

Nasjonal Samlings styre i fire Telemarkskommuner under okkupasjonstiden 1940-1945

Skien, Porsgrunn, Bø og Tinn

Haakon Henriksen

Figur 1: Fra venstre: Hakekorset, solkorset, og Telemarks fylkesvåpen. Illustrasjon: John Henriksen

Masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo

Institut for arkeologi, konservering og historie

Vår 2020

Forord

Denne oppgaven er skrevet i tidsrommet høsten 2018 til våren 2020. Jeg vil gjerne takke min veileder, professor i historie, Dr Øystein Sørensen, ved Institut for arkeologi, konservering og historie, universitetet i Oslo. Jeg vil også takke personalet ved riksarkivet og nasjonalbiblioteket for hjelpen med å finne kildemateriale og dokumentasjon, samt Telemark museum og Telemark historielag som bidro med bildetillatelse og identifisering av personer.

På grunn av riksarkivets stengning i forbindelse med koronakrisen har jeg dessverre ikke fått gått så dypt inn i NS sin rolle rundt tungtvannssaksjonen som jeg ønsket. Heller ikke de første NS-ordførerne i Bø og Skien. Men disse satt bare noen få måneder, så det helhetlige inntrykket av NS-styret i kommunene påvirkes lite.

Sammendrag

Denne oppgaven handler om Nasjonal Samlings ledelse i 4 Telemarkkommuner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940 til 1945 og sammenligner hvordan disse kommunene ble styrt. Jeg kommer også til å se på NS sin ledelse av fylkesadministrasjonen i Telemark i mindre grad. De 4 kommunene jeg tar for meg er Skien, Porsgrunn, Bø og Tinn. Skien og Porsgrunn var bykommuner. Bø og Tinn var landkommuner, men i Tinn lå også Rjukan som kunne klassifiseres som en by. Disse kommunene skiller seg en del fra hverandre geografisk, sosialt, økonomisk og kulturelt. Nasjonal Samling tok ikke over lokalforvaltningen i Norge før i januar 1941, men i Telemark var det flere NS-medlemmer som satte i gang forsøk på å ta over allerede den 9. april 1940, og de begynte raskt å samarbeide med tyskerne. Oppgaven skal forsøke å identifisere og forklare hvordan NS-styret artet seg i de fire kommunene.

Innhold

Forord	s.2
Sammendrag	s.3
Kapittel 1: innledning	s.6
- Problemstillinger og avgrensning	s.6
- Kilder, litteratur og metode	s.7
- Nasjonal Samlings ideologi og praksis	s.10
- Den tyske okkupasjonen	s.12
Kapittel 2: NS i Telemark frem til okkupasjonen	s.15
- NS i Telemark	s.16
- Fylkesmannen og fylkesførereren	s.21
- Politiet og lensmenn	s.25
- Gissellister og jøssinglister	s.26
Kapittel 3: Porsgrunn, det eldste NS-laget i fylket	s.28
- Knudsen setter i gang NS-overtagelsen	s.29
- «Byens mektigste mann»	s.32
- Ordførerposisjonen og partikonflikt i Porsgrunn	s.35
- Spesielle hendelser i Porsgrunn	s.40
Kapittel 4: Skien, Telemarks sentrum	s.43
- Overtagelsen	s.44
- Stormennene	s.47
- Dalens forsøk på å nazifisere pressen	s.49
- Jødeforfølgelsene i Skien	s.52
- Spesielle hendelser i Skien	s.55
Kapittel 5: Bø, et viktig støttepunkt for NS	s.58
- NS overtagelsen av bygda	s.59
- Bygdas store menn	s.61
- Bøndene i «det nye Norge» og arven fra Bygdefolkets Krisehjelp	s.67
- Spesielle hendelser i Bø	s.69
Kapittel 6: Tinn, nazifiseringen av en lite NS vennlig kommune	s.71
- NS tar over kommunen	s.72
- Lensmann og verksmester blir lagfører og ordfører	s.75
- Hirten, lensmenn og tungtvannssaksjonen	s.79
- Lokalavisa	s.83
Kapittel 7: Sammenligning	s.86
- NS sin status i kommunene	s.86
- NS styret i kommunene	s.91
- Stormennene og førerprinsipp	s.96
- Særtrekk i kommunene	s.99
- Dagene etter 8 mai 1945 og rettsoppgjøret	s.101
- Quisling-dyrkelsen	s.102

Kapittel 8: Konklusjon	s.106
Kilder	s.115
- Landssviksaker	s.115
- Aviser	s.117
- Trykte kilder	s.117
- Statistikk fra Statistisk Sentral Byrå	s.117
- Bilder	s.118
Litteratur	s.119

Kapittel 1: Innledning

Denne oppgaven tar for seg Nasjonal Samling (NS) sitt styre av fire Telemarkskommuner¹ under den tyske okkupasjonen av Norge 1940 – 1945. Og sammenligner styret i de fire kommunene. De fire kommunene jeg skal ta for meg er Porsgrunn, Skien, Bø² og Tinn.

Problemstillinger og avgrensning

Spørsmålene jeg ønsker å drøfte i denne oppgaven er: Hvordan satte NS-styret sitt preg på de forskjellige kommunene, og hvordan varierte virkningene av dette styret kommunene imellom? For å svare på dette skal jeg også se på fem underproblemstillinger:

1. På hvilken måte var kommunene preget av brudd eller kontinuitet?

NS sin overtagelse av Norge brøt med det foregående demokratiske systemet, men i hvilken grad de forskjellige kommunene ble utsatt for et brudd varierte. Folk som var aktive i lokalpolitikken før krigen fortsatte ofte også under krigen. Var noen kommuner mer preget av kontinuitet enn andre?

2. Hvordan gikk de lokale NS-myndighetene frem for å nyordne samfunnet?

Gikk de hardt frem og var hardhendte mot lokalbefolkningen, eller gikk de mildere frem og var mykere i deres forsøk på nyordning? De lokale NS-lagene hadde forskjellige ambisjoner om hva de ville oppnå i de forskjellige kommunene, og hva NS-lagene faktisk oppnådde varierte.

3. Hvordan hang NS sin posisjon i de forskjellige kommunene før krigen sammen med posisjonen under krigen?

Hvor vanskelig ble det for de lokale NS-lagene å ta over kommuneadministrasjonen da NS fikk kontroll over lokalforvaltningen i 1941? I flere Telemarkskommuner hadde NS stått relativt sterkt, eller hatt aktive lag før krigen, som i Bø og Porsgrunn. Var det lettere for NS å ta over kommuneadministrasjonen i disse kommunene enn i kommuner hvor de hadde stått svakt før krigen? Og etter at NS tok over ledelsen, var det da lettere for dem å styre i disse kommunene enn i andre?

¹ Fra og med 1.1.2020 har Telemark fylke blitt en del av Vestfold-Telemark fylke

² Fra og med 1.1.2020 har Bø kommune blitt en del av Midt-Telemark kommune.

4. Hva slags mennesker var det NS satte inn i ledende stillinger?

Ble oppgaven lettere for NS-lag som hadde erfarne politikere fra før krigen, enn for lag i kommuner der NS-medlemmene hadde meldt seg inn mens krigen pågikk? Hva slags kompetanse var det NS-lederne hadde, og hva slags forutsetninger hadde de for å bli satt inn i administrasjonen? Hvem var disse personene som ble satt inn av NS til å styre lokalforvaltningen? Hva var yrkesbakgrunnen, klassebakgrunnen, og hvilke tidligere politiske tilhørigheter hadde de? I hvilken grad ble gamle NS-folk satt inn i forhold til nyinnmeldte fra tiden etter invasjonen?

5. Hva var særpreget for NS-styret i de forskjellige kommunene?

Det var en del kontraster mellom de fire kommunene jeg undersøkte. Bø og Tinn var landkommuner. Skien og Porsgrunn var bykommuner. Skien og Porsgrunn hadde mye industri. Bø hadde landbruk og Tinn hadde både industri og landbruk. NS sin oppslutning og popularitet varierte, og det samme gjorde den sosiale oppbygningen i kommunene. I tillegg var det flere enkelthendelser og prosesser som kom til å sette preg på lokalsamfunnet og det lokale NS-lagene i løpet av okkupasjonsårene.

Hensikten med denne oppgaven blir dermed å se hvordan den nasjonalsosialistiske (nazistiske) bevegelsen gjorde seg gjeldende i Telemark under krigen, og hvordan det nasjonalsosialistiske styret preget disse kommunene. Norge var et land der nasjonalsosialismen og andre høyre-radikale strømninger i mellomkrigstiden aldri fikk noe særlig fotfeste i samfunnet generelt. De fleste kjenner til hvordan nazismen og fascismen fungerte på et nasjonalt og internasjonalt nivå, men det kan være interessant å se på de mindre bildene fra lokale nærmiljøer for å få en bedre forståelse av den nasjonalsosialistiske og fascistiske bevegelsen i verden på denne tiden. Oppgaven blir et forsøk på å se nasjonalsosialismen på lokalt nivå, både i seg selv og som en del av det tyske rikets okkuperte områder.

Kilder, litteratur og metode

Kilder

Kildematerialet jeg har basert meg på er hovedsakelig rettsdokumenter fra landssvikoppgjøret etter krigen. Alle som hadde blitt eller forblitt medlem av NS etter den 9. april 1940 ble straffeforfulgt og har en arkivert landssviksak mot seg. I disse landssviksakene finner man dokumenter som ble brukt som bevismaterialet mot NS-medlemmene. Dette bevismaterialet

er for eksempel dokumenter fra NS-administrasjonen, intern partikorrespondanse, brev, avisartikler, vitneavhør, avhør av de tiltalte, referater fra NS-møter, politirapporter og medlemskapsbøker fra NS sine forskjellige partiorganisasjoner. Jeg har sett på landssviksakene til prominente NS folk i de forskjellige kommunene, som ordførere og lagførere, og i fylkesadministrasjonen, som fylkesføreren. Navnet på de prominente NS-medlemmene har jeg funnet ved hjelp av NS-årbøker fra 1942 og 1944, samt fra Telemark historielags tidsskrift fra 2017. Jeg har også funnet frem navn på NS-folk i lokalhistorisk litteratur og i selve landssviksakene. Et problem med disse sakene er at det av og til er motstridende vitneberetninger om de faktiske hendelser. I slike tilfeller kan selve domsavgjørelsen være nyttig fordi domstolens bevisavveining mot personen dermed forteller noe om hvilke forklaringer som ble betraktet som de mest riktige.

Jeg har også benyttet meg av lokalaviser fra Telemark som kom ut i perioden 1940-1945. Avisene jeg har benyttet meg av er «Varden» og «Rjukan Dagblad». Varden hadde kontorer i Skien, mens Rjukan Dagblad hadde kontorer på Rjukan i Tinn. Begge disse avisene ble tatt over av NS og fikk satt inn NS-redaktører. Avisene kom derfor under krigen til å fungere som et propagandaorgan for NS, og var ikke kritiske mot NS-administrasjonen. Disse avisene gir dermed et innblikk i hvordan NS forsøkte å fremstille seg selv og hva de ønsket å gjøre i lokalpolitikken. Avisene inneholdt innledningsvis kritiske artikler om hva NS gjorde, men etter at NS selv tok over, stiller artiklene konsekvent NS-medlemmer i best mulig lys. NS ga også ut et eget tidsskrift for de lokale tillitsmennene i Telemark som het «Budstikka». Dette tidsskriftet inneholdt opplysninger som skulle ut til de lokale tillitsmennene, og artikler om NS-aktiviteter.

For øvrig har jeg også brukt statistikk fra Statistisk Sentralbyrå over valgene på 1930-tallet for å se på NS oppslutning i de forskjellige kommunene, i tillegg til Nasjonal samlings partiprogram, NS møteprotokoller, og årbøker fra 1942 og 1944.

Litteratur

Jeg har benyttet meg mye av lokalhistorisk litteratur. Av disse lokalhistoriske verkene er det bygdebøker og byhistoriske bøker, som «storindustriens havneby» av Jon Skeie, og «Rjukan bind 2» av Helge Dahl. Felles for mye av den lokalhistoriske litteraturen er at det ofte ikke går spesifikt inn på NS, og NS administratorene er ofte heller ikke navngitt, men bare referert etter posisjonen de hadde som «ordfører» og «lensmann». Men Telemark historielag har gitt ut tidsskrift og andre lokalhistoriske bøker hvor NS omhandles mer spesifikt, som for

eksempel «Telemarks historie etter 1905» og Telemarks Historielags tidsskrift fra 2017 som handler spesielt om NS i Telemark. Forfatterne Ingvar Skobba og Olav Rovde har skrevet flere artikler om Nasjonal Samling og krigsårene i Telemark, så jeg benytter meg mye av litteratur skrevet av dem. Nasjonal samling har fått en større plass i den lokale historieskrivningen i Porsgrunn og i Bø, hvor forfatterne går dypere inn på NS i disse kommunene. I Skien og Tinn har NS derimot fått en mindre plass i historieskrivningen og blir ikke gått så dypt inn på i de lokalhistoriske verkene, men nevnes allikevel noe.

I tillegg til de lokalhistoriske verkene har jeg også benyttet meg av litteratur som handler om NS og nasjonalsosialismen generelt. Litteratur som tar for seg NS sin ideologi og praksis, og NS-administrasjonens utvikling under krigen. For eksempel «mellom barken og veden» av Nils Johan Ringdal, som tar for seg NS politikk overfor politiet, og «Quislings biskoper» av Geir Thordal, som tar for seg NS kirkepolitikk, samt bøker om NS sin situasjon før krigen, for å se hvordan det hang sammen med hva som skjedde mens krigen pågikk.

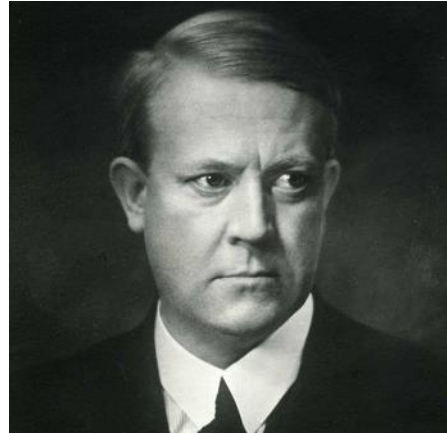
Metode

Denne oppgaven baserer seg på komparativ metode mellom de fire kommunene. Den ser på forutsetningene for NS-styret i de forskjellige kommunene og hvordan NS-styret utviklet seg i kommunene i løpet av okkupasjonsårene. Den komparative metoden vil finne likheter og forskjeller med hensyn til brudd og kontinuitet i forhold til politikken om menneskene som styrte, hvordan NS sin støtte i kommunene før krigen hang sammen med deres posisjon under krigen, hva som var fellespreg for kommunene, og hva som skilte NS-styret i de forskjellige kommunene fra hverandre. Denne metoden vil finne de avgjørende likhetene og forskjellene i kommunene og hjelpe med å forklare disse. Vil for eksempel påstanden «NS sin posisjon i kommunen før krigen var avgjørende for hvordan posisjonen ble *under* krigen» holde vann om man sammenligner kommunene?

Opgaven blir fortalt fra et lokalhistorisk perspektiv. Jeg undersøker lokalsamfunn og fenomener i denne sammenhengen. Jeg ser på NS i disse kommunene som en del av det helhetlige bildet av NS-styret i Norge. Det komparative perspektivet hjelper også med å finne de små lokalhistoriske bildene og sette dem opp mot de store nasjonale og eventuelt internasjonale linjene. Ved å ta to bykommuner og to bygdekommuner med varierende grad av NS-støtte før krigen, får vi ett bedre bilde av hvordan NS styret artet seg i Telemark. Oppgaven blir lokalhistorisk i et komparativt perspektiv.

Nasjonal Samlings ideologi og praksis

Nasjonal samling ble offisielt stiftet den 17. mai 1933 under ledelse av telemarkingen Vidkun Abraham Lauritz Quisling. Partiet ble stablet raskt på beina for å rekke stortingsvalget samme år.³ Partiet hadde en erklært nasjonalistisk ideologi, og selv om Quisling påstod at bevegelsen var noe eget for Norge⁴, så hadde partiet tydelig inspirasjon fra lignende partier i Europa som det italienske fascistpartiet «Partito Nazionale Fascista» og spesielt det tyske nazistpartiet NSDAP⁵ som hadde tatt makta i Tyskland i begynnelsen av 1933. Selv om NS til å begynne med forsøkte å ta avstand fra det tyske nazistpartiet,⁶ så kom de stadig nærmere det tyske NSDAP ideologisk sett i tiden frem mot 1940.

Figur 2: Vidkun Quisling. Foto: Riksarkivet

Nasjonal samling kom aldri til å få noen betydelig oppslutning ved stortingsvalg i Norge, og heller ikke i de fleste kommunene ved lokalvalg. En årsak til at NS fikk så lav oppslutning var mangelen på politisk, økonomisk og kulturell krise i særlig grad. Men noen steder i landet opplevde slike kriser, og det var i disse områdene NS fikk grep. På det meste fikk partiet 2.2% oppslutning ved stortingsvalget i 1933,⁷ og NS sin oppslutning på landsbasis kom bare til å synke ved resten av valgene utover 1930-tallet. Dette kom som en overraskelse for Quisling og mange andre i partiet, som hadde forventet vid folkelig støtte ettersom det pleide å komme store folkemengder, ofte i tusenvis, når Quisling talte ved arrangementer. For eksempel ved bondestevnet i Bø i Telemark, da han var forsvarsminister for bondepartiet.⁸ Det var også et tilbakeslag for NS fordi fascismen hadde et ideal om at brede lag av befolkningen skulle danne en vid bevegelse, men det ble aldri noen slik bevegelse i Norge. Ved neste stortingsvalg i 1936⁹ fikk NS bare 1,8% oppslutning, og dette nederlaget kom til å føre til splittelse innad i partiet, og flere meldte seg ut. Det hadde vært mye intern splid i partiet frem mot 1937, og valgnederlaget i 1936 førte til partisplittelse. Johan Hjort, som frem til dette

³ Dahl, Hans Fredrik. Hagtvet, Bernt. Hjeltnes Guri. (2009). «Den norske nasjonalsosialismen: Nasjonal samling 1933-1945 i tekst og bilder.» Pax forlag. S. 61 - 62

⁴ Figueiredo, Ivo (2002) «Nasjonal samling 1937-1940.» «Den norske fascismen: Nasjonal samling 1933-1940.» Pax forlag s.139

⁵ Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (det tyske nasjonalsosialistiske arbeiderparti)

⁶ Dahl, Hans Fredrik. (2012). «Quisling en norsk tragedie.» Aschehoug, Oslo. S. 161

⁷ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalget 1933

⁸ Dahl, Hans Fredrik (1991) «Vidkun Quisling: En fører blir til.» Aschehoug, Oslo s.219

⁹ Stortingsvalg ble holdt hvert tredje år frem til 1936

hadde vært en viktig mann i partiet og en mulig rival til førerposisjonen, ble nærmest forvist av Quisling som på sin side ikke ville ha noen rivaler.¹⁰ NS ble da redusert til en innestengt gruppe med dedikerte medlemmer, som Ivo de Figueiredo og Hans Olaf Brevig beskriver som «en sekt».¹¹ Denne effekten blir mer tydelig etter den tyske invasjonen den 9. april 1940. NS-medlemmer ble uglesett av lokalsamfunnet og ofte sosialt isolert. Det ble dermed stort sett til at NS-medlemmer omga seg med hverandre og forble en isolert gjeng fryst ut av samfunnet, noe som forsterket sektstatusen deres. Og som vi skal se, så var NS-folk stort sett rekruttert innenfor de samme familiene og sosiale kretsene.

NS sin politikk gikk ut på å beskytte nasjonen Norge mot hva de anså som indre og ytre fiender. Raselæren gjorde seg gjeldende i NS som i andre nazistpartier. De anså den nordiske, eller germanske, rase som en slags eliterase.¹² Mens spesielt jødene ble ansett som en mindreverdig rase, som hadde skyld i mange av verdens problemer. NS var også ute etter å finne det «urnorske», og de ville heller ha norsk folkekultur enn popkultur fra Amerika.¹³ NS-politikk skulle være «overpolitisk.» Det vil si at det ikke skulle være politisk debatt eller demokrati. Det skulle være en fører som effektivt styre alt, og som hadde folkets beste i hjerte og sinn når han tok sine beslutninger. Et viktig tema for NS var at alle de germanske folkeslag måtte stå sammen mot jødene og bolsjevismen.

Den internasjonale nazistiske strømmingen var kjennetegnet ved et fatalistisk verdenssyn, og NS var intet unntak.¹⁴ De største truslene for NS var bolsjevismen, eller marxisme og kommunisme, og jødene, som NS mente var en stor trussel for nasjonens eksistens. Bolsjevismetrusselen gjorde seg gjeldende med den store nabo i øst, Sovjetunionen. I Norge mente NS at Arbeiderpartiet representerte den kommunistiske trusselen, selv om Arbeiderpartiet hadde gått vekk fra den kommunistiske linjen og blitt et moderat parti i 1927. Quisling hadde arbeidet med Fridtjof Nansen i Sovjetunionen og sett resultatene av grusomhetene under den russiske revolusjon og borgerkrigen på 1920 tallet, noe som åpenbart preget NS sitt syn på kommunismen. Quisling skrev flere artikler om situasjonen i Russland

¹⁰ Brevig, Hans Olaf (2002) «NS fra parti til sekt 1933-1937.» «Den norske fascismen: Nasjonal samling 1933-1940.» s. 91-104

¹¹ Figueiredo, (2002) «Nasjonal samling 1937-1940.» «Den norske fascismen: Nasjonal samling 1933-1940.» s.112

¹² Sørensen, Øystein (1989) «Hitler eller Quisling? Ideologiske brytninger i Nasjonal samling 1940-1945.» Cappelen, Oslo. s.46

¹³ Ibid. s. 32

¹⁴ Dahl, Hans Fredrik (2012) «Quisling en norsk tragedie.» s.155

og samlet dem i boka «Russland og vi», hvor man tydelig ser denne frykten. Det var en genuin frykt for at det som skjedde under revolusjonen i Russland også kunne skje i Norge.¹⁵

Den tyske okkupasjonen

Nasjonal Samling ville nok aldri sett noen form for regjeringsmakt om det ikke hadde vært for den tyske invasjonen av Norge den 9. april 1940, da Quisling begikk statskupp og erklærte seg selv som statsminister via radio på kvelden.

Ettersom regjeringen og kongen slapp unna, kunne ikke tyskerne styre Norge gjennom en marionettregjering på samme måte som de gjorde i andre okkuperte land som for eksempel Danmark. Så okkupasjonsmakten kom derfor til å støtte seg til Quisling og NS

i stedet. Fra den 25. september 1940 ble NS det eneste partiet som var tillat av den tyske okkupasjonsmakten, representert av

rikskommisær Josef Terboven. Den første Quisling-regjeringen falt etter en uke. Allikevel ble NS det Statsbærende partiet under hele krigen. Men selv om NS samarbeidet med tyskerne, ønsket Quisling et selvstendig Norge, og arbeidet for en fredsavtale. Samtidig ønsket han dog at Norge skulle bli med i aksemaktene.¹⁶

Figur 3: Josef Terboven. Foto: Riksarkivet

Kommunereformen

Nasjonal samling var sterkt imot demokrati og parlamentarisme. På 1930-tallet hadde partiet kritisert parlamentarismen kraftig og de tok grep for å avskaffe den så snart de ble satt inn til å styre av tyskerne. Ifølge NS sin ideologi hindret demokratiet og partisystemet objektivt fornuftige avgjørelser, og i tillegg mente de at et slikt politisk system virket splittende på folket. NS mente at partipolitikken fungerte så dårlig at det til slutt ville bryte sammen av seg selv. Det fremstår dermed som inkonsekvent at NS selv var et politisk parti som samtidig hatet partipolitikk. Men dette kan forklares med at medlemmene betraktet NS som en bevegelse, og ikke som et politisk parti. NS ville erstatte partipolitikken og parlamentarismen med «førerprinsippet». Førerprinsippet gikk ut på at nasjonen skulle ledes av en sterk mann som skulle ha fellesskapets interesser i hjertet, og som skulle ta politiske avgjørelser på vegne av fellesskapet, han skulle være en samlende figur for den norske nasjon, og dermed hindre splittelse. Tanken var at dette skulle være en effektiv måte å styre landet på, og at det skulle

¹⁵ Dahl, Hans Fredrik (2012) «*Quisling en norsk tragedie.*» s.47-106

¹⁶ Ibid s.380

hindre flertallsdiktatur. Det var kompetanse, dyktighet og fagkunnskap som skulle ligge til grunn for førerprinsippet. Føreren skulle ha alle disse egenskapene. I tillegg til en nasjonal fører, skulle hvert fylke og hver kommune også ha sin egen fører ifølge NS nyordningsplaner.¹⁷

I september 1940 ble innenriksdepartementet opprettet av rikskomisær Josef Terboven for å nyordne det norske samfunnet og den offentlige administrasjonen. Innenriksdepartementet under innenriksminister Albert Viljam Hagelin forsøkte å iverksette en ny kommunal reform etter førerprinsippet og korporative prinsipper. Det ble bestemt at fra og med den 1. januar 1941 så skulle førerprinsippet settes ut i livet i den norske lokalforvaltningen. NS sin plan for lokalstyret var at fylket og kommunen skulle beholdes, men ordførerne skulle bli lokale førerskikkelser. Personer som var lojale mot NS eller samarbeidsvillige overfor tyskerne ble nå satt inn i viktige stillinger. Men det var ikke alltid like lett å finne folk som var både lojale og kompetente, ettersom det fantes et begrenset antall NS medlemmer og det kunne være vanskelig å rekruttere nye. Dette kom til å bli et gjennomgående problem i NS-administrasjonene over hele landet.¹⁸ Folk skulle settes inn i posisjoner via utnevninger ovenfra. Ordførerne ble oppnevnt av innenriksdepartementet. Men reformene i lokalforvaltningen måtte stemme overens med okkupasjonsmaktens interesser ettersom NS satt ved makta på tyskernes nåde, og NS sin videre makt var avhengig av rikskommissariatet. Fra 1941 ble det påbudt for alle som jobbet i forvaltningen å være NS-medlemmer, og fra 1942 var så å si alle ordførere NS-medlemmer. Målet for NS var å danne en effektiv førerstat. Det var enda mer storslåtte planer for hvordan kommunalforvaltningen skulle settes opp da okkupasjonen var over, men det ble naturligvis aldri noe av på grunn av krigens utfall. Som så mye annet begrunnet NS innføringen av førerprinsippet med at det var slik Norge ble styrt i middelalderen før politikken i Norge ble påvirket av styremåtene i andre land. Mye av ideene til lokalforvaltningen ble hentet fra Tyskland.¹⁹

Fylkesmannen ble leder i fylket og ordføreren i kommunene, men i tillegg til dette hadde NS også ledere for selve partiet i hvert fylke og hver kommune. Tittelen til partilederen i fylket ble da til fylkesfører. Lederen for de lokale NS-lagene var lagføreren. I en periode under

¹⁷ Flo, Yngve «*distriktsforvaltning etter førerprinsippet – nasjonal samlings nyordningsambisjonar overfor det lokale og regionale styringsverket.*» Historisk tidsskrift nr1 2015. s. 7-28

¹⁸ Krogslund, Nina Drosalum. (2016). «*Hagelin Quislings høyere hånd.*» Historie og kultur, Oslo. s.176

¹⁹ Krogslund. (2016) «*Hagelin Quislings høyere hånd.*» s. 159 – 183. Flo (2015) «*distriktsforvaltning under førerprinsippet – nasjonal samlings nyordningsambisjonar overfor det lokale og regionale styringsverket.*» Historisk tidsskrift nr1 2015. s. 7-28

krigen hadde NS også større kretser bestående av flere lag, men disse kretsene ble ansett som et unødvendig ledd og ble derfor oppløst i 1943.

Kapittel 2: NS i Telemark frem til okkupasjonen

Telemark før krigen

Telemark var et fylke som noen ganger beskrives som Norge i miniatyr. Telemark var også et fylke med en del kontraster. I det sørlige Telemark var det kystkommuner med sjøfartstradisjon, og i øvre Telemark var det mange landkommuner, med fjell og daler. Telemarks «urbane senter» var og er hovedsakelig det som kalles Grenlandsområdet, rundt Skiensfjorden, bestående av byene Skien og Porsgrunn og de omkringliggende områdene. Men fylket hadde også de mindre bykommunene Notodden, Kragerø og Brevik. Alle byene med unntak av Notodden ligger i det sørlige Telemark, ved eller nær kysten.

Det var mange arbeidere i Telemark som jobbet i storindustrien. De viktigste industriområdene var Grenland, Ulefoss²⁰, og Rjukan. Som i de fleste arbeiderkommuner stod Arbeiderpartiet sterkt i Telemark. Storlockouten på norsk Hydro i 1931 førte til den mest alvorlige arbeiderkonflikten i Norges historie, det såkalte Menstadslaget i Skien mellom demonstrerende arbeidere og politiet. De demonstrerende arbeiderne forsøkte å fjerne streikebrytere som ble satt inn av Norsk Hydro. Et gardekompani og fire marinefartøy ble dirigert til Skien av den daværende forsvarsministeren, som var senere NS-leder Vidkun Quisling, etter ordre fra statsminister Kolstad. Dette var en hendelse som kom til å sette sine spor både i Telemark og i Norge.²¹ En slik voldsom arbeiderkonflikt var nok med på å forme NS sin betraktning om at kommunismen var en reel trussel for Norge og Telemark. Dette kommer frem i et internt partibladd for tillitsmennene i Telemark der Fylkesføreren skrev at Telemark hadde fått stor påvirkning fra marxismen.²² I interne partiskriv og korrespondanse ble det ved flere anledninger skrevet om marxismens villedende innflytelse i Telemark og i kommunene.²³

I tillegg til industrien hadde Telemark også en lang tradisjon for jordbruk. Spesielt i Midt-Telemark var det lang tradisjon for selveiende storbønder og odelsbønder. Det var med andre ord lang tradisjon for relativt rike og frie bønder. Derfor kom gjeldskrisa, som var en del av den internasjonale finanskrisa på slutten av 1920 tallet, til å sette dype spor i dette fylket utover 1930 tallet og frem til krigen. I Telemark var den gjennomsnittlige gjeldsprosenten på 50% i 1932. Altså at gjelda utgjorde 50% av gårdens verdi. Denne gjeldskrisa gjorde at

²⁰ Ulefoss lå i Holla kommune som ligger i dagens Nome kommune.

²¹ Berntsen, Harald (2014) «*Det røde fylket.*» Telemarks Historie etter 1905. Fagbokforlaget, Bergen s. 205

²² Landssviksak Olav Dalen dok 53

²³ Ibid

organisasjonen «Bygdefolkets Krisehjelp» ble formet for å organisere bøndene og fremme deres interesser. Det forekom noen ganger sammenstøt mellom politi og bønder rundt tvangsauksjonene.²⁴

Begynnelsen av 1930-tallet kom derfor til å bli noen viktige og relativt urolige år i Telemark fylke, og radikale arbeidere og trusselen mot den selveiende bonden fikk innflytelse på NS sin posisjon i fylket.

NS i Telemark

Selv om NS i Telemark som helhet forble et mindre parti, så var det flere kommuner i midt Telemark hvor NS fikk over 25% oppslutning, og totalt blant bygdefolket i fylket fikk NS 9% sammenlagt²⁵ og det var flere aktive lag, spesielt Porsgrunnslaget var meget aktivt. De kommunene hvor NS hadde høyest prosentvis oppslutning var Bø, Seljord, Kviteseid, og Hjartdal.²⁶ Telemark ble ansett som et viktig velgerfylke for NS ved valget i 1936 der NS fikk 3.1% av stemmene og var sammen med Hedmark, Oppland og Oslo de fylkene med høyest oppslutning.²⁷ Så NS ble et betydelig parti i mange Telemarkskommuner. En av årsakene til den høye oppslutningen var at NS stilte valglistene sammen med bygdefolkets krisehjelp i Telemark, og fikk dermed drahjelp av gjeldskrisen i jordbruket. Mye av NS sin støtte kom til å forsvinne etter at denne krisa var over. En vesentlig del av støtten til NS kom fra velstående bønder i fylket.²⁸

Hovedsetet for NS i Telemark var Skien kommune, der fylkesadministrasjonen satt, men NS stod ikke spesielt sterkt i denne kommunen. Når man ser på et kart hvor NS stod svakest og sterkest, ser man at de stod sterkest i tradisjonelle bondekommuner med mange selveiende bønder, og at de stod svakere i tradisjonelle arbeiderkommuner. Men for eksempel i Porsgrunn som var en by med mange arbeidere fikk NS mer støtte enn i andre arbeiderkommuner. I Telemark stod venstresiden sterkt. Ved valget i 1933 var Arbeiderpartiet

²⁴ Skobba, Ingvar. (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» Varsko forlag, Bø i Telemark. s.11

²⁵ Rovde, Olav (2017) «*Den nasjonalsosialistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 21

²⁶ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalget 1933

²⁷ Rovde, Olav (2014) «*Venstreborg, Soaldemokratisk Dominans Og Bølgjer Frå Høgre. Telemark som politisk region.*» Telemark historie etter 1905 s. 147

²⁸ Rovde, Olav (2017) «*Den nasjonalsosialistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 21

det aller største partiet, etterfulgt av Venstre. Bondepartiet var relativt populært i landbrukskommunene.

Selv om NS forble et lite parti også i Telemark fylke, var oppslutningen i flere av kommunene isolert sett betydelig utover 1930-tallet. Flere kommuner i Telemark var viktige støttepunkter for NS, som for eksempel Bø kommune, og NS i Porsgrunn var spesielt aktive. Telemark var også viktig som førerens hjemfylke, som en miniatyr av Norge, og hadde flere eksempler på den selveiende odelsbonde som NS idealiserte. Telemark representerte et bilde på hva NS betraktet som den norske arven, eller den nordgermanske arven. Mye av den mest kjente norske kulturarven kom derfra, som for eksempel hardingfele og Ibsen. Så selv om NS kanskje ikke var så store i fylket som helhet, så hadde NS viktige støttepunkter i Telemark og anså Telemark som et sentralt fylke. Og ut ifra Budstikka, som var et tidsskrift for NS tillitsmenn i Telemark, var det viktig å redde Telemark fra den store marxistiske innflytelsen i fylket.²⁹

Skien

Skien var en kommune med mye industri, åsted for Menstadslaget, og Arbeiderpartiet stod sterkt i byen. På 1930 tallet hadde Skien omtrent 15000 innbyggere. Byen har i senere år blitt sammenslått med flere nabokommuner som på grunn av deres nærhet også kommer til å bli noe nevnt, men jeg kommer hovedsakelig til å fokusere på de sentrumsnære områdene. Ved stortingsvalget i 1933 var det Arbeiderpartiet som var det største partiet, etterfulgt av Venstre. NS hadde lite oppslutning med bare 280 stemmer. Ved kommunevalget i 1934 var det fortsatt Arbeiderpartiet og Venstre som stod sterkest, men ordføreren ble en høyremann. Denne trenden holdt også ved stortingsvalget i 1936 hvor Arbeiderpartiet fikk nesten halvparten av stemmene, og ved kommunevalget i 1937. På 1930-tallet hadde Skien ordførere fra partiene Venstre og Høyre.³⁰

Porsgrunn

Porsgrunn var som nabobyen Skien en industriby. Også her var Arbeiderpartiet det største partiet ved stortingsvalget i 1933. Men i Porsgrunn stod også Høyre relativt sterkt sammen med Venstre. Folketallet i Porsgrunn lå på ca. 9000 innbyggere. På samme måte som Skien har også Porsgrunn blitt sammenslått med flere av nabokommunene, men hovedfokus

²⁹ Rovde, Olav (2017) «Den nasjonalsosialistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 15-31. Budstikka nr 1 1942

³⁰ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalg 1933 og 1936, kommunevalg 1934 og 1937

kommer igjen til å være på selve byen. Ved kommunevalget i 1934 stod Høyre og Arbeiderpartiet sterkt, men NS fikk også inn 3 representanter i kommunestyret, så NS hadde mer innflytelse her enn i nabobyen. Ved stortingsvalget i 1936 vedvarer mye av de samme tallene fra 1934, og NS har omtrent like mange stemmer. Men ved kommunevalget i 1937 falt NS ut av kommunestyret. Den fallende NS-oppslutningen skyldes sannsynligvis valgnederlaget og splittelsen av partiet etter valget i 1936. Vi ser av valgstatistikken at både Arbeiderpartiet og Høyre holder seg som de største partiene, etterfulgt av Venstre. Det er viktig å få med seg at den borgerlige tilstedeværelsen i Porsgrunn var større enn i Skien.³¹

Bø

Bø i Telemark var en relativt stor bygd med litt over 3000 innbyggere. Dette var en tradisjonell bondekommune. Bø var på denne tiden et viktig senter for Midt-Telemark og var et knutepunkt for vei og jernbane. I Bø var det Arbeiderpartiet som var det største partiet ved valget i 1933 med 500 stemmer, etterfulgt av NS og Bygdefolkets Krisehjelp i listesamarbeid med 344 stemmer, altså omtrent 25% oppslutning. Etter dem kom Venstre med i underkant av 300 stemmer. Ordførerne i Bø i på 1930-tallet kom fra Venstre, og varaordføreren var en periode Ketil Eika fra NS, som senere ble NS-ordfører for bygda under okkupasjonen.³² Selv om NS sin oppslutning falt dramatisk ved valget i 1936 fra over 25% til 8,7%, var Bø fortsatt et viktig støttepunkt for NS ved dette valget, og en av kommunene med høyest oppslutning på landsbasis.³³ Men selv om Bø var en viktig kommune for NS, så var det Arbeiderpartiet og Venstre, som var de største partiene der også ved kommunevalget i 1937. Det var familiene fra kriserammede gårder i bygda som formet kjernen til det lokale NS-laget, og det at Quisling var Telemarking var ifølge Ingvar Skobba med på å øke velviljen mot NS i Bø.³⁴ Utfra landssviksakene jeg har sett på vil jeg si meg enig i dette. Og det kan godt tenkes at det samme gjaldt resten av fylket, spesielt på landsbygda. Det at han var fra en gammel og respektert telemarksslekt gjorde neppe skade på velviljen mot NS.³⁵

Tinn

Tinn ligger helt nord i Telemark, og er en ganske stor kommune i utstrekning. Den hadde på 1930-tallet rundt 10.000 innbyggere. Det administrative senteret for Tinn var og er Rjukan. I

³¹ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalg 1933 og 1936, kommunevalg 1934 og 1937

³² Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s. 15

³³ Rovde, Olav (2017) «*Den nasjonalsosialistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s.24

³⁴ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s.11

³⁵ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalg 1933 og 1936, kommunevalg 1934 og 1937

tillegg til Rjukan ligger det også flere bygder i Tinn, men de fleste bodde på Rjukan. I Rjukan hadde Norsk Hydro en stor tilstedeværelse, og mange arbeidet i industrien. Som i andre arbeiderkommuner stod Arbeiderpartiet sterkt ved valget i 1933 med hele 2921 av 5285 stemmer. Høyre og Venstre lå på omtrent 800 stemmer hver. NS og krisehjelpen hadde liten oppslutning, med rundt 200 stemmer. Men selv om arbeiderpartiet stod sterkt i kommunen var det en ordfører fra Venstre som ble valgt i 1934. Valgresultatene ved stortingsvalget i 1936 var omtrent det samme som i 1933. Ved kommunevalget i 1937 var ordføreren fra en liste for borgerlig samling.³⁶

Av disse kommunene var det dermed i Bø NS stod sterkest før okkupasjonen. Men de var også godt representert i lokalpolitikken i Porsgrunn.

Bygdefolkets krisehjelp

Gjeldskrisa, som var en del av den internasjonale finanskrisen fra 1929, også kjent som «den store depresjonen», gjorde seg gjeldende i Midt-Telemark gjennom tvangsauksjoner og tvangsutflytninger fra gårder. NS mente at dette var en del av det urettferdige kapitalistiske systemet. De mente da at kapitalismen, som bolsjevismen, ble en trussel for den selveiende bonden i Norge.³⁷ Kommunismefrykten ble nok også forsterket av at NKP hadde oppslutning på 25% i Telemarks fylkes- og stortingsvalg på 1920 tallet.³⁸ Så det høye gjeldstrykket på bygdene i Telemark ga nok NS høyere oppslutning i visse kommuner. I noen tilfeller så var også bygdene i ferd med å bryte sammen av gjeldstrykket. På grunn av dette ble bygdefolkets krisehjelp stiftet i 1931, og NS stilte lister sammen med dem i flere kommuner i landet ved valget i 1933, blant annet i Telemark. NS og krisehjelpen forsøkte da å redde folks gårder fra tvangsauksjoner. For mange bygdefolk fantes det en genuin tro på at NS og krisehjelpen kunne løse gjeldskrisa i bøndenes favør.³⁹ Utfra dette kan man jo stille spørsmålet om de var NS eller krisehjelpen folk stemte på i Telemarks landkommuner. Uansett så hadde gjeldskrisa mye å si for oppslutningen, fordi ved neste stortingsvalg i 1936, etter at krisen gikk over, falt NS sin støtte dramatisk i Telemarks landkommuner. Flere tidligere medlemmer av krisehjelpen ble så med i NS da krigen kom, blant annet en av lederne, Olav Lien.⁴⁰

³⁶ Valgstatistikk fra SSB stortingsvalg 1933 og 1936, kommunevalg 1934 og 1937

³⁷ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svardebørs. Okkupasjonssoger frå Bø 1940-45.*» s. 12

³⁸ Skobba, Ingvar (1996) «*krigen i Telemark 1940-45. likvideringer, sabotasje – kommunister og milorg.*» varsko forlag, Bø i Telemark s. 10

³⁹ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svardebørs. Okkupasjonssoger frå Bø 1940-45.*» s.11

⁴⁰ Landssviksak Olav lien dok 1a. Nerbøvik, Jostein. (1991) «*Bønder i kamp, bygdefolkets krisehjelp 1925 – 1935*» s.230-248

Christen Knudsen settes inn

Blant Telemarks byer var det Notodden som hadde høyest prosentandel NS-oppslutning i 1933 med 5,7%. Men det var Porsgrunn som kom til å vokse til å bli det største NS-miljøet i Telemark gjennom 1930-tallet. Mens oppslutningen til NS avtok på Notodden, økte den i Porsgrunn. I 1936 var Porsgrunn Telemarksbyen med høyest NS-oppslutning og det var flere prominente aktive medlemmer. I spissen for NS i Porsgrunn stod familien Knudsen.⁴¹ Porsgrunn ble sentret for NS i nedre Telemark. Det var det eldste NS-laget i fylket og muligens det eldste i landet. Også NS sin kvinneorganisasjon hadde et av sine eldste lag i Telemark.⁴²

Rikskomisær Terboven gjorde NS til det statsbærende partiet den 25. september 1940, og NS-medlemmer skulle settes inn i kommunale verv fra og med den 1. januar 1941. Til å styre førerens hjemfylke ble først den gamle NS-mannen Christen Knudsen, som var lokalleder og fylkesfører for NS siden 1937, satt inn som både fylkesfører og fylkesmann. Knudsen, som var nevøen til tidligere statsminister Gunnar Knudsen, var en kjent politisk figur i Porsgrunn. Det at Knudsen gikk over til NS gjorde at flere av hans supportere i Porsgrunn stemte NS ved valget i 1933. Dette hjalp godt på oppslutningen i Porsgrunn. Mange av de som havnet i lokalposisjonene for NS i Telemark under krigen var nyinnmeldte under okkupasjonen, men det var en kjerne av gamle medlemmer.⁴³

Kvelden den 9. april 1940 fikk Christen Knudsen beskjed fra Vidkun Quisling om å mobilisere hirden i Telemark og sende dem til Oslo for å danne en livvaksstyrke for ham. Knudsen mobiliserte 4 biler med hirdmedlemmer fra Porsgrunn som skulle være Quislings livvakter.⁴⁴ En av hirdmennene ble bevæpnet med en pistol og de tok med seg hirdmenn fra Vestfold på reisen til Oslo. Det at Christen Knudsen var en av de første Quisling henvendte seg til den 9. april viser hvor dype bånd det var mellom NS-ledelsen i Telemark, spesielt Knudsen-familien, og sentralledelsen. Christen Knudsen satte straks i gang tiltak for å hjelpe Quislings maktovertagelse i Porsgrunn og henvendte seg til flere kjente lokalpersoner med oppfordring om å støtte opp under Quisling-regjeringen og NS. Han forsøkte også å få stoppet mobiliseringen som hadde blitt satt i gang av Nygaardsvold-regjeringen. Knudsen satte i gang en vervingskampanje for NS og startet arbeidet med å utvide partiorganisasjonen: Nå skulle

⁴¹ Rovde, Olav (2017) «Den nasjonalsosialistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig.» Telemark historie nr 38 - 2017 s.24-26

⁴² Landssviksak Lucie stridsklev

⁴³ Landssviksak Christen Knudsen og landssviksak Olav Dalen

⁴⁴ Skeie (2007) «Storindustriens havneby.» Porsgrunn kommune, Porsgrunn s. 276-278

kretsene bli utbygget i resten av fylket også. I tillegg opprettet Knudsen fylkeskontor for NS i Skien.⁴⁵ Telemarks fylkesorganer var i Skien, så det var også der NS sitt fylkeskontor skulle være. Men selv om Knudsen satte i gang maktovertagelsen allerede den 9. april, kom ikke tyskerne til å innta Skien og Porsgrunn før en uke senere, den 16. april. Og i Vinje, nabokommunen til Tinn i øvre Telemark, holdt norske styrker ut helt frem til den 8. mai.⁴⁶ Og selv om Knudsen satte i gang overtagelsen ganske raskt så tok ikke NS over kommunale verv før januar 1941. På grunn av Knudsens vennskap med Quisling hadde porsgrunnslaget, og i forlengelse Telemarkslaget, god kontakt med NS sin sentraladministrasjon i Oslo. Harald Franklin Knudsen kom til å beskrive hans families forhold med Quisling i en bok han ga ut på 1950-tallet som het «Jeg var Quislings sekretær». Og ifølge hans beretning ble det nære bånd mellom Quisling-familien og Knudsen-familien⁴⁷

Figur 4: Fylkesmann Christen Knudsen. Foto: Riksarkivet

NS fikk mange nyinnmeldinger etter at Tyskland hadde okkupert landet og NS ble det eneste lovlige partiet. Dette skyldes sannsynligvis opportuniste, frykt for Sovjetunionen, og at mange mente det var bedre å ha nordmenn i administrasjonen enn tyskere. At man heller ville ha nordmenn i administrasjonen enn tyskere var faktisk en av de vanligere grunnene til å bli med i NS.⁴⁸ Mange var også lei av tidligere politikk i Norge og fant mye de mente var bra i NS sitt program.

Fylkesmannen og fylkesføreren

Christen Knudsen (f.1873) hadde vært aktivt NS-medlem før krigen og var som sagt fylkesfører i Telemark fra 1937. Mye av NS sitt arbeid i Porsgrunn ble utført av ham og hans familie. Knudsen-familien kan sies å ha stått for driften av hele lokallaget til NS i Porsgrunn. Knudsen hadde meldt seg inn i NS etter et besøk fra Quisling i hans hjem på Frednes i Porsgrunn, hvor Quisling personlig ba Knudsen om å bli med etter å ha diskutert NS sitt program. Knudsen sa seg enig, men ville ikke gjøre noe som gikk imot hans samvittighet.⁴⁹

⁴⁵ Skobba, Ingvar (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 32-35 og 58 Landssviksak Christen Knudsen

⁴⁶ Fure, Jorunn Sem (2014) «Unntaksår – Telemark i krig.» Telemarks historie etter 1905 s. 217- 218

⁴⁷ Knudsen, Harald Franklin «Jeg var Quislings sekretær.» H.F Knudsen, København s. 45-47

⁴⁸ Larsen, Stein Uglevik. (1980) «The social foundations of Norwegian fascism 1933-1945: an analysis of membership data.» Who were the fascists s. 614

⁴⁹ Landssviksak Christen Knudsen. Dok 6

Ved NS sin overtagelse av administrasjonen ble han utnevnt til fylkesmann for Telemark som den første NS-fylkesmannen i landet.⁵⁰ Selv om NS ikke skulle tiltre i kommunale verv før januar 1941, rapporterte «Rjukan dagblad» og «Varden» allerede i oktober 1940 at Christen Knudsen hadde tatt over som fylkesmann.⁵¹ Dette viser at man i Telemark allerede hadde en god ide om hvem som skulle settes inn da NS tok over. Knudsen var en personlig bekjent av Quisling, han var også en kjent lokalpolitiker med lang politisk erfaring og hadde representert Høyere på stortinget i en periode fra 1925 til 1927 og sittet i Porsgrunns bystyre av og på i flere perioder. Han forlot Høyere til fordel for NS og uttalte etter okkupasjonen at «Høyere hadde skilt lag med meg».⁵² Overgangen hans til NS i 1933 kom overraskende for mange siden han var varaordfører for høyre i Porsgrunn da han byttet parti.⁵³ Han hadde vært med i NS siden året det ble grunnlagt og Porsgrunnslaget ble et av de første lokallagene i landet. I tillegg ble Knudsen karakterisert som en rettskaffen mann. Alt dette var egenskaper NS og rikskommissariatet ønsket av folk som skulle ha offentlige stillinger. Knudsen hadde vært hirdsjef i Telemark i perioden mars 1935-juni 1940. Han var et veldig aktivt medlem. Før krigen hadde han livnært seg som skipsreder i Porsgrunn i perioden 1923-1934 og senere jobbet som revisor.

Ifølge Knudsen selv, mente han at kommuneforvaltningen var best tjent ved å beholde personellet som jobbet i stillingene før NS-overtagelsen. Men allikevel skulle helst alle i administrasjonen inn i NS, og flere ble avskjediget fordi de ikke ville melde seg inn.⁵⁴

Knudsen kom til å nyte respekt blant NS-folk i hele Telemark. Han ble takket av alle ordførerne på fylkestinget i 1942 for sin gode og kameratslige opptreden. Det ble sagt at det å møte han på kontoret var som å komme inn til en venn.⁵⁵

Etter at Knudsen ble rekruttert inn i NS av Quisling, utviklet det seg et vennskap mellom de to. I landssviksaken til Knudsen er det flere dokumenter som viser til personlig korrespondanse mellom dem, inkludert et bursdagsbrev fra Knudsen til Quisling. Den 8. april 1940, dagen før invasjonen, møtte Christen Knudsen og sønnen hans, Harald Knudsen, Quisling på hotell Bristol i Oslo. Harald Knudsen var for øvrig også Quislings sekretær. Da Knudsen sr. reiste tilbake til Porsgrunn ble Harald værende igjen med Quisling. Han

⁵⁰ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 36

⁵¹ Rjukan dagblad 14.oktober 1940. Varden 12 oktober 1940

⁵² Landssviksak Christen Knudsen dok 6

⁵³ Skeie (2007) «Storindustriens havneby.» s. 196

⁵⁴ Landssviksak Christen Knudsen dok: 38 og 6. Landssviksak Olav Dalen Dok: 45

⁵⁵ Rjukan dagblad 26 mars 1942

innlosjerte Quisling på et rom på Hotel Continental under sitt eget navn den 9. april før Quisling holdt sin beryktede radiotale. Ifølge vitnesbyrdet i Christen Knudsens landssviksak var det mistanke om at han diskuterte en mulig tysk invasjon sammen med Quisling og hva planene for dette var, men Knudsen sr. fortalte etter krigen at han ikke kjente til noen planer om en tysk invasjon av Norge, og Knudsen jr. sa også at han ikke kjente til noen slike planer i samtalen faren hans og Quisling hadde kvelden den 8. april.⁵⁶

Men å fungere både som leder for partiorganisasjonen, som fylkesfører, og som leder for fylkesadministrasjonen i kapasitet av fylkesmann ble for mye arbeid for Knudsen, som i tillegg hadde helseproblemer. Derfor ble i stedet Olav Gunleiksson Dalen (f.1899) fra Kviteseid satt inn som stedfortredende fylkesfører i Telemark fra høsten 1940, og ble formelt fylkesfører i 1944 etter at Knudsen ble løst fra sitt embete av Quisling.⁵⁷ Dalen hadde også vært medlem siden 1933, men i motsetning til Knudsen var han lenge et passivt medlem. Han hadde vært lagfører i Kviteseid før krigen, hvor han var gårdsdriver på familiegården under okkupasjonen. Han var også utdannet ingeniør med flere utenlandsopphold, blant annet i Amerika, gjennom sitt arbeide.

Under et politiavhør etter krigen oppgav han at hans begrunnelse for å melde seg inn i NS var at han mente at NS kunne bringe landet lengst frem sosialt sett. Dalen skal ha vært veldig villig til å ta over posisjonen som fylkesfører, og han gikk fullt og helt inn i sitt verv. Han ble i vitneavhør etter krigen tillagt mange positive egenskaper som rettskaffen, nøktern og solid. Han var også beskrevet som en forsiktig mann, og skal ha vært en god arbeidsgiver for arbeiderne på gården hans i Kviteseid. En slik pålitelig mann var nettopp hva NS og rikskommissariatet ønsket inn i NS-forvaltningen. Etter krigen ble han beskrevet som en god mann med villedet idealisme i domsslutningen.⁵⁸ Dalen skjønte hvor viktig pressen var for propagandaformål og prøvde derfor å få full kontroll over den. Dalen anså både kapitalismen og kommunismen som en trussel mot Norge, og spesielt mot de norske bøndene, noe som var i tråd med programmet til NS. Han mente at det var gjeldskrisa i 1933 som gjorde at NS fikk så mye støtte blant Telemarks bygdefolk. Dalen var generelt skeptisk til å bruke voldelige midler til å fremme NS sine interesser, og han begrunnet ofte handlingene sine med at han

Figur 5: Fylkesfører Olav Gunleiksson Dalen Foto: Riksarkivet

⁵⁶ Landssviksak Christen Knudsen dok 6

⁵⁷ Ibid dok 26

⁵⁸ Landssviksak Olav Dalen Dok: 63, 64

fulgte lover og bestemmelser. Men selv om han ikke likte å bruke vold mot motstandere, holdt han seg ikke for god til trusler og pressmidler mot jøssingene i fylket.⁵⁹

NS fikk ikke noe formell makt i Telemark før Knudsen tok over som fylkesmann i oktober 1940. Men i realiteten hadde Knudsen og NS satt i gang samarbeid med tyskerne, og satt i gang en overtagelsesprosess allerede i de første dagene etter den 9. april. Så spørsmålet blir om NS sin maktovertagelse startet da Terboven gjorde NS til det statsbærende partiet og NS fikk formelle verv, eller da NS begynte å samarbeide med tyskerne og fikk økende makt. Knudsen og NS begynte jo å oppføre seg som makthaverne i fylket og Porsgrunn så snart invasjonen var et faktum. Dette er spesielt synlig med forordningene som ble sent ut til pressen av Knudsen. Og da Knudsen ytret at radiokringkasteren i Porsgrunn var en torn i siden til nazistene, ble den sprengt i luften kort tid etter. Og som Rovde skrev i «Telemarks historie etter 1905» så gikk den formelle NS-overtagelsen raskt i Telemark i forhold til det meste av resten av Norge, som det første fylket med en NS-fylkesmann. Men rekrutteringen og styringen var vanskelig etter at NS først tok over på grunn av mangel på medlemmer og kompetente kandidater.⁶⁰

En vanlig beskrivelse jeg kommer over i litteraturen er at Christen Knudsen satt som fylkesfører til 1944. Dette teknisk sett riktig, men Olav Dalen hadde allerede tatt over som fungerende fylkesfører fra høsten 1940. Han tok da over alle ansvarsområdene til Knudsen og representerte Telemark på landsmøter. Mange av dokumentene han signerte var da også titulert «fylkesfører». Vi kan også se at Dalen ofte ble referert til som fylkesfører i avisene Varden og Rjukan Dagblad før han formelt ble utnevnt.⁶¹ Det var derfor i realiteten Dalen som var fylkesfører i Telemark gjennom det meste av okkupasjonen.⁶²

Både Knudsen og Dalen var ideologisk overbeviste, pålitelige og kompetente NS-politikere. Men det var ikke alltid like lett for NS-administrasjonen å finne nok kompetente og positivt ansette mennesker som også var nazister til å sette inn i offentlige stillinger.

Biskopen i Telemark

En annen del av NS sin overtagelse av landet var overtagelsen av kirken. Etter at de fleste prester, inkludert alle biskoper, hadde gått av i protest mot NS i 1942, skulle nye NS-lojale

⁵⁹ Landssviksak Olav Dalen Dok 53

⁶⁰ Rovde, Olav (2014) «*Venstreborg, Soaldemokratisk Dominans Og Bølger Frå Høgre. Telemark som politisk region.*» Telemark historie etter 1905. s. 160

⁶¹ Varden og Rjukan Dagblad høst 1940 - vår 1944

⁶² Landssviksak Olav Dalen dok. 63

prester settes inn. Skien bispedømme, som dekket Agder fylkene og Telemark, ble opprettet i 1942 av ministerpresident Quisling med Ludvig Daae Zwilgmeyer (f.1886) som biskop. Skien kirke ble til bispesete og omdøpt til Skien domkirke. Zwilgmeyer hadde vært NS-medlem siden 1933. Han var utdannet teolog og hadde vært sogneprest i Porsgrunn.⁶³ Da Norge ble okkupert oppfordret han folk til å melde seg inn i NS for å støtte den nye tid og gledet seg over at partistridigheter nå var over.⁶⁴ Som ellers i landet var det vanskelig for den nyinnsatte NS-biskopen å styre bispedømmet sitt. De fleste prestene var NS-fiendtlige og gikk av i 1942. De få NS-prestene som fantes, var ikke nok til å fylle alle prestestillingene. NS-styret i kirken begynte å kurse lekfolk til å bli prester. Slike «lekmannsprester» hadde ingen formell teologisk utdanning. Zwilgmeyer fikk to slike lekmannsprester sendt til sitt bispedømme. En ble sendt til Agder, mens den andre ved navn Arne Rydland ble satt inn som prest i Skien.⁶⁵

Selv om de aller fleste av de gamle prestene la ned sine statelige embeter, fortsatte flere å fungere som prester uten offisielt embete. De holdt da gudstjeneste, men hadde ikke myndighet til å for eksempel vie ektepar.⁶⁶ I mange tilfeller kom disse prestene til å bli viktige motstandere av NS-regimet, og NS-myndighetene forsøkte stadig å kue dem. Mange kristne som støttet NS, gjorde det fordi de var redde for at bolsjevismen ville utslette kristendommen. Kommunismen ønsket jo å utslette all religion.

Politiet og lensmenn

Det tyske sikkerhetspolitiet opprettet et avdelingskontor i Larvik i Vestfold. Dette avdelingskontoret hadde ansvar for Telemark. Men i 1945 ble det også opprettet eget kontor i Skien. I Telemark ble nazifiseringen av politiet viktig. Høsten 1940 meldte alle politifolk i Skien seg inn i NS, og de andre politikamrene i Norge kom raskt til å følge etter. I 1941 ble alle lensmenn tvunget til å enten bli med i NS eller å gå av. Politiet ble da presset til å være lojale mot nyordningen. I 1941 skulle ikke bare administrativt ansatte byttes ut med NS-medlemmer, dette skulle nå også gjelde politi og lensmenn. Polititjenesten fikk beskjed om å enten melde seg inn i NS eller å gå av. I 1943 var hele 18 av 22 lensmenn i fylket utnevnt av NS-administrasjonen. Spesielt i Porsgrunn gikk NS-laget inn på å få politifolkene med i Nasjonal Samling. Like etter invasjonen ble Porsgrunn politidistrikt underlagt politimesteren i Skien som var medlem av Nasjonal Samling etter et sammenstøt mellom hird og

⁶³ Thorsdal, Geir (2017). «*Quislings biskoper. En norsk kirke i nazismens tjeneste.*» Kagge forlag, Oslo s. 280

⁶⁴ Ibid s.38

⁶⁵ Ibid S.104-107. Varden 27 april 1943

⁶⁶ Skobba (2017) «*NS i byer og bygder 1940-1945.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 50

demonstranter i byen. I Porsgrunn meldte alle unntatt 2 politimenn seg inn i NS, men de fleste kom til å melde seg ut igjen året etter til stor irritasjon for NS-laglederen i byen.⁶⁷

Under okkupasjonen ble politiet påbudt å bruke «den germanske hilsen» som NS kalte det. Denne ble utført ved å strekke ut armen og si «heil og sæl», på samme måte som man hilste «heil Hitler» i Tyskland. Ifølge NS-ideologi var dette en vanlig måte nordmenn pleide å hilse på hverandre i middelalderen. I tillegg til bruken av den germanske hilsen ble også norsk politi forsøkt omorganisert etter tysk modell, og bruken av uniformer med tysk stil ble vanlig. Det var viktig både for NS og tyskerne å få politiet til å bli med på nyordningen og den nye tid, og det ble brukt mye energi på å få dem med. Straks Terboven erklærte NS for Norges statsbærende parti senhøsten 1940 begynte NS å agitere for å få politiet inn i partiet, og mange politifolk ble med i Nasjonal Samling. Det ble også opprettet et eget politidepartement av Terboven.⁶⁸

Alle lensmenn skulle erstattes med NS-folk, men igjen møtte NS på problemet fordi det rett og slett ikke var nok kompetente NS-folk til å sette inn i vervene. Dette endte derfor ofte med at lensmenn måtte hentes fra andre kommuner, og mange opplevde dermed å få en fremmed lensmann. Lensmannen ble da betraktet som «en utenfra» i tillegg til å være fra Nasjonal samling, og endte opp som en slags «outsider» i bygda. Dette skjedde for eksempel i Bø.⁶⁹

Gissellister og jøssinglister

Jøssing var en betegnelse brukt av NS-folk som et skjellsord mot de i samfunnet som var anti-NS og støttet de allierte. Selv om ordet jøssing opprinnelig var et skjellsord, ble det brukt som et honnørord blant dem som var anti-NS og blant motstandsfolk. NS ønsket naturligvis å få kontroll på jøssingenes aktiviteter, og å få dem til å godta «den nye tid». Jøssinger var både en term brukt om den militære og sivile motstandsbevegelsen i landet først og fremst brukt mot de som sympatiserte med britene.

I januar 1942 sendte Nasjonal samlings generalsekretær og kulturminister Rolf Jørgen Fuglesang ut ordre til alle byer og herreder om at de måtte sette opp lister over folk i kommunen som var utgående jøssinger og marxister over 16 år gamle. Listene skulle settes opp av lagledelsen i kommunen. Listene skulle inneholde navn, alder, og jobbstilling og

⁶⁷ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s.33-35

⁶⁸ Ringdal, Nils Johan (1987) «Mellom barken og veden, politiet under okkupasjonen» Ascehough, Oslo

⁶⁹ Skobba (1994) «Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.» s. 46-48

sorteres etter hvor stor trussel de var.⁷⁰ De skulle med andre ord sette opp lister over lokale personligheter som kunne utgjøre en trussel mot NS og rikskommisariatet. Dette skulle utføres av lokale lagførere. Listen som ble satt opp av fylkesfører Dalen inneholdt stort sett folk fra Midt-Telemark, spesielt hjemkommunen Kviteseid. Den inneholdt tidligere stortingspolitikere, lærere, marxister, og mistenkte motstandsfolk.⁷¹

I den sivile motstandskampen var prestene og lærerne i landet ansett som noen av de viktigste jøssingene. Det er en gjenganger i korrespondansen innad i NS-administrasjonen at de må få has på alle lærerne og prestene som ikke ville rette seg etter «den nye tid». Lærerne og prestene var viktige lokalpersoner med mye innflytelse på lokalsamfunnet, så det å få dem over på NS sin side, eller i det minste stilne dem var viktig. Etter at NS ble det statsbærende partiet, satte de raskt i gang med å innføre nyordning. Den nasjonalsosialistiske ideologi skulle inn i både kirke og skole. I kirken ble også feiring av jul erstattet med feiring av vintersolverv, som var i tråd med at NS ville innføre gamle norske tradisjoner, eller i iallfall det NS oppfattet som gamle norske tradisjoner fra tiden før kristendommen, da vintersolverv ble feiret.

I tillegg til listen Dalen skrev ble det også utarbeidet en del andre gissellister over lokalpersoner i de forskjellige kommunene som var nøkkelmotstandere av NS. Disse personene faller ofte inn i samme kategorier som de på Dalens liste: Lærere, prester og tidligere stortingsfolk er yrkesbakgrunner som ofte går igjen blant jøssingene. Man skulle med andre ord ta nøkkelmotstandere av NS som gisler. Det var i hovedsak laglederne som skulle sette opp listene, men de fikk noen ganger hjelp fra andre. I bø var også ordføreren med på å sette opp gisselliste.

Jeg har gitt en kort innledning om hvordan Nasjonal Samling preget Telemark før krigen, men partiet kom til å sette et enda sterkere preg på både fylket og landet under selve okkupasjonsårene 1940-1945. Som sagt ble Christen Knudsen satt til å styre fylket, og Olav Dalen satt til å lede partiet lokalt, men hvordan gikk det da de skulle sørge for den daglige driften av fylkes- og kommuneadministrasjonen?

⁷⁰ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli dok 24

⁷¹ Landssviksak olav dalen. Skobba, Ingvar (2017) «Da Nasjonal Samling sin fylkesfører i Telemark, Olav Dalen frå Kviteseid, sette opp ei «gisselliste» over motstandarar av Nasjonal Samling.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 74

Kapittel 3: Porsgrunn, det eldste NS-laget i fylket.

Skien og Porsgrunn er to byer som ligger helt inntil hverandre. Hvis man ikke er lokalkjent, kan det være vanskelig å vite hvor den ene byen slutter og den andre begynner. Det er derfor naturlig at hendelser i den ene byen også har innvirkninger i den andre.

Nasjonal Samlings stilling før krigen

Den 31. mai 1943 kunne man lese i Varden at Porsgrunnslaget av NS var det eldste i landet. Tatt i betraktning hvor tidlig NS-laget i Porsgrunn ble etablert er, nok dette ikke en urimelig påstand. NS-miljøet kom raskt i gang etter Quislings opprop om Nasjonal Samling i 1933.⁷² NS-laget i Porsgrunn ble etablert allerede i august 1933 med en av byens mest kjente politikere, Christen Knudsen, som medlem. Men lokallaget ble ikke formelt stiftet før den 5. september med 15 medlemmer. Knudsen var lenge en ledende figur i de konservative kretsene i byen, og var i tiden før hans innmeldelse varaordfører i Porsgrunn. At en kjent lokalpolitiker ble med i NS førte til at flere fulgte etter, og Knudsen og hans familie kom til å bli fremtredende figurer innad i Porsgrunn NS. Det var for eksempel Christen Knudsens datter, Randi Franklin Knudsen, som dannet NS kvinnelag i 1934.⁷³ I stortingsvalget i 1933 fikk NS-laget i Porsgrunn 4,5% oppslutning. Laget vokste relativt raskt og økte NS sin innflytelse i omkringliggende kommuner som Eidanger.⁷⁴ Porsgrunnslaget økte i størrelse og aktivitet utover 1930-tallet. NS fikk omtrent like god oppslutning ved neste stortingsvalg i 1936 som de gjorde i 1933, og de fikk folk inn i bystyret ved kommunevalget i 1934. Men ved partisplittelsen i 1937 gikk lagets aktivitet kraftig tilbake og de stilte ikke ved kommunevalget dette året. Allikevel forble kjernen med Knudsen-familien værende i partiet.⁷⁵ Etter at tyskerne okkuperte landet meldte mange Porsgrunnsfolk som var tidligere NS-medlemmer seg inn i partiet igjen. I november 1940 fikk Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK) et eget telemarkslag der blant annet fru Knudsen ble Sentral.⁷⁶

Krigen kommer til Grenland

Det første møtet grenlendingene hadde med krigen den 9. april var lyden av luftvernssirener tidlig på morgenen. I løpet av de neste dagene hersket det mye usikkerhet etter hvert som dårlige nyheter om invasjonen strømmet inn over radio. Etter noen dramatiske dager med mye

⁷² Varden 31. mai 1943

⁷³ Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s. 267

⁷⁴ Eidanger ligger i dag i Porsgrunn kommune

⁷⁵ Skobba (1990) «*Nasjonal Samling i Porsgrunn.*» Telemark historie Nr. 11 - 1990 s. 31-34

⁷⁶ Varden 13. november 1940

forvirring og meldinger frem og tilbake om evakuering av Skien og Porsgrunn, og tyske aksjoner hvor radiokringkasterne i Porsgrunn og Notodden ble sprengt, ble Skien og Porsgrunn til slutt okkupert den 16. april av til sammen ca.400 tyske soldater, de fleste i Porsgrunn,⁷⁷ uten militær motstand.⁷⁸

Knudsen setter i gang NS-overtagelsen

Selv om det kom til å ta en uke fra begynnelsen av den tyske invasjonen før tyske styrker ankom grenlandsområdet, satte allikevel fylkesfører Knudsen straks i gang med NS-overtagelse av fylket og byen allerede den 9. april. Han forsøkte å passe på at det var NS sine påbud fra Oslo som ble fulgt, og ikke beskjedene fra den flyktende Nygaardsvold-regjeringen. Tyske styrker kom til grenlandsområdet uten å møte militær motstand. Men lenger opp i fylket, i Tinn, Vinje og Rauland, varte kampene til begynnelsen av mai. Luftvern batteriene på Herøya ble flyttet lengre opp i fylket av norske styrker og brukt til å støtte kampene der. Knudsen satte raskt i gang med å forsøke å få kontroll over informasjonsflyten til Telemark.⁷⁹

Det kom tidlig i gang en «antinazistisk motstandsbevegelse», også kalt «Skiensgruppa», allerede den 12. april. Gruppen begynte å registrere og skygge kjente NS-folk i både i Porsgrunn og i Skien.⁸⁰

Veldig raskt etter at tyskerne kom til Porsgrunn etablerte de et samarbeid med det lokale NS-laget. Det veletablerte og aktive NS-laget i byen ble nok en fordel for den tyske overtagelsen som dermed hadde et etablert nazistmiljø i byen de kunne støtte seg på. Men allerede et par måneder etter at tyskerne kom til byen ble det sammenstøt mellom hirden og lokalbefolkningen. En kveld i juni 1940 ble det holdt hirdmøte med hirdoppmarsj i Porsgrunn. Mens møtet foregikk samlet det seg flere og flere mennesker utenfor lokalet der møtet ble holdt. Det ble anslått at det til slutt var ca. 1000 mennesker i folkemengden. Etter hvert som NS-medlemmene forlot møtet, buet folkemengden på dem, og de buet høyere jo mer kjent NS-mannen var. Etter dette møtet ble hirdmedlemmer jaget rundt i gatene av demonstranter. Demonstrantene gikk videre til Knudsens bolig, som var på herregården Frednes, og utføre hærverk ved å knuse vinduer. Politiet kom for å forsøke å skape orden, men det var for mange demonstranter. Nasjonalsangen ble sunget av demonstrantene. Disse opptøyene varte utover

⁷⁷ Varden 17. april 1940

⁷⁸ Haakonsen, Ronald (Red) (1995) «Vi er fri. Skien krigsårene 1940-45.» *Skien historielag, Skien* s.20-30

⁷⁹ Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s. 282-286

⁸⁰ Ibid s. 282

nattetimene.⁸¹ Etter denne hendelsen ble tysk sikkerhetspoliti og rikspolitiet informert om hendelsen. Dette resulterte i møteforbud for alle, unntatt NS-organisasjoner og gatene ble patruljert. Et par uker senere skulle Quisling besøke Porsgrunn, men antinazistisk gruppe hadde spredd flygeblader der de hadde oppfordret Porsgrunnsfolket til å holde seg borte da Quisling kom på besøk. Quisling møtte derfor folketomme gater da han ankom rådhuset i Porsgrunn den 21. Juni.⁸² Så selv om det var et etablert NS-lag i byen som tyskerne kunne støtte seg på, og det var flere kjente lokalpersoner i det lokale NS laget, skulle det bli langt fra lett for NS og Tyskerne i å ta over og styre byen. Folk flest var fortsatt imot dem.

Selv om det var Christen Knudsen og hans familie som var de store pådriverne for Nasjonal samling i Porsgrunn og de omkringliggende kommunene før krigen, holdt de ikke noen lags- eller ordførerposisjon i Porsgrunn. Christen Knudsen hadde jo sine hender fulle med vervene sine på fylkesnivå, og sønnen hans Harald var Quislings sekretær. Derfor ble noen andre satt inn i de viktige stillingene i byen.

Førerprinsippet innføres

I Porsgrunn lyktes NS raskt med å sette sine medlemmer inn i viktige administrative posisjoner. Allerede sommeren 1941 hadde NS-medlemmer tatt over de fleste administrative posisjonene i kommunen. Men etter at posisjonene var fylt, kom porsgrunnslaget allikevel til å slite med medlemsmangelen og mangelen på NS medlemmer med riktig kompetanse som partiet hadde ellers i landet.⁸³

Lagføreren i Porsgrunn, Olav Herman Nakkim, gikk fult inn for at han skulle være en slags lokal førerskikkelse i byen. Han ønsket å bestemme mest mulig, også over anliggender han ikke hadde autoritet over i kommuneadministrasjonen. Men det ble lite rom for en faktisk lokal førerskikkelse. Nakkim hadde lite legitim autoritet. I tillegg var Porsgrunn preget av partikonflikter som gjorde det problematisk å utpeke en som skulle være den lokale føreren. Ordføreren skulle også være den lokale førerskikkelsen, men man ble aldri enig om den posisjonen i Porsgrunn. Man ønsket en person som kunne gi ordre som lokallaget ville følge med fullt hjerte. Her ser vi et skille mellom NS sin ideologi og praksis. Det ble gjort forsøk på

⁸¹ Varden 13. mai 1940

⁸² Skobba (1990) «*Nasjonal Samling i Porsgrunn.*» Telemark historie Nr. 11 - 1990. Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s. 294-295

⁸³ Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s.301

å sette førerprinsippet ut i praksis, men lokallaget ble aldri helt enig om hvem som skulle være den lokale førerskikkelsen.

Brudd og kontinuitet

NS-administrasjonen i Porsgrunn bestod av flere tidligere politikere som enten før eller etter okkupasjonen hadde gått over til Nasjonal samling. Det var også flere som hadde meldt seg ut i løpet av 1930-tallet som meldte seg inn igjen når NS skulle overta administrasjonen. Den viktigste gruppen var tidligere høyrefolk som hadde fulgt Knudsen til NS. Siden Knudsen var en anerkjent politiker i byen som både hadde vært flere år i bystyret og på stortinget, høstet nok NS mer aksept i Porsgrunn enn for eksempel i nabobyen Skien. Porsgrunn opplevde noe kontinuitet i den forstand at det i enkelt tilfeller var tidligere politikere i byen som tok over stillingene, personer som nå hadde blitt en del av NS. Men det er også viktig å påpeke at de fleste politikerne i byen ikke ble med i NS, noe som gjorde at det i andre tilfeller ble redusert kontinuitet. Knudsen hadde også vært en viktig lokalperson og hadde deltatt i oppstarten av idrettslaget Urædd. Også ordfører Helgesen hadde vært en viktig personlighet i byens idrettsarena før krigen, noe NS-laget forsøkte å videreføre under okkupasjonen med lite hell.

NS-styret i byen ble heller hardt. Mye på grunn av laglederen Nakkim, som stadig herset med og truet lokalbefolkningen.⁸⁴ Han var også til bry for byens politifolk og han agiterte stadig for at de skulle bli med i Nasjonal Samling. Men her spiller partikonflikten i NS-laget i byen inn. Nakkim og arbeidsnemnda truet og mishandlet byens jøssinger, men det var også en annen fraksjon i byen, inkludert fylkesmann Knudsen, som ville ha en mykere tilnærming til hvordan NS skulle styre. Det var for øvrig opprettet en krigsfangeleir på Herøya, men det var ikke noe folk flest i byen fikk oppleve. NS i Porsgrunn ble veldig forhatt, spesielt Nakkim, som ble kjørt rundt til spott og spe ved frigjøringsdagen. Av de andre NS-lokalledere jeg har sett på ble ingen mishandlet på denne måten ved arrestasjon. De verste klagen jeg har lest fra andre pågripelser er at politiet var litt for hardhendte, mens Nakkim klagde på å bli overmannet av flere politifolk og ydmyket foran byfolket.⁸⁵

Porsgrunn var preget av en slags blanding av kontinuitet og brudd. Det var flere gamle politikere med nye farger, og flere gamle stormenn som ble med i NS. Men samtidig var NS-laget i byen, eller i alle fall denne ene fraksjonen av det, et heller aggressivt lag med aggressive hirdmenn og lagledere. Det ser ut som partiadministrasjonen var mer aggressiv,

⁸⁴ Landssviksak Olav Hermann Nakkim

⁸⁵ Ibid

mens den offentlige forvaltningen var mykere. Men det var en del konflikt om hvor dypt bruddet med fortiden skulle være. En fløy ville gå tungt inn for nyordning og nazifisering, mens en annen fløy var mer opptatt av å sørge for at kommunen ble styrt på en skikkelig måte.

NS-lagets påvirkning på forholdene i byen var ganske betydelig under krigsårene. Porsgrunn var det viktigste senteret for NS i fylket fordi de hadde en betydelig tilstedeværelse der, og fordi Porsgrunn i motsetning til Midt-Telemark var et mer sentralt og urbant område med større sjanse til å påvirke fylkeskommunal og nasjonal politikk. Knudsen hadde viktige kontakter i Oslo, inkludert Quisling selv. Den mest åpenbare og kanskje mest brutale virkningen NS hadde på byen var arbeidsformidlingen under Nakkim. I tillegg til dette var det ikke uvanlig å se hirduniformer i Porsgrunns gater. Det var opptøyer mot hirden juni 1940, men dette ble slått hardt ned på av tyskerne. Det var også mye styr rundt kommunens offentlige ansatte i byen.

Rekruttering

Laget hadde vært det viktigste i Telemark før krigen. Under krigen vokste det til 4,4% av den stemmeberettigede befolkningen, altså rundt 250 mennesker. Antallet medlemmer NS fikk i Porsgrunn er omtrent like stort som antallet velgere de hadde på 1930-tallet, som ved stortingsvalgene var på rundt 4,5%. I Porsgrunn ser NS-støtten ut til å ha vært ganske lik både før og under krigen. Industriarbeidere, som utgjorde en stor andel av befolkningen i kommunen, var underrepresentert i NS. Det var funksjonærer og folk som drev selveide bedrifter som støttet mest opp om NS, med hjelp fra en del studenter og folk som jobbet i sjøfarten.⁸⁶

«Byens mektigste mann»

Lagførerposisjonen var den stillingen som hadde mest autoritet innad i selve partiet lokalt. Lagføreren hadde ikke, i alle fall ikke i teorien, makt over kommuneadministrasjonen og sivilforvaltningen generelt. Det var derfor viktig at lagføreren var en ivrig nazist og NS-mann, siden han skulle lede partiet på lokalnivå. Og som lagføreren i Porsgrunn under mesteparten av krigen fremstår, ser hensynet til ideologisk lojalitet å ha vært viktigere enn at han var vel likt da han ble innsatt i stillingen.

⁸⁶ Skobba (1990) «*Nasjonal Samling i Porsgrunn.*» Telemark historie Nr. 11 – 1990 s. 41-42

Olav Hermann Nakkim (f.1901) ble satt inn som lagfører i Porsgrunn høsten 1941. Han fungerte også som leder av arbeidsformidlingen. Han ble hånende kalt «byens mektigste mann» av Porsgrunnsfolket. Han skal ha vært intelligent, men var ekstremt upopulær blant folket i byen. Så upopulær var han at da frigjøringen kom, dukket åtte politimenn opp på døra hans og kjørte han rundt i åpen lastebil gjennom Porsgrunn til spott og spe. I vitneavhør etter krigen ble han karakterisert som ondskapsfull og hevngjerrig. Han ville bestandig ha viljen sin, og mange fant ham derfor vanskelig å jobbe med og i det hele tatt å ha med å gjøre. Også mange av partifellene mislikte ham. Ofte, når han ikke fikk det som han ville, inntok han rollen som lagfører og dikterte hvordan ting skulle være. Han dikterte ting selv om han egentlig ikke hadde myndighet over kommunale saker. Nakkim meldte seg inn i Nasjonal samling i september 1940, etter å ha hørt Terbovens tale den 25. september samme år, hvor rikskomisæren sa at veien til Norges frihet og selvstendighet gikk gjennom NS, og NS ble det statsbærende og eneste lovlige, partiet i Norge. Nakkim jobbet iherdig for å skrive folk ut til arbeidsinnsats, og ofte var det personlige og politiske motiver bak hvem han tildelte tvangsarbeid. Det var ofte jøssinger og folk som ikke var fra NS som ble skrevet ut til arbeidsinnsats. Han truet også ofte folk med arbeidsinnsats i form av vedhogst, om de ikke gjorde som han ville. I tillegg truet han folk som han mente ikke gjorde godt nok arbeid, og de som ble sykemeldt. Han mente at de som var sykemeldt bare ville snike seg unna arbeidsinnsatsen, og han gav dem drittjobber eller større kvoter. Han fortalte en som ble sykemeldt: «Hvis ikke de nu passer dig, skal du komme til å bli virkelig syk, og så syk at du skal bli krøpling for livet».⁸⁷ I 1943 skrev han ut 360 mennesker til nasjonal arbeidsinnsats, 127 i 1944 og 75 i 1945. Det var også han som plukket ut lærerne i Porsgrunn som skulle bli sendt nordover. Han var hirdmedlem fra 1941 og han gikk konstant med hirduniform. Han samarbeidet ivrig med tyskerne om utskrivning til arbeidsinnsats ved anleggs og skipsindustrien. Han var også aggressiv, og truet ofte folk med å sende tysk sikkerhetspoliti etter dem siden han hadde kontakter der. Da frigjøringen kom skal han ha brent bevis. I dommen hans står det at det var hans trang til maktutfoldelse, og ikke ideologisk overbevisning, som drev han til å bli med i NS. Det ser med andre ord ut som om han var stormannsgal. Han skal ha donert penger til flere av NS sine organisasjoner

Figur 6: Lagfører Olav Hermann Nakkim Foto: Riksarkivet

⁸⁷ Landssviksak Olav Hermann Nakkim dok 22g

og til frontkjemperne. Nakkim meldte seg til Den Norske Legion, men han var ikke stridsdyktig på grunn av at han var plattfot. Han holdt tale for nyinnmeldte i Legionen der han sa at de nå gikk i «kamp sammen med våre germanske venner», og at det var en kamp mot den gamle verden og en frihetskamp for Europa og det nye Norge.⁸⁸

På grunn av hans stormannsgalskap og bruk av NS til å få sin vilje, ser det ut som om Nakkim var en som ble med i NS for personlig vinning. Ut ifra de nevnte historiene er det lett å forstå hvorfor han var så upopulær. I tillegg til å være landssviker var han også et usympatisk menneske. I et tilfelle sendte han to hirdmenn med køller for å tvinge folk til å høre på en radiosending av quislings kringkastingstaler i en teatersal.⁸⁹

Nakkim ville ha kontroll over politiet

Nakkim var pådriver for nazifisering av politiet i Porsgrunn og han oppholdt seg mye på politistasjonen, men han var også dårlig likt blant politiet. Han ønsket å vanne ut alle upålitelige politifolk, altså de som ikke støttet opp under NS, og han jobbet også for statspolitiet. Det var en episode der han gikk forbi en politimann på gata og ble veldig sint når denne politimannen ikke hilste på han, men i stedet gikk rett forbi. Politiet skulle som sagt hilse ved å strekke ut armen og si heil og sæl. Nakkim reagerte på dette ved å si «*sett en sånn slabbedask, reneste forbrytertypen, men jeg skal vite å få han ut av politiet*».⁹⁰ Mens han etterlignet denne politimannens måte å gå på. Det ser ut som om at han ikke likte å ikke bli behandlet som byens mektigste mann. Politimannen på sin side mente at han ikke hadde hilseplikt mot lagfører. Denne hendelsen gjorde at politimannen forsøkte å få Nakkim tiltalt. Med Nakkims behandling av politietaten i byen blir det lett å forstå hvorfor politiet behandlet han som de gjorde ved hans arrestasjon.

Det var flere politifolk som meldte seg inn i NS fordi de følte press til å bli med både utenfra og innenfor politietaten. For eksempel meldte politikonstabel Aslak Ajer i Porsgrunn seg inn i NS for å beholde sin arbeidsstilling. Men det hindret han ikke i å vekke Nakkims vrede. Han ble skrevet ut til arbeidstjeneste av Nakkim i 1943. Han forsøkte å komme unna under det påskudd at han skulle ta over foreldrene sin gård i Lunde. Dette utløste en retts sak. Dette blir et eksempel på at Nakkim ville ha full kontroll over politiet.

⁸⁸ Landssviksak Olav Hermann Nakkim. Dok 16, 17, 28, 34, 57

⁸⁹ Ibid dok 34 s.6

⁹⁰ Ibid dok 16

Ordførerposisjonen og partikonflikt i Porsgrunn

Selv i en kommune med et så velutbygget NS-lag som i Porsgrunn var det ikke alltid lett å bestemme seg for hvem i lokallaget som skulle ha makten. Det kom til å utvikle seg en konflikt i partiet om hvem som skulle holde ordførerposisjonen i byen. Etter at byens første NS-ordfører meldte seg ut av partiet ble det konflikt om hvem som skulle overta hans posisjon, der både fylkesfører, fylkesmann og innenriksdepartementet ble blandet inn for å sette inn riktig mann.

Ordfører Halvorsen

Nils Johannes Halvorsen (f.1887) var en skipsreder som meldte seg inn i NS august 1940. Han meldte seg inn i NS fordi, etter hans egne ord, «*mitt motiv for denne innmeldelse var at jeg i 1940 så det norske folk som en flokk får uten hyrde. En ledelse måtte til.*»⁹¹ Han ble satt inn allerede fra første januar 1941 som ordfører i Porsgrunn, samme dag som alle ordførere i landet skulle begynne å byttes ut med NS-medlemmer. De fleste andre kommuner i landet fikk ikke NS-ordførere før senere på året, eller året etter. Halvorsen tilhørte den mer moderate delen av Porsgrunns NS-lag som ikke gikk inn for å sparke alle offentlige ansatte som ikke var medlem av NS. Og han var i stadig konflikt med den mer ytterliggående delen av partiet. Men ettersom krigsårene gikk ble Halvorsen mer og mer skeptisk til NS-regimet. Han var en dypt kristen mann som ikke likte NS sin politikk overfor lærerne, og spesielt ikke politikken NS hadde mot prestene og kirken, noe som han kom til å protestere mot. Han mente også at Quisling hadde gjort Norge avhengig av Tyskland etter en tale Quisling ga i 1943. Dette syntes ikke Halvorsen noe om, og han kom i stadig mer konflikt med partiet, noe som førte til hans utmeldelse fra NS i 1943. Da han ikke lenger var et NS-medlem kunne han ikke lenger fungere som ordfører og han ble derfor avsatt i oktober 1943, etter et halvt års permisjon.⁹²

Halvorsen slet med det problemet at lagfører Nakkim til stadighet forsøkte å utøve innflytelse over kommunale anliggender. Halvorsen forsøkte å holde ham utenfor. Dette var nok et resultat av konflikten mellom fløyene i porsgrunnslaget, hvor Nakkim var en del av den ytterliggående fløyen, mens Halvorsen var en del av den mer moderate fløyen.⁹³

Men han skal ha kommet på kant med resten av NS-administrasjonen på en annen måte også. Januar 1943 ble han siktet for overtredelse av rasjoneringsforskriftene. Overtredelsene

⁹¹ Landssviksak Nils Johannes Halvorsen dok 3 s.1

⁹² Ibid dok 1, 3, 106, 108

⁹³ Skobba (2017) «NS i byer og bygder» Telemark historie nr. 38 - 2017 s. 56

foregikk allerede fra 1941, da en sekretær fant benrester i søpla hans etter et lukket møte Halvorsen hadde med biskop Zwilgmeyer, som de begge forlot med mystiske pakker under armen. Sekretæren sa at det heller ikke var uvanlig å lukte steking av kjøtt og fisk i huset hans. Det var jo streng rasjonering på grunn av forsyningssituasjonen i landet, så det var ganske alvorlig å overtre rasjoneringsforskriftene.⁹⁴

Avskjedigelser av kommunalt ansatte

Da NS fikk kontroll over kommunalforvaltningen ønsket de også å bytte ut de som allerede var ansatte i forvaltningen med NS-folk, eller folk som var vennlige mot NS. Det var jo naturlig for NS som et totalitært parti i å forsøke å få total kontroll over det offentlige. De ønsket derfor at flest mulig i offentlige posisjoner skulle støtte NS nyordninger og «den nye tid».

Alle ordførerne jeg har sett på i de fire kommunene ble tiltalt for å ha erstattet, eller forsøkt å erstatte, de gamle kommunalt ansatte i kommunene de administrerte til fordel for NS-medlemmer. Også de på fylkeskommunalt nivå ble tiltalt for dette, både fylkesfører Dalen og fylkesmann Knudsen. Men alle disse påstod at det kun var saklige hensyn og ikke politikk som stod bak avsettelser og ansettelser av de kommunalt ansatte. Men ser man på noe av korrespondansen som ble lagt frem som bevismaterialet under landssvikoppgjøret, går det frem at visse personer i kommunen måtte holdes øye med eller avsettes fordi man ikke var sikre på lojalitetene deres. Ideelt sett så skulle alle de kommunalt ansatte være en del av NS, men som vi vil se gang på gang så var dette ikke mulig. Ikke engang i kommuner som Porsgrunn hvor NS hadde en velutbygd partiorganisasjon. I tillegg var det også ordre fra Oslo at NS-medlemmer skulle prioriteres under ansettelser av kommunalt ansatte. Påstandene ordførerne kom med om at det ikke var partihensyn bak ansettelser var nok derfor heller forsøk på å få mildere straff. I noen tilfeller pekte de også på at avskjedigelsene kom fra ordre høyere opp. Tinns ordfører Bjørnsen pekte for eksempel på fylkesfører Dalen angående en avskjedigelse.⁹⁵ Dette var unnskyldninger av typen «jeg fulgte bare ordre». Men det må også sies at det i noen tilfeller virket som om de ikke ønsket å fjerne alle kommunale funksjonærer, spesielt i tilfellet med fylkesmann Christen Knudsen og porsgrunnslaget av NS.⁹⁶

⁹⁴ Landssviksak Nils Johannes Halvorsen dok 16- 22, 39

⁹⁵ Landssviksak Olav Bjørnsen dok 9

⁹⁶ Landssviksak Jacob Engebretsen, Ketil Eika, Olav Bjørnsen, Olav Dalen, Christen Knudsen dok 1a

For i Porsgrunn utviklet det seg faktisk en konflikt lokalt i partiet der fraksjonene kranglet om det var best å bytte ut alle offentlig ansatte med NS folk, eller om forvaltningen var best tjent med å beholde de gamle administratorene fra før NS overtagelse i sine stillinger. Den gamle administrasjonen hadde erfaring og viktige kvalifikasjoner, men kunne NS stole på lojalitetene deres? I spissen for de radikale som ønsket å fjerne alle ikke-NS medlemmer fra administrasjonen, var Lagfører Nakkim og varaordfører Helgesen. Mens de moderate som fortsatt ville at NS-medlemmer skulle prioriteres under ansettelse, men som ikke ville sparke alle de gamle kommuneansatte, var fylkesmann Christen Knudsen og ordfører Halvorsen. En del av jobben til Nakkim var å se etter at politiske forhold var til stede under ansettelse. Og for han virket det som partiinteresser var hevet over alt annet.⁹⁷ Den radikale fløyen sendte faktisk klageskriv til partiledelsen i Oslo i et forsøk på å få Knudsen fjernet fra sin posisjon fordi de mente han var for passiv. Men Knudsen ble aldri sparket. Knudsens nære forhold til Quisling, det at han nøy allmenn respekt i partiet lokalt, og det faktum at han var sentral for partiet i Telemark var nok noe av grunnen til at han ikke mistet jobben. I tillegg var det også akutt mangel på kompetente NS-folk, så det å kvitte seg med flinke folk for å erstatte dem med NS-medlemmer kunne raskt gå dårlig for administrasjonen i kommunene og fylket. Ingen av disse to fløyene kom til å få noe særlig overtak i løpet av okkupasjonstiden.⁹⁸

Konflikt om ordførerposisjonen og kommuneadministrasjonen

Konflikten om avskjedigelser av kommunalt ansatte var ikke den eneste konflikten i Porsgrunns NS-lag, for selv om NS ideologi var imot politisk krangling og fraksjonering var det flere punkter der det var konflikt innad i partiet. Det var også konflikt med tyskerne om hvordan det var best å styre. Nasjonal Samling ønsket å fremstå som en samlet gruppe fordi det var et viktig punkt i den nazistiske og fascistiske ideologien. Problemet NS hadde med parlamentarismen var at det var så mye krangling mellom partiene, denne feilen kunne derfor ikke være i NS system også. Det skulle være en fører og førerens vilje skulle bestemme. Det var derfor en del av partiets ideologi at de skulle være en samlet gjeng. Det at det var politisk krangling innad i partiet ødela også partiets anseelse utad. Men disse idealene ble ikke gjennomført i Porsgrunn.

⁹⁷ Landssviksak Olav Hermann Nakkim dok 34 s.5

⁹⁸ Landssviksak Christen Knudsen. Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s.310

Ordfører Helgesen

Etter at Halvorsen fikk permisjon fra sitt verv i mars 1943 ble det straks konflikt om hvem som skulle ta over som den nye ordføreren, men i realiteten var det først varaordfører Realf Ording Helgesen (f.1892) som tok over vervet i mars 1943. Han hadde vært NS-medlem siden september 1940, med i Porsgrunn bystyre, og var idrettsleder for NS i Porsgrunn. Før krigen hadde han virket som kjøpmann. Han hadde faktisk vært medlem av NS fra 1933 men meldte seg ut igjen 1934. Før han ble ordfører var han varaordfører i 2.5 år fra 1941 til 1943, og selv om han bare var offisielt ordfører i 1 måned, fungerte han som ordfører gjennom det meste av 1943. Han var et tidligere høyere-medlem. Før krigen hadde han ikke noen erfaring med kommunalforvaltning, og han var veldig uforstående til nødvendigheten av et kommunalt budsjett. Helgesen ble beskrevet som en mann som gjorde hva enn falt han inn og brydde seg lite med gjeldende bestemmelser.⁹⁹

Men selv om Helgesen var varaordfører ble han ikke automatisk satt inn som ordfører etter Halvorsens utmeldelse. Mange mente at han ikke hadde god nok politisk erfaring til å ta over vervet. Det var en fløy i partiet som støttet Helgesen fordi han hadde riktige ideologiske lojaliteter, og en annen fløy støttet en annen ordførerkandidat, Josef Bystrøm, fordi han hadde riktig politisk kompetanse til å være ordfører.¹⁰⁰

Fylkesfører Dalen ønsket Helgesen i ordførerposisjonen, men fylkesmann Knudsen ønsket til å begynne med å ha Bystrøm i den posisjonen. Knudsen mente at Bystrøm hadde gode kvalifikasjoner til å bli ordfører, og som vi har sett var dette viktig for Knudsen. Bystrøm hadde også fått anbefaling av biskop Zwilgmeyer, som hadde jobbet med han tidligere mens Zwilgmeyer var varaordfører i Porsgrunn. Dalens undersøkelser på den andre siden gjorde at han kom frem til at daværende varaordfører Helgesen var en god kandidat. Det ble stilt spørsmål ved hvorvidt Helgesen hadde de riktige kvalifikasjonen til å være ordfører. Innenriksdepartementet fant det nødvendig å sette inn en ny person, altså Bystrøm, som ordfører i stedet for varaordføreren. Spørsmålet rund ordførerstillingen i Porsgrunn ble så omfattende at fylkesfører Dalen tidlig i 1944 gikk direkte til innenriksminister Hagelin for å be han om å løse konflikten i Porsgrunn. Han mente Hagelin hadde lovet å løse dette på et tidligere førerting.

⁹⁹ Landssviksak Realf ording Helgesen dok 1, 2, 3, 52, 99, 132

¹⁰⁰ Landssviksak Realf Ording Helgesen dok 82

Helgesen fungerte som ordfører til februar 1944. Da tok Bystrøm over, men det endte ikke konflikten. Allerede samme dag som Bystrøm ble satt inn var det et protestmøte. Dalen og Helgesens øvrige støttespillere mente at innenriksdepartementet hadde gått over hodene på det lokale laget når de satte Bystrøm inn. Bystrøm ba aldri om politisk godkjenning for valg av tillitsmenn i kommunen og partiinteresser ble ikke tatt nok hensyn til. Bystrøm ble satt inn fordi han var kvalifisert, var en hederlig mann, og «*nøt allmenn aktelse og tillit*»¹⁰¹. Helgesen selv argumenterte for at han burde være ordfører fordi han hadde fungert som det i en lengre periode, og under ordfører Halvorsen fungerte han som stedfortreder på møter hvor Halvorsen ikke hadde anledning til å komme. Han mente derfor at han hadde riktig erfaring noe som også Dalen understreket. Ifølge Dalen var det blant NS-laget i Porsgrunn og fra hans egen og fylkesmann Knudsens side allment akseptert at Helgesen var den som burde ta over ordførervervet. Det ser da ut til å ha vært noe forvirring rundt Bystrøms innsettelse, siden Knudsen både ble sagt å støtte Bystrøm, og i et annet tilfelle Helgesen. Dalen klagde også på at han leste om Bystrøms innsettelse i morgenavisen før han fikk formell beskjed om slutningen fra innenriksdepartementets side. Fra Helgesens motstanderes side ble det argumentert at han var for lettsindig til å kunne være ordfører, fordi han i november 1943 ba sjømannsforeningen i Porsgrunn bytte ut havnefogden, som var tidligere ordfører Halvorsen. Dette var visstnok fordi Halvorsen hadde meldt seg ut av NS. Dalen mente at Bystrøm var for passiv. Dalen pekte på at når innenriksdepartementet satte inn ordførere i Telemark uten å ta det opp med partiet først, fikk det bestandig dårlige følger. Men etter at saken hadde blitt behandlet av departementet kom det frem at Helgesen hadde blitt ilagt en bot på 2000kr. Men Selv om Bystrøm ble satt inn av innenriksdepartementet, ble han ikke noe mer populær blant medlemmene i Porsgrunns NS-lag. Det var som nevnt stadig konflikt mellom ordfører Bystrøm og bystyret i Porsgrunn. Det ble også åpnet opp en etterforskning rundt innsettelsen av Bystrøm fordi mange mente at riktig protokoll ikke hadde blitt fulgt ved hans innsettelse. Etterforskningen konkluderte med at innenriksdepartementet hadde fulgt vanlig prosedyre, og hadde rådført seg med de lokale. Beslutningen om å innsette Bystrøm som ordfører ble derfor stående. Innenriksdepartementet hadde uttalt at fylkesføreren hadde begrenset myndighet, og at han heller ikke var den øverste myndighet.

Dalen argumenterte ovenfor Quisling at splittelsen Bystrøm tilførte partiet gjorde at gamle medlemmer ble skuffet, og at det ble vanskelig å rekruttere nye. Det ble også sagt at da

¹⁰¹ Landssviksak Realf Ording Helgesen dok 82

Bystrøm var ordfører, var det Rådmann Benzen som hadde den virkelige makta. Bystrøm var visst lett påvirkelig, og Benzen ledet hans disposisjoner.

Denne konflikten var da i forlengelse en del av konflikten om partihensyn og partiloyaliteter mot hensynet til at folk måtte ha riktig kompetanse og god tillit blant folk flest i lokalmiljøet.¹⁰²

Ordfører Bystrøm

Josef Bystrøm (f.1890) meldte seg inn i NS desember 1941. Han meldte seg inn fordi han mente at det var bedre for Norge å ha nordmenn i forvaltninga enn tyskere. Før krigen hadde han jobbet som fabrikant. Bystrøm var, som fortalt, en kontroversiell figur blant NS-folkene i Porsgrunn og i fylkesadministrasjonen. Men han var ikke særlig overbevist over hverken NS-program eller nazismen. Han ville bare utføre jobben som ordfører på best måte. I et skriv til Quisling skrev Dalen at Bystrøm hadde brukt stillingen sin til å personforfølge gamle medlemmer, og at fylkesfører Dalen heller ville ha en ivrig NS-mann som ordfører, noe som førte til at Bystrøm ble avsatt kort tid før frigjøringen. Under hans tid som ordfører var det rådmannen i byen som hadde den virkelige makten, ble det påstått. Han var lettpåvirkelig og var i stadig konflikt med Porsgrunns bystyre. Spørsmålet om Bystrøms lojaliteter til partiet ble til slutt for stort, så han endte med å bli avsatt.¹⁰³

Ordfører Thorjussen

Thorleif Nicolai Thorjussen (f.1891) ble ordfører de siste to månedene av okkupasjonen. På grunn av hans korte periode i vervet er det lite å skrive om hans virke. Han meldte seg inn i NS i oktober 1940 fordi partiprogrammet talte til han, og på grunn av Terbovens tale. Før han ble ordfører hadde han vært formann i Porsgrunn byting. På grunn av hans korte styretid er det ikke så mye som skjedde i Porsgrunn under hans ledelse, med unntak av frigjøringen.¹⁰⁴

Spesielle hendelser i Porsgrunn

Porsgrunnsidretten

I Porsgrunn hadde NS håp om gjennomslag for NS- idretten. De forsøkte å bestikke idrettslag med ny treningshall. Idrettshallen til idrettsforeningen Pors ble overtatt av NS-myndighetene

¹⁰² Landssviksak Josef Bystrøm dok 17. Landssviksak Realf Ording Helgesen dok 82

¹⁰³ Landssviksak Josef Bystrøm dok 17

¹⁰⁴ Landssviksak Thorleif Nicolai Thorjussen.

ved byens nazistiske idrettsleder og senere fungerende ordfører, Realf Ording Helgesen, og ordføreren Nils Halvorsen sommeren 1941. Hvorpå de forsynte seg av idrettsutstyret.¹⁰⁵

Ordfører Helgesen hadde lenge vært aktiv i idrettsmiljøet i byen, også før krigen, og ble idrettsleder i Porsgrunn. Han representerte Porsgrunn ved en idrettskongress i Roma. I 1941 ble han utnevnt til leder av idrettsforeningen Urædd. Faktisk hadde Christen Knudsen vært med på å stifte Urædd i 1894.¹⁰⁶ Alle de andre idrettslagene i Porsgrunn ble oppløst, og alt idrettsutstyret deres ble tatt over til Urædd.¹⁰⁷

Norsk Hydro og den tyske krigsmaskin

Under krigen ble det inngått samarbeid mellom norsk Hydro og okkupasjonsmakten, selv om Hydro ble beskrevet som en jøssingbedrift av lokale NS-medlemmer.¹⁰⁸ Norsk lettmetall A/S ble opprettet for å fylle det tyske flyvåpen «Lutwaffes» behov for lettmetall. Selskapet fikk mer eller mindre beholde strukturen det hadde før okkupasjonen, men det ble innlemmet i den tyske krigsøkonomien som så mange andre selskaper i «det nye Europa». Herøya i Porsgrunn ble utbygget og skulle bli brukt til å produsere lettmetall for den tyske krigsinnsatsen. Nordisk lettmetalls utbygning på Herøya fikk i 1942 status som et tysk militæranlegg, og etter hvert ble det satt inn krigsfanger fra østfronten til å arbeide i industrien der. Disse tvangsarbeiderne var fra flere av de tyskokkuperte landene, spesielt Øst-Europa. Det var lite kontakt mellom krigsfangene og de vanlige arbeiderne på Herøya. For de norske arbeiderne var de utenlandske tvangsarbeiderne nesten usynlige. Folk flest visste om dem, men de ble ikke mye snakket om til daglig. I 1943 var ca. 25% av arbeidsstyrken på Herøya krigsfanger, totalt ca. 1000 arbeidere. Herøya ble til et strategisk mål for de allierte og ble derfor utsatt for et bombeangrep i juli 1943 i et forsøk på å stanse lettmetallvirksomheten. Dette angrepet gjorde så stor skade på fabrikken at de tyske myndighetene ga opp lettmetallprosjektet på Herøya etter bombingene.¹⁰⁹

Herøya var en av mange krigsfangeleirer brukt til slavearbeid som ble etablert i landet i løpet av okkupasjonen. I Telemark ble det satt opp 7 fangeleirer for østeuropeiske krigsfanger i kommunene Porsgrunn, Tinn, Notodden, Fyresdal, Nissedal, Drangedal og Holla. Av disse så var det bare leirene i Porsgrunn, Tinn og Notodden som lå ved industrien. Resten lå i

¹⁰⁵ Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s. 301-303 Landssviksak Nils Johannes Halvorsen dok 28

¹⁰⁶ Skeie (2007) «*Storindustriens Havneby.*» s. 53

¹⁰⁷ Skobba (2017) «*NS i byer og bygder 1940-1945.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s.44

¹⁰⁸ Landssviksak Olav M. Bjørnsen. Dok 27

¹⁰⁹ Sagafos (2017) «*historier fra Herøya gjennom 90 år.*» Herøya industripark as, Skien s.37-53. Fure (2014) «*unntaksår – Telemark i krig.*» Telemarks historie etter 1905 s.232

landkommuner. I kommunene vi ser på i denne oppgaven, er det leierne på Herøya og Rjukan som er relevante. I Porsgrunn og Tinn ble krigsfangene satt til å jobbe i industrien. Det var primært tyskerne som tok seg av krigsfangene, men også NS-folk var pådrivere for å få utnyttet denne arbeidskraften til sitt fulle.¹¹⁰ Krigsfangene ble også brukt til å bygge infrastruktur. I landkommunene ble de satt til skogsarbeid og veibygging.¹¹¹ Selv om lokale NS folk ofte ikke var direkte involvert i fangeleirene, siden det var okkupasjonsmakten som ordnet med leierenne, var det flere norske nazister som var pådrivere for å utnytte det til dets fulle potensial. Og NS-folk hjalp også med å lete frem rømte fanger og ga råd til tyskerne om hvordan man best kunne utnytte arbeidskraften lokalt.

¹¹⁰ Solem, Marianne Neerland. (2018). «Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945. Antall, organisering og repatriering.» Scandinavian academic press, Oslo

¹¹¹ Fure (2014) «unntaksår – Telemark i krig.» Telemarks historie etter 1905 s.229

Kapittel 4: Skien, Telemarks sentrum.

Skien kom til å bli hovedkontoret for Nasjonal Samling i Telemark. Det var der fylkesadministrasjonen holdt til, og hirden hadde hovedkvarter i et bygg kalt «Festiviteten» i Skien sentrum.¹¹² Så selv om NS kanskje hadde sitt mest aktive sentrum i Porsgrunn, var det administrative sentrum med fylkesadministrasjonens sete og hirdhovedkvarteret for fylket plassert i Skien. Noe av det mest merkbare med NS-styret i byen, som fikk betydning for hele fylket var hvordan NS og fylkesføreren stadig forsøkte å kvele pressen.

Skien historielag ga i 1995 ut en bok om Skien under okkupasjonsårene kalt «Vi er fri Skien under okkupasjonsårene 1940-45». Men denne boken tar stort sett for seg motstandsarbeidet i byen, og NS er lite nevnt. Dette er en gjenganger i mye litteratur om krigen i Telemark. Det er for det meste motstandsfolk og sabotasjeaksjoner det fortelles om, mens NS får en mindre rolle i historieskrivingen.¹¹³

NS sin posisjon i kommunen før krigen

Telemarks første fylkesfører var grosserer i Skien og han satt frem til 1937 da han falt som frivillig i den spanske borgerkrigen på nasjonalistenes side. Da var det litt frem og tilbake om hvem som skulle være fylkesfører i Telemark før Christen Knudsen tok over.¹¹⁴

NS fikk ikke samme «suksessen» i Skien som de gjorde i Porsgrunn. Valgresultatene for NS var dårligere i Skien enn i Porsgrunn og NS fikk aldri noen inn i Skiens bystyre før krigen. Man kan jo stille spørsmål ved hvorfor det var slik når den sosiale strukturen i byene var ganske lik, og begge byer hadde aktive kommunister som kunne skremme folk inn i NS. Det hadde nok å gjøre med at Skien ikke fikk sin egen «Christen Knudsen». Personlighetene som ble med i NS hadde nok mye å si for de lokale NS lagene, og jeg har ikke funnet noen viktige lokalpersoner som ble med i NS i Skien før krigen.

Også i Skien var det som i Porsgrunn noen høyre-medlemmer som hadde brutt ut av partiet og blitt med i NS. Men i motsetning til i Porsgrunn var det ikke så mange medlemmer fra før krigsårene. I stedet hadde de lokale lederne meldt seg inn i NS de første månedene av okkupasjonen. Men i likhet med Porsgrunn var det en del aggressive Nazister i partiet. Skien hadde ikke sin egen «Knudsen familie», men siden byene ligger så tett på hverandre kan vi se

¹¹² Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s.38

¹¹³ Haakonsen (red) «Vi er fri Skien under okkupasjonsåra 1940-45.»

¹¹⁴ Skobba (1990) «Nasjonal Samling i Porsgrunn.» Telemark historie Nr. 11 - 1990 s.32

at Porsgrunns NS-lag gjorde seg merkbare også i Skien, på samme måte som i Eidanger og Brevik.

Overtagelsen

I de første månedene etter okkupasjonen forsøkte Christen Knudsen med Porsgrunnslaget å utøve innflytelse også i Skien. Som vi skal se kom han raskt til å forsøke å kvele pressen i Skien, og han prøvde også å passe på at det var NS og tyskernes forordninger som ble fulgt og ikke Nygaardsvold-regjeringens.

I Skien fikk NS det samme problemet som så mange andre steder i landet, at det i begynnelsen ikke var så mange å ta av som i Porsgrunn. I Porsgrunn var det jo et aktivt lag de kunne ta av og sette inn i offentlige stillinger, mens i Skien meldte de fleste seg inn etter krigsutbruddet. Allikevel gikk det raskt å få satt inn NS-ordførere i Skien da flere kompetente mennesker meldte seg inn de første månedene av okkupasjonen.

Mange av NS-medlemmene som holdt til i Skien tilhørte ikke Skienslaget, men fylkesadministrasjonen. Og NS sin innflytelse over befolkningen i byen virker å ha vært noe svakere enn i Porsgrunn. Selv om det var noen aggressive og utadgående medlemmer i Skienslaget, ser det ikke ut som de var like pågående som Nakkim i Porsgrunn. I motsetning til Porsgrunn og Bø, er det ingen jeg kan direkte peke på og si at dette var «byens store mann». Jeg har heller ikke funnet noe eksempel på den typen partikonflikt som fant sted i Porsgrunn.

Som med de fleste andre totalitære regimer ønsket NS å få kontroll over informasjonsflyten i samfunnet. Under den tyske invasjonen i begynnelsen av april sendte Porsgrunns-kringkasteren nyheter fra Sverige og kunngjøringene fra kongen og Nygaardsvold-regjeringen. Christen Knudsen klagde på dette til Oslo, og sa at denne typen kringkasting forvirret folket om hvilken informasjon de skulle stole på. Han mente jo selvfølgelig at det var Quislings, og ikke Nygaardsvolds instruksjoner som skulle følges. Dette førte til at to lastebiler med 60 tyske soldater ble sendt for å sprengte kringkastingstårnet den 13. april, men det ble ikke sendt soldater til å sikre byene Skien og Porsgrunn før på kvelden tirsdag den 16. april.¹¹⁵ To dager etter at Porsgrunn-senderen ble sprengt led kringkasteren på Notodden samme skjebne.¹¹⁶ Nå ble det vanskelig å sende radio fra Telemark. Denne hendelsen er et

¹¹⁵ Haakonsen (red) (1995) «*vi er fri. Skien krigsårene 1940-45.*» s.28-29.

¹¹⁶ Skeie (2007) «*Storindustriens havneby.*» s.282

eksempel på hvordan okkupasjonsmakten ønsket å ha kontroll over hvilken informasjon folk fikk, noe som kom til å prege krigsårene selv om senere hendelser ikke ble like dramatiske.

Samme dag som tyskerne sprengte Porsgrunnsringkasteren, innkalte Christen Knudsen, som da var fylkesfører, alle lokale avisredaktører til et møte klokken 18:00 på kvelden ved å ringe redaktøren i fylkesavisen, Josef Brunsvig, og be han om å samle alle redaktørene rundt Skiensfjorden. Opprinnelig skulle dette møtet holdes i hans bolig på Frednes i Porsgrunn, men redaktøren for fylkesavisen nektet å kalle inn de andre redaktørene på møtet om det ikke ble holdt i Skien. Møtet ble derfor avholdt på Høyers Hotel ved siden av rådhuset i Skien, som senere kom til å huse tyske offiserer i byen. Brunsvig ringte rundt til de andre redaktørene rundt Skiensfjorden og ga dem beskjeden fra Knudsen. Da Knudsen møtte opp på Hotel Høyers den kvelden hadde han med seg en skriftlig erklæring som han leste opp for redaktørene. Denne erklæringen ble skrevet ned av Brunsvig og lød som følger:

«Som fylkesfører i Telemark har jeg av statsminister Quisling fått det oppdrag og gi beskjed til de herrer avisredaktører i Skiensfjorden at de kun må ta sitt politiske nyhetsstoff og annet stoff i forbindelse med den oppståtte alvorlige situasjonen via Oslokringkasteren og ikke som nu også via Vigra, Tromsø eller andre kilder. Overhodet la være å ta i avisene nyhetsstoff eller, henge opp i vinduene, eller andre steder, meddelelser av den art, at de kan bringe eller tjene til å skape forvirring i befolkningen. Jeg henviser i denne forbindelse til de advarsler som er gitt av oslopressen og radioen»¹¹⁷

Etter at Knudsen hadde lest opp denne beskjeden fikk han spørsmål om denne beskjeden var fra tyskerne, til dette svarte han nei. Etter dette forlot han møtet uten å ta imot flere spørsmål, eller si noe videre til redaktørene. Dette var en klar beskjed fra NS sin side at pressen ikke lenger skulle fungere fritt, men nå måtte rette seg etter hva okkupasjonsmakten, som enda ikke hadde nådd Grenlandsområdet, og Nasjonal Samling sa, og at informasjonsflyten nå skulle kontrolleres av nazistene. Pressen måtte ikke forvirre befolkningen med å gi beskjeder fra den flyktende regjeringen. Men redaktørene snakket sammen i det samme møterommet på Hotel Høyers etter at Knudsen dro, og de var enige i at denne beskjeden ikke var noe de kunne rette seg etter.¹¹⁸

¹¹⁷ Landssviksak Christen Knudsen dok 36 s.4

¹¹⁸ Ibid dok 36 s. 3-8

Kontinuitet og brudd

NS sin kampanje mot pressen i Skien viser et av de viktigste bruddene som Nasjonal Samlings styre i Skien forårsaket, nemlig det at pressefriheten ble slått ned på. Det at pressefriheten ble slått hardt ned på var også et brudd med tidligere tid nasjonalt. Terboven gikk langt for å kontrollere den norske pressen. Men i tillegg til de forordningene som ble gitt av Terboven, gikk fylkesfører Dalen inn for å kontrollere pressen enda mer enn det han fikk beskjed om ovenfra.

Skien var også hjem til en jødisk familie. Jødeforfølgelsene ble et viktig brudd, selv om dette påvirket et mindre antall mennesker. For de menneskene som ble ofre, var det et fullstendig knusende brudd med fortiden. En annen del av bruddet var at nå kunne man bli trakassert av hirden, eller bli arrestert av tyskerne og deres støttespillere, om man ikke gikk inn for, eller var uønsket i «den nye tid». Jødene var en av gruppene det gikk aller verst utover, men også nordmenn flest fikk lide under dette i okkupasjonstiden.

Skien er en kommune der man tydelig ser hva det nasjonalsosialistiske styret brakte med seg. Forfølgelse, nedslåingen av demokratiske friheter, og forsøk på å ta over alle aspekter av samfunnet. Skien ble en slags miniatyr av bruddet landet opplevde under krigen.

Rekrutering

Selv om Skienslaget til å begynne med ikke var like stort som Porsgrunnslaget, kom de faktisk til å vokse seg større enn Porsgrunn. Innmeldingsstrømmen varte frem til 1943, hvorpå nyinnmeldinger til NS stoppet opp både lokalt og Nasjonalt.¹¹⁹

Det var flere høytstående NS-medlemmer i Skien som meldte seg til Den Norske Legion og det ble reklamert i lokalavisa «Varden» at kjente NS-folk i Skien hadde meldt seg til fronttjeneste.¹²⁰ Det var også flere Skiensfolk som døde på østfronten. Ledelsen i Skien var ivrig etter å få rekruttert flere til fronttjeneste, og flere høytstående NS-medlemmer i kommunen meldte seg selv. Dette førte til at flere av dem ble drept i kamp, og de kunne derfor ikke straffeforfølges etter krigen.

¹¹⁹ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s.40

¹²⁰ Varden 29. april 1942

Stormennene

I en periode etter invasjonen i 1940 satt Konrad Eriksen (f.1907) som lagleder i Skien. Han kom senere til å være organisatorisk leder i fylket, og var leder for skiens arbeidskontor.¹²¹ Men våren 1941 tok Hans H Karsten (f.1906) over lagførervervet. Yrket hans var tannlege, og han var tillitsmann i det nazistiske tannlegeforbund. Han meldte seg inn i NS i september 1940. Han var beskrevet som en meget ivrig, aggressiv og ytterliggående nazist. Han fulgte med på flere gudstjenester og rapporterte prekenene videre til kirkedepartementet og fylkesføreren. Han skrev flere artikler i NS-aviser og tidsskrifter, og han var mistenkt for å være med på å sette opp flere gissel- og jøssinglister. Under krigen anga han en annen tannlege til tyskerne slik at denne tannlegen ble arrestert. Karsten kom så til å ribbe kontoret hans for alt utstyr innen han ble løslatt og kom tilbake. I 1944 meldte han seg til tjeneste for SS og ble sendt til fronten. Det siste som ble hørt fra han var at han var i Breslau¹²² i Tyskland i det byen ble omringet av Sovjetiske tropper i februar 1945. Han ble bekreftet død da frigjøringen kom. Men han ble stilt for retten i absentia.¹²³

På grunn av at han døde før rettssaken er landssviksaken hans heller tynn, og omhandler få spesifikke hendelser. Men det er noen generelle linjer, som at han var aggressiv mot jøssinger og fulgte med på gudstjenester for å passe på at prester ikke var for NS-kritiske. Ettersom Skien hadde mange menigheter, var dette viktig.

Ordføreren og de kommunalt ansatte

Januar 1942 ble kinobestyrer Sverre Hagen (f.1903) satt inn som ordfører og Jacob Engebretsen satt in som varaordfører etter at venstremannen Øyvind Stensrud ble avsatt. Hagen hadde jobbet ved borgemesterens kontor i Skien i perioden 1918 til 1938. Han var derfor godt kjent med hvordan kommuneadministrasjonen fungerte.¹²⁴

Jacob Engebretsen (f.1892) tok over ordførervervet sommeren 1941. Han ble var først satt inn som varaordfører i januar 1941.¹²⁵ Før krigen hadde han vært disponent for Skien kullkompani A/S. Han hadde vært med i NS siden juli 1940. Han hadde også sittet en periode i Skien bystyre før krigen.¹²⁶ Han var også rådmann i Skien fra 1942. Også hans kone og to

¹²¹ Landssviksak Konrad Eriksen dok 3

¹²² I dag byen Wroclaw i Polen

¹²³ Landssviksak Hans H. Karsten

¹²⁴ Varden 2. januar 1941

¹²⁵ Rjukan dagblad 2. januar 1941

¹²⁶ Varden 2. januar 1941

sønner var NS-medlemmer. Han skal «med iver og energi gått inn for NS».¹²⁷ Han skal ikke ha bli presset til noe verv, men tok ordførerstillingen og andre verv frivillig. Han skal ha vært veldig ivrig på verving til fronten både via SS og Den Norske Legion. Han meldte seg selv til fronttjeneste, men på grunn av sitt verv som ordfører ble han fritatt fra å reise til østfronten. Men begge sønnene hans ble sent til fronttjeneste, sannsynligvis etter påvirkning fra deres far. Eksempler på støtten hans til frontkjemperne er at han som ordfører bevilget over 30.000kr til frontkjemperkontoret. Han ønsket også å fritta alle som meldte seg til frontkjemper-tjeneste fra kommunale skatter, et forslag som også kom opp i Solum. Han holdt en tale der han beskrev viktigheten av å bli med til fronten for å vinne kampen mellom bolsjevismen og nasjonalsosialismen. Han påstod i talen at frontkjemperne i fra Telemark hadde gjort seg bemerket ved fronten. Han ble beskrevet som en «høflig og hensynsfull person»¹²⁸ og en «stø og bra mann».¹²⁹ Nettopp slike personbeskrivelser innenriksdepartementet ville ha for NS-ordførere. I et skriv til fylkesføreren skrev han at prestene var den største hindringen for den nye tid, etterfulgt av lærerne.¹³⁰ Fru Engebretsen ble en fremtredende figur i Skiens lag av NSK.¹³¹

Han avskjediget i sin tid som ordfører 26 kommunalt ansatte, men som så mange andre ordførere påstod han at det ikke var politiske hensyn som gjorde at de ble avskjediget, til tross for at de som tok over stillingene var kun NS-medlemmer. Engebretsen forklarte at han hadde fått ordre fra innenriksminister Hagelin om å avskjedige disse ansatte. Igjen ser vi unnskyldningen om at han bare fulgte ordre fra en høyere autoritet.

I motsetning til i de andre kommunene var det vanskeligere å finne ut hvem det var som var ordførere i Skien under krigen. De er lite nevnt i lokalhistorisk litteratur. Ordfører Hagen fant jeg ikke før jeg lette i varden fra januar 1941.

NS presten

I Skien ble lekmannspresten Arne Rydland (f.1897) satt inn som prest ved Skien kirke i 1942. Han hadde meldt seg inn i NS i desember 1940. Siden han var lekmannsprest, var han ikke utdannet teolog. Han var også medlem av skiens byting fra 1943 til frigjøringen. Han hadde virket som lærer i flere år før han ble NS-medlem. Selv påstod han at han ble med i NS fordi

¹²⁷ Landssviksak Jacob Engebretsen dok 1

¹²⁸ Ibid dok 33 s.3

¹²⁹ Ibid dok 102

¹³⁰ Ibid dok 1, 3, 8, 16, 38, 39, 43 og 102

¹³¹ Varden 2. juni 1942

han ville holde tyskerne utenfor den norske administrasjonen, og han fryktet at kommunismen ville ødelegge kristendommen. Han fikk presteembete fordi han var NS-medlem. Men det skulle vise seg at folk ikke ønsket å komme til gudstjenester utført av en NS-prest og han talte ofte for så å si tomme kirker.¹³²

Kapellan Laland

Kapellan Laland var prest ved Borgestad kirke i dagens Skien, den gang Gjerpen. Laland var en veldig utadgående jøssing som talte ut mot NS og den nye tid i prekenene sine. Ifølge folk fra menigheten hans skal han ha sagt «*Dere må ikke gi lillefingeren til den nye tid for ellers tar den snart hele handa og vi får da ikke lov til å tale hva vi vil*».¹³³ Men i politiavhør nektet han for å ha sagt dette. Lalands uttalelser mot «den nye tid» ble så vanlige at fylkesfører Dalen ba om å få fjernet han fra fylket på grunn av hans «samfunnsskadelige virksomhet».¹³⁴ Det var en generell oppfatning innen NS i Grenlandsområdet at Laland måtte fjernes så raskt som mulig. Han kritiserte NS for å feire vintersolverv i stedet for jul. Han brukte mye kristent grunnlag for sine uttalelser mot NS og «den nye tid». Lalands uttalelser gjorde at hirden til slutt truet med vold. Noe Dalen forsøkte å hindre.¹³⁵

Dalens forsøk på å nazifisere pressen

Skien var hjemmet til Telemarks største aviser. «Telemark Arbeiderblad»¹³⁶ (TA) som var en arbeideravis. Og «Varden» som på den tiden var en liberal venstreavis. Som alle andre arbeideraviser ble TA lagt ned under okkupasjonsårene, men Varden fikk lov til å fortsette. Men selv om Varden fikk fortsette driften, fikk den ikke fortsette fritt. NS sin fylkesadministrasjon gikk tungt inn for å nazifisere det som da var fylkets største avis.

For fylkesfører dalen var nazifiseringen av avisene viktig. Han mente at avisene primært skulle være et taleorgan for NS og fremme NS sine interesser, og det måtte ikke skrives om noe som kunne skade partiet. Han gikk derfor aktivt inn for nazifisering, og forbød utgivelse av flere aviser i fylket i tillegg til arbeideravisene som ble nedlagt av rikskommissariatet. Så alle avisene som nå fikk fortsette driften, var tidligere konservative, liberale, eller bondeaviser. Blant andre, så var redaktøren i Varden, Roald Kristoffersen, NS-fiendtlig. I et skriv til Dalen i 1942 ble han beskrevet som en «*livsfjern idealist*». Resten av Vardens

¹³² Landssviksak Arne Rydland

¹³³ Landssviksak Olav Dalen dok 44

¹³⁴ Ibid dok 44f

¹³⁵ Ibid dok 44

¹³⁶ I dag Telemarks Avis

redaksjon ble beskrevet enten som fiendtlig innstilt, eller som politisk nøytrale med ønske om å gjøre jobben sin. Men NS sin presseleder hadde et håp om å omvende noen av dem til NS. Før krigen hadde Varden ofte kritisert NS og Quisling.¹³⁷ I oktober 1940 kom Lien og Dalen til vardens redaktør og forlangte at Varden skulle gå inn for den nye tid eller bli lagt ned. Redaksjonen kom frem til at de heller ville legges ned, men etter et møte med pressedirektøren i Oslo fikk redaktøren beskjed at de ikke trengte å gå fult inn for NS, men at de heller ikke skulle motarbeide NS på noen måte. I september 1941 krevde rikskommisær Terboven redaktørskifte i Varden fordi avisa ble ansett som en NS- og tyskerfiendtlig avis. Dalen forsøkte derfor å sette inn en god NS-mann i stedet. Men den nyinnsatte redaktøren ved navn Sveen, var en fyllik som ble sett overstadig beruset i offentligheten til de grader at han ikke kunne holde balansen eller snakke. Han lovt at noe slikt ikke skulle skje igjen, men skaden var allerede gjort fordi ryktene hadde begynt å spre seg. Dette var ikke bra for imaget til Nasjonal Samling og gav et dårlig bilde av «den nye tid», noe som førte til at Sveen også måtte byttes ut. Dalen selv mente at dette var en intern partisak som ikke angikk utenforstående, og at Sveen ble avsatt fordi han ikke kunne opptre edruelig. Men det var ikke nok kompetente redaktører å få tak i.

Etter at Sveen hadde blitt avsatt som redaktør, ble en annen redaktør som het Sigurd Skaun satt inn i hans sted. Skaun var klar over at han ikke hadde noen meningsfeller i redaksjonen, men han ville ikke presse sin politiske oppfatning på de andre ifølge ham selv. Av andre i redaksjonen ble han beskrevet som «en ufarlig nazist».¹³⁸ Han skal også ha kommet over folk i redaksjonen som skar ut papir til illegale aviser uten å si noe, så han må enten ha vært temmelig ignorant til det som skjedde rundt ham, eller så brydde han seg ikke. Varden var heldig med valget av NS-redaktører. Det ble også brukt en del knep for å komme seg gjennom sensuren, som for eksempel å skrive artikler som så uskyldige ut, men om man leste mellom linjene kunne man se at de egentlig var tysker- eller nazi-fiendtlige. Men på grunn av den strenge sensuren NS-myndighetene forsøkte å få til, så fremstod Varden i likhet med mange andre aviser som NS-vennlig mot sin vilje.¹³⁹ Men Varden var også ansett som en slags Jøssingavis av NS-myndighetene, spesielt før redaktørskiftet. Det var mange skriv innad i partiet og administrasjonen hvor Dalen forsøkte å få strengere kontroll over avisen. Etter at Skaun tok over som redaktør, beskrev presseleder Olav Lien i 1942 Varden som et «utmerket

¹³⁷ Norby, Truls (1999) «Varden fra fjord til fjell gjennom 125 år. Avishistorie i Telemark 1874-1999.» Forlaget Grenland, Porsgrunn s.105-106

¹³⁸ Ibid s.115

¹³⁹ Ibid s. 105-117

blad under Skauns fremragende ledelse», så det ser ut som NS fikk uttelling for ambisjonene om å nazifisere avisen, om det så var motstrebende fra resten av redaksjonen¹⁴⁰. Videre fikk NS også god kontroll over Rjukan Dagblad som Lien beskrev som «et ypperlig NS-organ».¹⁴¹ Men andre aviser, som Porsgrunn Dagblad, var en del vanskeligere å kue. Mye av grunnen til dette var nok at NS prioriterte å få kontroll over de største og viktigste avisene gjennom å plassere redaktører fra NS der, og andre aviser ble nedprioritert.

Det var vanskelig å kontrollere alt som ble utgitt, og Dalen selv hadde ikke myndighet til å direkte gripe inn i pressesaker. Han ønsket derfor å få skjerpet kontrollen og reglene for pressesaker før utgivelse. Dalen var irritert over «sensasjonsjournalistikk» som han mente villedet folk om hvordan NS-politikk egentlig var. Han kritiserte stadig avisene for å skrive om NS-medlemmer og for å stille medlemmene i et dårlig lys. Han mente at Varden og de andre avisene la NS-medlemmer i samme bås som ugjerningsmenn. Småting og småforbrytelser som ble utført av NS-medlemmer fikk store avisoppslag, mens langt større forbrytelser som ble begått av folk uten tilknytning til NS kun ble nevnt i små artikler. For Dalen var det viktig at slik journalistikk skulle opphøre. All referering til partiets møter og lignende skulle helst gjøres av NS-folk og ikke «utenforstående journalister» som kunne stille partiet i feilaktig lys. Og om en ikke-NS journalist skulle referere til NS, måtte det gjennomgå av en NS-redaktør som skulle sensurere alt som ikke var «korrekt». På grunn av dette ble derfor pressesensur innført, siden det ville gi bedre kontroll over ikke-NS og jøssing-journalister ifølge Dalen. Det var NS selv som skulle bestemme om dets medlemmer var uverdige eller ikke, dette var ikke pressen sin oppgave. Pressen trengte derfor ikke spesifisere om personer de skrev om var NS-medlemmer eller ikke. I tillegg ville Dalen ha strengere sensur på referatene fra by og herredsting, og det var diskusjon om hvorvidt folk flest trengte å få vite hva som foregikk på disse tingene. Han mente det var uansvarlig å la ikke-NS journalister slippe til. Bedre organisert sensur måtte derfor iverksettes. I tillegg mente Dalen at slik sensasjonsjournalistikk rundt NS var usaklig.¹⁴²

Fra høsten 1940 fikk redaktører irettesettelser fra NS sin presseleder i Telemark, Olav Lien, hvis de kom til å skrive noe som ikke var «godkjent». Flere av avisene ble også pålagt å ha en «ungdomsspalte» som skulle fungere som et propagandaverktøy rettet mot Telemarks ungdom. Når NS tok over administrasjonen kom det direktiver fra Lien til Telemarks aviser at

¹⁴⁰ Landssviksak Olav Lien dok 33

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² Landssviksak Christen Knudsen. Landssviksak olav dalen dok 39 og 40. Dalens politiavhør s. 6 og 7. Skobba, (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 41-42

de skulle gå positivt inn for den nye tid, og til redaktøren i Skiensfjorden presse sa han at avisen måtte gå inn for den nye tid «som avisen ville gått inn for sitt tidligere parti under en valgkamp». ¹⁴³

Jødeforfølgelsene i Skien

Selv om det bodde veldig få jøder i Telemark, gjorde antisemittismen seg likevel gjeldende her. De jødene som bodde i Telemark, bodde i Skien. I kommuner der NS hadde mer oppslutning, som for eksempel Bø, bodde det ingen jøder. Det er derfor mest aktuelt å ta opp jødeforfølgelsene i dette kapitlet om Skien. Men antisemittismen gjorde seg også gjeldende i for eksempel Bø der jødene fikk skylda for gjeldskrisa i mellomkrigstiden¹⁴⁴ mye fordi nazistene mente at jødene kontrollerte bankene. Og lokalaviser som ble nazifiserte under krigen, som Rjukan Dagblad, ga ut flere antisemittiske artikler. For eksempel en lengre artikkel den 5. januar 1942 der det ble forklart hvordan jødene ødela verden for alle andre, og at det nasjonalsosialistiske Tyskland hadde avslørt både kapitalismen og kommunismen som en jødisk konspirasjon.¹⁴⁵

Da alle norske jøders legitimasjon skulle stemples fra januar 1942, ble det registrert seks jøder og to barn av registrerte jøder i hele Telemark.¹⁴⁶ De fleste av dem tilhørte Becker-familien som drev butikk i Skien.¹⁴⁷ Av de 6 voksne jødene i fylket var 2 i såkalte blandingssekteskap.¹⁴⁸ Men ikke engang en utkant av de tyske okkupasjonsområdene med få jøder slapp unna nazistenes jødeforfølgelser. Alle steder under tysk og nazistisk kontroll skulle finkjemmes. Til stadighet i NS sin propaganda ble jøden malt som en fiende av Norge og det norske folk. Jødene fikk skylden for så mye fordi nazistene mente at de hadde pengemakt både gjennom kapitalisme og bolsjevisme. I den nazistiske ideologien var jødene også ansett som sitt eget folkeslag eller nasjon, som kom inn i et land og utnyttet de som bodde der. Allerede før krigen fikk jødene skylda for gjeldskrisa i jordbruket, fordi de angivelig eide bankene som drev gårdene konkurs. I den nazistiske ideologien var jøden ansett som hovedfienden i kampen mellom verdens raser, og for NS var jødene kjerne i en

¹⁴³ Landssviksak Olav lien dok 8/10 s.5

¹⁴⁴ Simonsen, Kjetil Braut (2017) «*Antisemittismen i Telemark i ord og gjerning.*» Telemark historie nr. 38 - 2017 s. 86

¹⁴⁵ Rjukan Dagblad 5. januar 1942

¹⁴⁶ Bruland, Bjarte (2017) «*Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse.*» Dreyers forlag, Oslo s. 198

¹⁴⁷ Fure, Jorunn Sem (2014) «*unntaksår – Telemark i krig.*» Telemarks historie etter 1905 s. 232

¹⁴⁸ Bruland (2017) «*Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse.*» s. 367

konspirasjon for å utslette Norge og nordmenn.¹⁴⁹ Det var derfor naturlig for nazistene å gjeninnføre jødeparagrafen i den norske grunnloven da NS kom til makten.¹⁵⁰

Et godt eksempel på NS sitt jødesyn kommer frem i en tale fylkesfører Knudsen holdt i september 1940. Der fortalte han at det var jødene som eide mesteparten av verdens gull, altså at det var jødene som hadde mest kapital. På grunn av dette ønsket jødene en verden basert på gull og penger. Men Knudsen mente at verden i bunn og grunn ikke var basert på gull, men jødene ønsket det for å utnytte folk. Han fortalte videre at i Tyskland spilte gull en mindre rolle og at dette «gule metallet» egentlig ikke var så viktig under nazistregimet i Tyskland.¹⁵¹ Her ser vi tydelig tanken nazistene hadde om at jødene styrte verden gjennom kapitalen, og utnyttet andre for å tjene penger.

Skienbiskopen Zwilgmeyer protesterte faktisk til en viss grad mot jødeforfølgelsene i et skriv til Quisling i november 1942. Men han var allikevel fortsatt kritisk til jødene. Han mente jødene var internasjonalt innstilt, og fiendtlig innstilt mot nasjonalismen og kristendommen. Det bodde jøder i Norge, men han mente de egentlig var å regne som et landløst folkeslag som ikke naturaliserte seg i Norge, men forble alltid noe annet, en egen nasjon. Og han refererte til bibelen da han sa at jødekapital står bak mye landsskadelig virksomhet. Han mente derfor at det bare var rimelig at staten forsøkte å få kontroll over jødernes eiendom og formue slik at de ikke skulle kunne utnytte folk. Men hans kritikk av jødeforfølgelsene var at selv om staten burde ha kontroll over jødernes kapital betydde ikke dette at kvinner og barn skulle lide for det. Og individuelle jøder som ikke hadde gjort noe galt burde ikke straffes for noe de ikke har gjort. Zwilgmeyer mente det var nok å bare holde et ekstra øye med jødene i stedet for å forfølge uskyldige jøder. Jødene burde altså fortsatt ha menneskerettigheter ifølge ham. Men som sagt mente han at de måtte holdes øye med fordi de ville forsøke å utnytte folk de bor med. Han ville med andre ord ikke straffe jødene for å være jøder, men ville heller ha en forebyggende behandling av dem.¹⁵² Dette er et annet typisk eksempel på nazistenes syn på jødene. Som en nasjon uten land som bosatte seg i andre nasjoners land.

Under et kretsmøte på Notodden juni 1943 holdt presseleder Olav Lien et lengre foredrag der han fortalte om hvordan den norske bondens svette ikke lenger kunne utnyttes av «jødekapitalistene» og at bonden måtte beskyttes fra bolsjevismen. På det samme foredraget

¹⁴⁹ Bruland (2017) «*Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse.*» s. 13-14

¹⁵⁰ Ibid s. 35

¹⁵¹ Landssviksak Christen Knudsen dok 43

¹⁵² Thorsdal (2017). «*Quislings biskoper. En norsk kirke i nazismens tjeneste.*» S. 131-132. Landssviksak Ludvig Daae Zwilgmeyer.

talte også Dalen, som fortalte at det var takket være Hitler og Mussolini at Europa ikke var «*oversvømmet av de asiatiske horder.*»¹⁵³ så raselæren gjorde seg også gjeldende på andre måter enn bare mot jødene.

Et eksempel på forfølgelsene var i 1941 da 17 år gamle Sigurd Becker ble tatt av hirden og trakassert mens han ventet på sin far David Becker på togstasjonen sammen med sin 10 år gamle søster. Da faren dukket opp med toget ble han også trakassert og banket av hirden. Ifølge Bjarte Bruland i boka «Holocaust i Norge» Ble David Becker arrestert av Gestapo som en del av en aksjon Gestapo hadde mot motstandsfolk i fylket 2. juni 1942. Den 20. samme måned ble også hans bror Louis arrestert av Gestapo mens han var på forretningsreise i Årdalstangen.¹⁵⁴ De ble fraktet til Grini, og deretter videre til Kvæningen. Disse to ble ikke sendt med skipet Donau til Auschwitz som mange andre jøder ble. De ble i stedet sendt med skipet «Monte Rosa» den 26 november, sansynligvis fordi de ble regnet som politiske fanger etter at de ble arrestert av Gestapo og ikke som sivilister.¹⁵⁵ Det var kun disse to telemarkingene som ble deportert. Resten ser ut til å ha kommet seg unna.¹⁵⁶ David mistet livet i februar 1943, og Louis i august samme år. Resten av familien ble også forsøkt pågrepet da jødeforfølgelsene eskalerte høsten 1942 da først alle jødiske menn over 15 skulle arresteres i oktober og alle kvinner og barn i november. Fru Becker ble oppsøkt av politiet på en ny adresse, men hun greide å snike seg ut bakdøra etter å ha lurt politiet med at hun skulle hente noen nødvendigheter inne på butikken. Hun greide å varsle motstandsfolk som fikk tak i barna hennes før politiet gjorde det. De yngre medlemmene av familien klarte å rømme til Sverige etter at Sigurd Becker skal ha blitt varslet om massepågrepene fra en politimann dagen før det skjedde. Sigurd kom seg til Sverige med sine to søsken og sin mor med en kulskipper.¹⁵⁷

NS-regimet konfiskerte Becker familiens bolig på Falkum i Skien, som alle jødiske eiendommer ble under krigsårene. NS kretsfører for Skiensfjorden krets, Arne Lie Nielsen, flyttet da inn i Becker-familiens tidligere bolig i Valkyriegate 1c i Skien. Han fikk anvist boligen av husleienemnda. Til å begynne med var det Becker som betalte leia til en advokat

¹⁵³ Varden 21. juni 1943

¹⁵⁴ Bruland (2017) «*Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*» s.710

¹⁵⁵ Ibid s.341

¹⁵⁶ Ibid s.365

¹⁵⁷ Simonsen (2017) «*Antisemittismen i Telemark i ord og gjerning.*» Telemark historie nr. 38 – 2017 s.90-98. Fure (2014) «*unntaksår – Telemark i krig.*» Telemarks historie etter 1905 S.232

Frostrup, men da jødene fikk inndratt sine formuer måtte Lien betale til likvidasjonsstyret. Da jødiske eiendommer ble solgt i 1944 benyttet Lien sjansen til å kjøpe huset selv.¹⁵⁸

Spesielle hendelser i Skien

Fra radikal arbeider til hirdmann

Det å gå fra å være kommunist til å være nazist var ikke en helt uvanlig vei å gå. Mange som var nazister eller fascister hadde tidligere vært kommunister. I Grenland fantes det et interessant eksempel på dette, ved navn Thorvald Lund (f.1903). Lund var tidligere medlem av det norske kommunistiske parti (NKP). Han hadde deltatt på Menstadslaget i 1931 på arbeidernes side og ble arrestert og straffet etter slaget. 10 år senere i 1941 ble han sett i hirduniform og var da medlem av Nasjonal Samling. Lund var også leder for Telemark arbeidsformidling og arbeidsformidlingen i Eidanger i 1942 og distriktskontorsjef i Telemark. Selv påstod han at han ble lurt til å ta disse stillingene. I tillegg var han troppsfører i hirden. Fra september 1943 ble han sendt til Oslo arbeidsformidling.

Lund hadde meldt seg ut av NKP en gang i 1935 eller 1936 på grunn av politiske uoverensstemmelser. Han meldte seg inn i NS i 1940, men medlemskapet hans ble ikke godkjent før i 1941. Under landssviks-oppgjøret sa Lund at han meldte seg inn i NS for å infiltrere partiet og undergrave NS og tyskerne. Høsten 1940 ble han forsøkt arrestert av Gestapo, men siden Lund greide å bevise at han ikke lenger var kommunist fikk han gå. Det er vanskelig å vite hva de virkelige motivene Lund hadde for å bli med i NS var. Noen vitner fortalte hvordan han hadde bistått tyskerne og NS med utskrivning til arbeidsinnsats og angivelser til Gestapo. Andre vitner fortalte at han på tomannshånd hadde snakket ned om nazismen, uttrykket glede over Italias nederlag i 1943, og hvordan han hadde hjulpet dem med fritagelse fra arbeidsinnsats. Kanskje lund hadde meldt seg inn i NS 1940, men fikk kalde føtter da Aksemaktenes krigslykke snudde i 1943. Eller kanskje han faktisk mente han infiltrerte NS for å hjelpe de allierte. Uansett hva motivene hans var fant ikke retten noen beviser for dem. Han ga jo faktisk bistand til tyskerne gjennom sitt arbeid i NS, og han hadde fått flere utskrevet til tvangsarbeid.

Lund ble en kontroversiell person i NS på grunn av hans tidligere politiske overbevisninger og fordi han ofte gjorde slurvete arbeid. Det kom derfor stadige klager mot ham. Han slurvet med penger og brukte offentlige papirer til privat bruk. Han ville hindre overgrep mot

¹⁵⁸ Landssviksak Arne Lie Nielsen Dok 16

arbeiderne og var derfor ikke så aktiv til å få skrevet ut folk til arbeidsinnsats, og han fritok også noen fra arbeidsinnsatsen. Men ifølge den organisatoriske lederen i Telemark, Konrad Eriksen, var det ikke Lund selv som fritok dem, for om noen ble fritatt var det ordre fra høyere hold. Eriksen klagde på at Lund stadig undergravde hans stilling. Det ble en personlig konflikt mellom dem i løpet av krigen. På grunn av at han var en så kontroversiell figur, ble Lund på høsten 1943 bedt om å søke seg vekk som distriktskontorsjef i Telemark. Han endte da opp på Oslo arbeidsformidlingskontor. Men i februar 1944 ble han arrestert for å ha sabotert arbeidsutskrivning og ekskludert fra partiet. Han ble sittende i fengsel ut krigen. Da han ble dømt for landssvik etter krigen ble han dømt til halvannet års fengsel, men på grunn av denne fengslingen og varetektsfengslingen etter frigjøringa var fengselsstraffen anset som utsonet.¹⁵⁹ For selv om Lund påstod at han hadde infiltrert NS for å undergrave partiet, så hadde han faktisk angitt flere NKP medlemmer, og hjulpet med å utpeke andre for tysk politi.¹⁶⁰

Mindre hendelser

En historie fra Skien var da kretslederen for Skiensfjorden krets havnet i konflikt med en mann over en binders han hadde i ermet.¹⁶¹ Gjenfortellingen av hendelsen ble gitt forskjellig av kretslederen og mannen han kranglet med. Ifølge kretslederen hadde mannen kommet til ham i overstadig tilstand og begynt å krangle. I følge den andre mannen hadde kretslederen kommet til ham i et raserianfall og krevd at han skulle fjerne bindersene. Uansett hva tilfelle var endte denne mannen opp på politistasjonen, men etter at kretslederen hadde avgitt forklaring og gått ut av stasjonen kastet politimannen notatene han hadde tatt i papirkurven og fortalt den andre mannen at han bare kunne dra. NS ser derfor ut til å ha hatt mindre kontroll over politiet i Skien enn i andre kommuner.

I mai 1941 ble det holt fylkesrådsmøte i Skien. Solkorset vaiet fra Skien rådhus og det var hirdoppmarsj. Der ble det meldt om fremgang for NS i Telemarks kretser. Og det ble rapportert at NS-kretsene i Telemark nå var utbygd. Generelt ser det ut til at det hersket en stor optimisme blant NS-medlemmene om hva de kunne få til på dette tidlige punktet av sin regjeringstid i Norge og Telemark. Det var ikke måte på hvor lys fremtid de tenkte nasjonalsosialismen skulle lede dem til.¹⁶²

¹⁵⁹ Landssviksak Thorvald Lund

¹⁶⁰ Landssviksak Arne Remme

¹⁶¹ Bindersene var et motstandssymbol

¹⁶² Rjukan Dagblad 8.mai 1941

Det var et forslag blant NS-medlemmene i Skiensfjordområdet om å slå sammen alle kommunene rundt Skiensfjorden til en kommune. Knudsen kommenterte at både han og Quisling så på dette, og at det var en mulighet.¹⁶³ Men siden NS aldri fikk styrt Norge på egenhånd i en fredssituasjon ble denne kommunesammenslåingen aldri noe av.

Quisling deltok på et fylkesrådsmøte i Telemark i mars 1942, og NS-folk fra hele fylket strømmet til Skien for å se føreren. Møtet skulle egentlig holdes på hirdens hovedkvarter på festiviteten, men måtte flyttes til parkbiografen fordi hirdhuset hadde ikke nok plass til alle som kom. Det ble også rapportert i avisen at Quisling kom tilbake til sitt hjemfylke.¹⁶⁴

Det ble gjort et stort nummer av Quislings besøk, og det var spekulasjoner om at han kom til å tale under dette fylkestinget. Og det ble understreket at han hørte til Telemark.¹⁶⁵ Og uken etter ble det bekreftet med en stor overskrift på forsiden i Varden at han skulle tale.¹⁶⁶ I dagene under Quislings besøk ble det trykket flere artikler i Varden fra høytstående NS-folk i fylket, blant annet fylkesfører Dalen, der også han understreket Quislings forbindelser med Telemark. Han skrev at det ikke var noen tilfeldighet at Quisling valgte Telemark som sitt første besøk etter at han ble ministerpresident, og at miljøet i Telemark formet Quisling til den mannen han ble.¹⁶⁷ Quisling ble møtt med høytidelige seremonier da han kom til Skien, og alle de lokale NS stormennene møtte opp for å hilse føreren.¹⁶⁸

Figur 7: Første rekke fra venstre: Fylkesfører Olav Dalen, Ministerpresident Vidkun Quisling, Fylkesmann Christen Knudsen, Kultur og folkeopplysningsminister Gulbrand Lunde, riksøkonomi sjef for NS John Thronsen og Quislings 1. Adjutant Carl Haakon Langlie. Under et partimøte i Skien i mars 1942. Foto: Riksarkivet.

¹⁶³ Varden 11. september 1942.

¹⁶⁴ Rjukan dagblad 10. mars 1942

¹⁶⁵ Varden 28. februar 1942

¹⁶⁶ Varden 4. mars 1942

¹⁶⁷ Varden 7. mars 1942

¹⁶⁸ Varden 9. mars 1942

Kapittel 5: Bø, et viktig støttepunkt for NS

NS posisjon i bygda før krigen

«Utviklinga av NS i Bø er såleis soga om korleis einskilde gardbrukarfamiliar – på grunn av den økonomiske krisa og gjennom bygdefolkets krisehjelp – fann politiske løysingar i det som nasjonal samling stod for.»¹⁶⁹

Dette sitatet som er hentet fra «Heimfront, Nasjonal Samling og Svartebørs, okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.» av Ingvar Skobba, er et veldig godt sammendrag av hva som drev så mange bøheringer til Nasjonal samling, og forklarer partiets posisjon i bygda før krigen. Det var gjeldskrisa, skuffelse over daværende politikk, spesielt partipolitikk, samarbeidet med bygdefolkets krisehjelp, og frykten for kommunismen som drev disse menneskene inn i NS. Det koker rett og slett ned til at flere bønder følte at deres levesett var truet.

NS sin innflytelse i bygda i perioden 1933 - 1940 var betydelig. Med resten av Midt-Telemark var Bø en av kommunene i landet hvor NS fikk høyest oppslutning ved stortingsvalget i 1933, med over 20%. Og ved kommunevalget i 1934 ble NS-mannen Ketil Eika varaordfører i Bø kommune. En viktig andel av bygdefolket, inkludert flere storbønder og viktige personligheter i bygda, ble med i NS. En viktig grunn til dette var NS sitt samarbeid med bygdefolkets krisehjelp. Flere prominente NS-medlemmer i bygda hadde vært en del av krisehjelpen, inkludert senere NS-ordfører Ketil Eika.¹⁷⁰ Og som Ingvar Skobba nevner, så gjorde samarbeidet med krisehjelpen NS mer akseptabel i lokalpolitikken.¹⁷¹ NS sin oppslutning i bygda gikk ned ved de neste valgene på 1930-tallet, men Bø forble en av kommunene i landet med høyest oppslutning.

NS-ordfører Ketil Eika hadde meldt seg inn i partiet allerede i august 1933, omtrent samtidig som NS-laget i Porsgrunn ble stiftet. Bø var dermed en av de kommunene i landet som var tidligst ute med eget aktivt NS-lag.

¹⁶⁹ Skobba «Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.» s.12

¹⁷⁰ Nerbøvik (1991) «Bønder i kamp, bygdefolkets krisehjelp 1925-35.» s. 162-163

¹⁷¹ Skobba «Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.» s.11

NS-overtagelsen av bygda

Bø i de første aprildagene

Mange bøheringer var med i kampene i øvre Telemark sent i april og tidlig i mai 1940, blant annet i Vinjesvingen. Mange fulgte Nygaardsvold-regjeringens mobiliseringsordrene og lensmannens oppfordring til å bli med i kampene i Vinje. Selv om lensmannen oppfordret bøheringene til å dra for å kjempe, var det også bøheringer som prøvde å hindre bygdefolk i å dra ut i kamp. To av bygdas prominente NS-medlemmer gikk til togstasjonen for å advare andre bygdefolk mot å bli med i kampene. En av dem var senere NS-ordfører Ketil Eika, og den andre var senere medlem av Bø herredssting og ombudsmann for arbeidsformidlingen i Bø, Olav Aagetveit.¹⁷² Skobba forteller at utover krigsårene var det flere bønder som malte låvene sine i NS-fargene gult og rødt. I en nabobygd var det til og med en bonde som malte solkorset, NS-symbolet, på låven sin. Men selv om NS hadde hatt relativ stor oppslutning i Bø før krigen, og flere meldte seg inn under okkupasjonen, var det stor variasjon i medlemmers aktivitetsnivå.¹⁷³ Siden Bø hadde hatt et aktivt NS-lag før krigen var det allerede etablert god kontakt mellom laget i Bø og det sentrale Porsgrunnslaget. De nazistiske bøheringene gikk derfor raskt i gang med å følge Knudsens planer om overtagelse.¹⁷⁴

NS tar over

I Bø ble NS-medlemmer satt inn i kommunalforvaltningen allerede fra den 1. januar 1941. Det var flere NS-medlemmer i bygda med politisk erfaring, og noen hadde også hatt politiske verv i kommunen som NS-politikere på 1930 tallet. Kjernen til NS i Bø bestod ordfører Eika, som styrte bygda med en gruppe rådgivere.¹⁷⁵ Mange av medlemmene kom fra bygdas fremste bondeslekter, gjerne bygdas gamle storbondeslekter. Eika fikk da en posisjon i bygda som gjorde at han kunne utøve førerprinsippet, ved å konsolidere makta mellom seg selv og sine rådgivere.

Men som vi skal se, så var det ikke lett å være lokalfører i praksis selv om han i teorien skulle ha full kontroll over kommunen. Bø var ikke preget av konflikt om ordførerposisjonen som i Porsgrunn, men Eika var bare en førerskikkelse for NS-medlemmene i bygda. Han hadde god kontroll over lokalforvaltningen i kommunen, og NS hadde mye rom til å utøve makt i

¹⁷² Har også sett navnet staves Ågetveit

¹⁷³ Skobba «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s.15

¹⁷⁴ Ibid s.12 og Landssviksak Ketil Eika

¹⁷⁵ Ibid s.15

bygda.¹⁷⁶ De sosiale bånd mellom bygdefolket og hierarkiet som ofte eksisterer på landsbygda gjorde det lettere for Eika og NS å innta en førerposisjon i denne kommunen enn i bykommunene. Men selv om det var en relativt suksessfull lokal førerskikkelse, ble ikke kontrollen over lokalsamfunnet så gjennomgående som den nazistiske ideologien tilsa.

Kontinuitet og brudd

NS-styret i bygda ble mye preget av kontinuitet. Det var nok av dramatik i form av sabotasjeaksjoner, men i det store og hele gikk mye sin vante gang. Dette betyr ikke at NS var populære i bygda, men det ser ut som at det lokale NS-laget hadde mindre problemer med å styre, og hadde mykere maktutøvelse enn for eksempel NS-laget i Porsgrunn. Dette hadde nok mye å gjøre med at mange av NS-personlighetene i bygda allerede var stormenn før okkupasjonen, før NS ble det statsbærende parti. Et viktig unntak er lensmannen Georg Wilhelmsen, som var en heller aggressiv og pågående NS-lensmann. Men alt i alt var ting relativt fredelig i Bø. Så med unntak av de forandringene krigen brakte med seg som rasjonering og nytt regime gikk mye som normalt. Men etter hvert som krigen skred frem ble det også gjort stadig mer motstand mot NS. Bø opplevde altså at de lokale NS-myndighetene var mer opptatt av å forvalte kommunen på en god måte enn å gå aggressivt inn for nyordning.

Rekrutteringen i bygda

Bøs NS-lag fikk en god strøm med nyinnmeldinger frem til 1943. Dette fulgte nasjonale mønster for NS-innmeldinger som også stoppet opp i 1943. I 1941 ble det under et tillitsmannsmøte i Midt-Telemark rapportert at NS sine medlemstall var i jevn fremgang i Bø.¹⁷⁷ Det er vanskelig å si nøyaktig hvor mange medlemmer det var i Bø siden lagfører Østerli nektet å oppgi dette under avhør etter krigen¹⁷⁸, men det ser ut til å ha vært rundt 100 til 110 medlemmer på det meste. NS-medlemmene i bygda var for det meste fra spesifikke gårder og grender. Gjerne de stedene som var hardest rammet av gjeldskrisen. Skobba forteller at av alle NS-meldmmene som ble dømt etter krigen var ca. 40% fra delen av bygda som het Folkestad.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Myklebust, Jan Petter og Hagtvat, Bernt «*Regional Contrasts in the Membership base of the Nasjonal Samling.*» Who were the fascists s.628

¹⁷⁷ Varden 13. mai 1941

¹⁷⁸ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli

¹⁷⁹ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s.12

I landssviksakene for bygdene i Telemark er yrket til medlemmene ofte angitt til å ha noe med jordbruk å gjøre. Mange hadde tidligere vært medlem av bondepartiet før krigen, eller hadde støttet opp om bygdefolkets krisehjelp.

Bygdas store menn

I Bø ble agronomen Olav Gunnarsen Østerli satt inn som lagleder. Han var tidligere medlem av Bygdefolkets Krisehjelp, og hadde lenge hatt sympatier med NS. Han hadde vært medlem av Nasjonal Samling siden 1935 under det som etter hans egne ord var «*den verste krisen i landbruket*».¹⁸⁰ Han forble medlem av NS etter okkupasjonen fordi han mente at Norge hadde blitt styrt inn i ulykke, og at NS kunne få tyskerne ut av Norge på fredelig vis. Han mente også at krigssituasjonen mellom Norge og Tyskland hadde endt da tyskerne tok Nord-Norge i juni 1940. I tillegg til å være lagfører, var han også hirdmedlem og deltok i razziaen som ble utført på Hardangervidda i jakten på britiske fallskjermtropper etter Vemorkaksjonen. Når krigen først kom til Norge hadde han svart på mobiliseringsordren og reiste til Heistadmoen, men styrken han var en del av ble fanget og han ble sent til Oslo og løslatt den 11. mai, for å så reise hjem til Bø. Han skal ha vært aggressiv mot jøssinger. Han skar for eksempel av jakkeoppslaget til en som hadde satt en binders der i stille protest mot okkupasjonen.¹⁸¹

Etter krigen argumenterte Østerli for at han ikke hadde gjort noe ulovlig, hevdet at Nygaardsvold-regjeringen hadde blitt avsatt av tyskerne, og at Quisling hadde tatt over rollen som statsminister. NS hadde jo blitt det statsbærende partiet. Det hersket også generelt forvirring om hva som var lovlig eller ikke etter at tyskerne tok over. Skulle man forholde seg til norsk lov før okkupasjonen eller de nye NS og tyske lovene? Han var ikke klar over at Quisling-regjeringen var ulovlig og mente derfor at han i verste fall hadde begått en uaktsom forbrytelse, og burde straffes deretter. Han mente også at det egentlig var bedre å støtte NS fordi de kunne få tyskerne ut av Norge på fredelig vis. Han spurte om anordningene som ble laget av eksilregjeringen under krigen hadde blitt laget på lovlig måte. NS-styret hadde blitt en realitet for folket som bodde i Norge og var derfor en lovlig regjering.¹⁸² Han argumenterte med andre ord for at han ikke hadde gjort noe ulovlig fordi han ikke hadde brutt noen lover som var gjeldende i Norge under okkupasjonen. Også lensmann Wilhelmsen brukte lignende argumenter. Han fulgte ordrene til Nygaardsvold-regjeringen så lenge de var i landet og krigen mot tyskerne pågikk. Men når de forlot landet mente han at situasjonen i landet hadde

¹⁸⁰ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli dok 18 s.2

¹⁸¹ Ibid Østerli dok 1a, 18

¹⁸² Ibid dok 19

blitt helt annerledes. Han mente da at Norge hadde kapitulert, og at krigen mot Tyskland var over.¹⁸³

Dette argumentet var det flere NS folk som brukte i retten, også flere fra Bø-laget. Så det var en slags konsensus blant mange NS-medlemmer at krigen var over etter at Nygaardsvold regjeringen hadde forlatt landet og Quisling overtok makta den 9. april og erklærte seg selv statsminister. Men mange brukte allikevel retorikk som tilsa at Norge var i krig. De anså da partiet som det legitime styret av Norge. De hadde tatt opp ansvaret med å styre Norge etter at konge og regjering flyktet. De mente derfor at det var NS og tyskernes lover man skulle forholde seg til, ikke forordningene til regjeringen i London. Mange fortalte at de ikke var klar over at det var krig, eller at Norge var alliert med Storbritannia, USA eller Sovjetunionen. Det var ikke bare bøheringene som brukte dette argumentet, fylkesmann Knudsen forsøkte også å argumentere på lignende måte.¹⁸⁴ Flere NS-medlemmer over hele landet brukte disse argumentene. Men NS-medlemmenes forsøk på å argumentere på denne måten holdt ikke vann i retten.¹⁸⁵

I Bø satte lagfører Østerli opp jøssinglister over bygdas verste NS-motstandere med formål om å sende dem propaganda for å nøytralisere dem. De som var på jøssinglisten skulle også holdes utenfor offentlige verv. Men Østerli påstod at det ikke skulle fungere som en gisselliste.¹⁸⁶

Mannen som var ansvarlig for arbeidsformidlingen i Bø, Olav Aagetveit, var ikke like pågående som Nakkim i Porsgrunn, men det var allikevel saker der bygdefolket følte seg truet med arbeidsinnsats. Og i et tilfelle ble en person arrestert og holdt som gissel overfor mistenkte motstandsfolk.¹⁸⁷ Et interessant moment var at Aagetveit i Bø skal ha hintet til at han kjente invasjonsplanene og hendelsene rundt Quislings overtagelse den 9. april. Men jeg vil tro at han mest sannsynlig sa dette for å gjøre seg til og heve sin egen status i lokallaget.¹⁸⁸

¹⁸³ Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 92 s.2

¹⁸⁴ Landssviksak Christen Knudsen

¹⁸⁵ Andenæs, Johs (1998) «*Det vanskelige oppgjøret, rettsoppgjøret etter okkupasjonen.*» Tano Aschehoug, Oslo s.113-127

¹⁸⁶ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli dok 18

¹⁸⁷ Landssviksak Olav Aagetveit dok 11

¹⁸⁸ Ibid dok 18

Ketil Eika (f.1884), NS-medlem siden 1933, ble ordfører. Han hadde som sagt vært varaordfører i Bø for Nasjonal Samling i tiden 1934 til 1937, og var fra en gård bygdefolkets krisehjelp hadde reddet fra tvangsauksjon i 1933.¹⁸⁹ Han hadde derfor nære bånd til NS-bevegelsen før krigen og hadde dype røtter i bygda. Han hadde først avslått tilbudet om å bli ordfører i 1941 fordi han ikke ville ha for mye ansvar ifølge han selv. Men han ble allikevel oppnevnt, først til varaordfører og senere til ordfører, av innenriksdepartementet, og fikk raskt god kontroll over administrasjonen i bygda. Han fungerte også som leder for idrettslaget Lifjøll før krigen, og da NS forsøkte å nazifisere idretten brukte de Eikas stilling til å hjelpe med planene for nazifiseringen av Bø-idretten.¹⁹⁰ Han ble også oppnevnt til kretsbondefører, som innebar at han skulle holde oppsyn med de forskjellige bondekretsene i Midt-Telemark, men de var ikke særlig aktivitet i bondelagene. Etter at bondekretsene ble oppløst ble han bygdebondeleder hvor det heller ikke var særlig aktivitet.¹⁹¹ Gjennom posisjonen sin som ordfører innvilget han mye penger til frontkjempere og flere NS-organisasjoner, slik mange andre ordførere også gjorde. Ved invasjonen hadde han hindret noen gutter i å følge mobiliseringsordre og lyktes med å få noen til å reise hjem. Blant dem han skal ha sent hjem var hans egen sønn. Han gikk aktivt inn for nyordningen av det norske samfunnet og reiste rundt i Telemarks bygder for å rekruttere nye NS-medlemmer etter ordre fra fylkesledelsen.¹⁹² Eika gikk også inn for å få ferdigskrevet «Bøs bygdesoge».¹⁹³ Ifølge dommen han fikk, skal ikke Eika ha vært ondsinnet av natur, han var heller en av de bøndene som på grunn av en vanskelig økonomisk situasjon hadde kommet på kant med datidens politiske system. Dette ledet ham til den nasjonalsosialistiske bevegelsen i form av NS, som tilbød et annet alternativ enn systemet slik det var på 1930 tallet, og et annet svar enn kommunismen. På tross av at han var fra NS, fikk han meget god attest for tiden han virket som ordfører i Bø. Han var ikke opportunistisk, og det ser mer ut som at Eika var en «villedet idealist» som hadde blitt ledet inn i NS på grunn av gjeldskrisa i mellomkrigstiden. Han nektet for å ha hindret mobilisering og fremla det at hans

Figur 8: Ordfører Ketil Eika Foto: Riksarkivet

¹⁸⁹ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s. 15

¹⁹⁰ Landssviksak Ketil Eika dok 17

¹⁹¹ Ibid dok 47

¹⁹² Ibid dok 47

¹⁹³ Varden 9. mai 1942

egen sønn hadde svart på mobiliseringsordren som bevis for dette.¹⁹⁴ Eika hadde ikke bare dype røtter i NS før krigen, han hadde også dype røtter i lokalsamfunnet. Han hadde vært med å stifte idrettslaget «Lifjøll» i 1899 bare 15 år gammel.¹⁹⁵ Og han fortsatte å være en aktiv ildsjel for idretten gjennom krigen og gikk aktivt inn for nazifiseringen av den.

Lensmann Wilhelmsen

Selv om det var et relativt stort NS-miljø i Bø, måtte lensmannen bringes inn utenfra bygda. Lensmannen som ble satt inn av NS, Georg Wilhelmsen (f.1919), var opprinnelig fra Gjerpen.¹⁹⁶ Han hadde meldt seg inn i NS juli 1940 av idealistiske grunner.¹⁹⁷ Før han ble innsatt som lensmann i Bø hadde han vært reservepoliti i Porsgrunn. Tyskere som jobbet med han den første perioden av okkupasjonen beskrev han som en sympatisk person, men dette kom ikke til å bli en beskrivelse bøheringene kom til å gi han.¹⁹⁸ Han var også medlem av det germanske SS Norge fra 1944.

Han ble innsatt som lensmann i Bø den 31. juni 1941 etter at den forrige lensmannen ble avsatt av politiske grunner. Han var en ung mann da han kom til bygda, bare 22 år gammel. Han tok seg godt til rette så snart han ankom, og konfiskerte raskt en Opel Kapitan, som var den mest luksuriøse bilen i bygda, til eget bruk.¹⁹⁹ Han giftet seg med datteren til en tidligere lensmann og de fikk et barn sammen. Så selv om han kom utenfra etablerte han raskt røtter i bygda. Allerede et par dager etter hans ankomst,²⁰⁰ arresterte han bygdas lensmannsfullmektig fordi han nektet å fortsette etter at den tidligere lensmannen ble avsatt. Wilhelmsen hadde bedt ham om å fortsette for å gjøre NS-overgangen lettest mulig, men han nektet.²⁰¹

Figur 9: Lensmann Georg Wilhelmsen Foto: Riksarkivet

Måten Wilhelmsen gikk frem på i sitt virke som lensmann i bygda var heller aggressivt, særlig når det gjaldt å beskytte interessene til tyskerne og Nasjonal Samling, og han samarbeidet mye med det tyske sikkerhetspolitiet. Bygdefolk beskrev han som en brutal og

¹⁹⁴ Landssviksak Ketil Eika doms kjennelse + dok 47

¹⁹⁵ Varden 28. februar 1941

¹⁹⁶ Gjerpen er i dag en del av Skien kommune

¹⁹⁷ Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 92

¹⁹⁸ Ibid dok 37

¹⁹⁹ Skobba (1994) «Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoger frå Bø 1940-45.» s.47

²⁰⁰ Ibid dok 39

²⁰¹ Ibid dok 1

hensynsløs person. Han foretok ofte tilfeldige razziaer, spesielt på busser og tog, der folk som hadde reist rundt i fylket for å hamstre mat ble arrestert.²⁰² En gang etter at offentlige fester ble forbudt i 1943, brøt han opp en fest holdt av ungdommer. Mens han brøt opp festen fikk han skjellsord etter seg som førte til at Wilhelmsen trakk frem en pistol og truet de som var til stede med bøter og fengsel, videre truet han med å skyte etter alle som skulle forsøke å løpe.²⁰³ Ved flere anledninger arresterte han også folk som gikk med nisselue av demonstrative årsaker.²⁰⁴

Han stod som propagandaleder i kommunen i noen måneder, men ba lagleder Østerli om å bli fritatt fra vervet siden han hadde så mye å gjøre som lensmann. Så selv om Bø var en relativt rolig bygd med liten betydning for tyskerne, hadde lensmannen fortsatt sine hender fulle med å passe på NS og tyskernes interesser. Han samarbeidet tett med sikkerhetspolitiet og rapporterte jevnlig til dem om motstandsbevegelsen i Bø.²⁰⁵

Han hjalp til med å sette opp bygdas jøssinglister. Han passet også på at andre lensmenn i Telemark satte opp slike lister. Han purret for eksempel lensmannen i Vinje på dette flere ganger, men det var ikke alle lensmennene som ville være med å sette opp lister. Han hadde også lister fra andre lensmannsdistrikt.²⁰⁶ Wilhelmsen ser derfor ut til å ha vært en veldig sentral lensmann i Telemark, siden han ble satt til å holde øye med, og gi støtte til andre lensmenn i fylket. Det er flere dokumenter og vitnesbyrd som viste til at han også blandet seg inn i saker flere steder i øvre Telemark, mest når det gjaldt saker om sabotasje og motstandsfolk.²⁰⁷

Wilhelmsen ble veldig forhatt. Han hadde kommet utenifra og oppførte seg som en plage mot bygdefolket. Han gikk også inn for å få bygdas sogneprest fjernet. På grunn av Wilhelmsens aggressive fremferd og hans nære bånd med tysk sikkerhetspoliti, var han ansett som en trussel av motstandsbevegelsen. Derfor ble det på høsten 1944 lagt planer blant motstandsfolk om å få Wilhelmsen likvidert, men på grunn av frykt for represalier gjennomførte man ikke planene.²⁰⁸ Også Wilhelmsens partifeller beskrev ham som en hissig lensmann.²⁰⁹

²⁰² Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 39

²⁰³ Ibid dok 71

²⁰⁴ Ibid dok 1

²⁰⁵ Ibid dok 37 og 38

²⁰⁶ Ibid dok 92 s.52

²⁰⁷ Ibid dok 92

²⁰⁸ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s.46-49.

Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 39

²⁰⁹ Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 37

Wilhelmsen påstod selv at det var ideologiske grunner til at han ble med i NS, men mange andre mente at det var penger som interesserte ham. Sognepresten Erling Haugan mente at Wilhelmsens motivasjon til å forfølge ham var at Wilhelmsen ville ha boet hans. Wilhelmsen skal også ha vært mer interessert i politisaker som det lå mer penger i. Han solgte også radioen til sognepresten under bordet til Aagetveit.²¹⁰

Sogneprest Haugan

En av lensmann Wilhelmsens verste fiender, og en av NS i Bø sine fiender generelt, var Sognepresten Erling O. Momrak Haugan ved Bø kirke. Som de aller fleste andre prestene i landet stilte Haugan seg imot NS sin nyordning. Selv om Haugan hadde lagt ned embetet sitt i april 1942, i likhet med mange andre prester i landet, ble han fortsatt en torn i siden for de lokale NS-myndighetene.²¹¹ Dette var noe ordfører Eika og lensmann Wilhelmsen ikke synes noe om, og det var stadige konflikter mellom partene. Wilhelmsen sendte flere brev til både fylkesføreren, tysk sikkerhetspoliti, og politimesteren på Notodden for å anmelde Haugan for å motarbeide NS. Til slutt ble de så lei av presten at Eika skrev til innenriksdepartementet og ba om å få Haugan fjernet fra bygda i 1943. Haugan ble arrestert og formuen hans inndratt etter beslutning av ministerpresident Quisling.²¹² Haugan ble hentet, sendt til fengsel og forvist fra bygda og fylket i februar 1943, angivelig fordi han hadde mottatt pengestøtte fra prestegårdens kvinneforening. Haugan mente at Wilhelmsens forfølgelse av han og hans bror var medvirkende i hans foreldres død.²¹³ Ifølge Wilhelmsen var det ikke bare partisaker som fikk Haugan fjernet, men også det at Haugan ofte var avvisende overfor bygdefolket og kjent som en sinnatagg. Men det at han agiterte mot NS fra prekestolen var nok hovedårsaken.²¹⁴

Etter at han hadde blitt forvist fra bygda ble boet hans solgt på auksjon den 13. og 14. august 1943. Presten i Fyresdal led samme skjebne, og boet hans ble solgt sammen med boet til Haugan. Wilhelmsen kjøpte også selv flere gjenstander ved denne auksjonen, og overtok løsøre. Mange av Haugans ting ble funnet igjen hos Wilhelmsen etter krigen.²¹⁵ Året etter, i 1944, sendte Wilhelmsen enda en klage til statspolitiet om at prestene i distriktet var «meget vanskelige».²¹⁶ Broren til Haugan forsøkte å stoppe auksjonen og ringe politimesteren, noe

²¹⁰ Landssviksak Olav Aagetveit dok 6

²¹¹ Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 8b

²¹² Ibid dok iii

²¹³ Ibid dok 8b

²¹⁴ Ibid dok 92 s.2-3

²¹⁵ Ibid dok 8b

²¹⁶ Ibid dok ii

som gjorde at Wilhelmsen dro telefonrøret fra han og slo han ned på prestegården. Det å slå ned folk var noe Wilhelmsen gjorde gjentatte ganger, ofte i from av ørefiker.²¹⁷

Etter krigen ble flere NS-personligheter i fylket tiltalt for å ha kjøpt boet til prest Haugan på denne auksjonen. Men det meste av bygdefolket boikottet auksjonen i solidaritet med presten. Den nye NS-presten som tok over etter Haugan ble, som de fleste andre NS-prester, veldig upopulær i bygda. Konfirmanter fra ei grend i Bø valgte da heller å reise til Sauherad for å bli konfirmert der for å slippe å bli konfirmert av en NS-prest.²¹⁸

Bøndene i «det nye Norge» og arven fra bygdefolkets krisehjelp

Forholdet mellom bygdefolkets krisehjelp og Nasjonal samling var viktig for NS sin oppslutning før krigen. Dette kommer tydelig frem i Bø. Laget til bygdefolkets krisehjelp i Bø var et av de største i landet og det største i Telemark.²¹⁹ Samtidig som krisehjelpen var aktiv vokste også Nasjonal Samling frem i bygda. Disse to partiene samarbeidet tett for å redde bygdas bønder fra gjeldskrisen, og i flere tilfeller hadde de suksess med å redde gårder. Dette samarbeidet gjorde at den nasjonalsosialistiske bevegelsen i bygda ble mer akseptert enn andre steder. Og flere senere NS-folk, som Ketil Eika, hadde vært noen av de fremste i bygda til å kjempe for bøndene.²²⁰ Presselederen i Telemark fra høsten 1940, Olav Lien (f.1896) fra Kviteseid, hadde tidligere vært leder for Bygdefolkets Krisehjelp før han hadde meldt seg inn i NS i august 1940.²²¹ Han gikk inn for å få avisene til å tjene NS sine interesser, og få dem til å skrive mer positivt om NS. Før krigen hadde yrket hans vært advokat.²²² Da Lien tok over ble etter hvert alle redaktørene i fylket gradvis erstattet med NS-folk. Han ble sittende til oktober 1944 da han fikk sykepermisjon, og ifølge arvtageren hans var da alle avisene i fylket mer eller mindre NS-orienterte.²²³ Lien var en av de i bygdefolkets krisehjelp som gikk inn for å samarbeide med Nasjonal Samling og brakte de to partiene nærmere sammen. Han kjente flere NS-medlemmer fra før krigen, blant annet flere i Bø. Siden krisehjelpen og NS hadde mye felles bondepolitikk var det nok naturlig for mange i krisehjelpa å gå over til NS

²¹⁷ Landssviksak Georg Wilhelmsen dok ii

²¹⁸ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 51-52

²¹⁹ Nerbøvik «Bønder i kamp, bygdefolkets krisehjelp 1925-35.» s.146

²²⁰ Ibid s.162-163

²²¹ Rovde, Olav (2014) «Venstreborg, Soaldemokratisk Dominans Og Bølgjer Frå Høgre. Telemark som politisk region.» Telemark historie etter 1905 s.162.

²²² Landssviksak Olav Lien dok 7

²²³ Landssviksak Olav Lien dok 8/10 s.10-11

ved krigens start og de personlige bånd som ble utviklet kan ha gjort det lettere for tidligere medlemmer av krisehjelpen å bli med i NS.

Bøndene i Midt-Telemark hadde vært et viktig støttepunkt for Nasjonal Samling før krigen, og som ellers i norsk nasjonalisme romantiserte NS bonden, spesielt den selveiende odelsbonden. Men hva var NS sine ambisjoner og politikk for bøndene i «den nye tid?» NS avslo både den kapitalistiske og den kommunistiske modellen for hvordan jordbruket burde legges opp. Fylkene fikk egne bondeførere som skulle passe på bøndenes politiske og økonomiske interesser. I Telemark, og i forlengelse Bø, var det Halvor Kristen Skjellaug (f.1893) som ble innsatt som bondefører. Han hadde funnet veien inn i NS fra Bondepartiet²²⁴ fordi han mente at landets tidligere ledere hadde sviktet bøndene og fordi han mente NS var den eneste veien Norge hadde å gå i 1940. Han gikk aggressivt inn for den nye tid og for å verve nye medlemmer. Han var bonde av yrke og eide den største gården i Lunde kommune.²²⁵ NS ønsket å gjøre landet selvforsynt. NS ville gjøre bonden til herre over egen gård og hverken staten eller bankene skulle true den selveiende bonden. Og alle de bøndene som hadde fått gårdene sine truet eller solgt på 1930-tallet betraktet ofte NS og krisehjelpen som deres redning. Disse bøndene ble da med i NS i på 1930-tallet og formet kjernen av NS i bygda. Det kunne rett og slett være fordelaktig for bønder å støtte NS tenkte de. NS sitt program for bøndene var et Norge som skulle være selvbergede økonomisk. I 1942 gikk NS inn for å avskaffe gjelden i jordbruket for å bedre deres situasjon og skape sosial rettferdighet ifølge Rjukan Dagblad.²²⁶ Skjellaug sendte et skriv til Quisling der han argumenterte for at det er bøndene som burde ha kontroll over skogsområder. Han mente at det var de som hadde førsteretten, spesielt småbrukene. Derfor burde kommunene kunne gi ut skog til bønder fordi bøndene ville ta bedre vare på skogen enn kommunen. Han mente også at denne løsningen også var det som var kulturelt best for landet. Han sa det at det var bygdefolket som var selve folkets livs og blodskilde. Slik politikk var fordelaktig for bønder og det blir derfor lett å forstå hvorfor så mange bønder støttet NS. I tillegg til å være bondefører for fylket var han også bondeleder for sin kommune, Lunde, og for NS sitt bondesamband i Telemark. Han gikk inn for at alle som skulle være formenn i jordstyret måtte være NS-medlemmer. Han var veldig nasjonalistisk og bondevennlig innstilt og gikk med full sjel inn i den nye tid. Han var et veldig aktivt NS-medlem. I tillegg fylkesvervene var han også ordfører i Lunde

²²⁴ Senterpartiet i dag

²²⁵ I dag en del av Nome kommune

²²⁶ Rjukan Dagblad 20. juni 1942

kommune.²²⁷ Lunds ambisjoner om å gi skogen til bøndene var noe som kom til å bli forsøkt gjennomført i Tinn kommune.

Ved sankthans 1943 holdt NS-laget stevne i bygda med taler og diktopplesning i forbindelse med sankthans og kretsmøtet for Midt-Telemark. Flere NS-medlemmer fra hele fylket møtte opp og flere lederskikkelser, som fylkesfører Dalen og bondefører Skjellaug talte under dette stevnet. Det ble fortalt hvordan NS beskyttet den Gamle norske bondekulturen.²²⁸ Det kom også en gjest som hadde vært på østfronten ved Leningrad og fortalte om hans opplevelser derfra.²²⁹

Spesielle hendelser i Bø

NS sitt forsøk på å ta over idretten i bygda

Når NS sin nyordning av samfunnet skulle gjennomføres var idretten et av de viktigste områdene de forsøkte å nazifisere. På dette området, som i så mange andre, møtte NS nyordninger kraftig motstand, og det ble idrettsstreiker rundt om i landet, også i Bø.

Ordfører Ketil Eika hadde vært formann og drivende kraft for Lifjøll idrettslag i flere år før krigen og han fortsatte med dette vervet da okkupasjonen kom. I et tilfelle skal han sammen med en politimann ha truet en person med arrestasjon under en fest for idrettslaget Lifjøll som hadde oppfordret folk til å ikke delta på festen. Eika jobbet på oppdrag fra nazistiske Norges idrettsforbund om nyorganiseringen av idretten. Som gammel og interessert idrettsmann var han opptatt av å opprettholde aktivitetene. Men mye av aktiviteten i idrettslaget forsvant da andre i styret trakk seg. Det andre idrettslaget i bygda, «Skarphedin», valgte heller nedleggelse fremfor å følge NS sine nyordninger.²³⁰

I 1941 skulle det holdes skirenn på Lifjøll i Bø for å feire en ferdigstilt Lifjøllbakke i 1941. Men et høyttaleranlegg som hadde blitt utlånt fra Telemark ungdomslag for bruk av NS hadde uheldigvis blitt sent til Morgedal i Kviteseid. Det ble mistanke om «sabotasje» av leveringen noe som førte til politiavhør.²³¹

²²⁷ Landssviksak Halvor K Skjellaug

²²⁸ Varden 28. juni 1943

²²⁹ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoget frå Bø 1940-45.*» s.14-15

²³⁰ Ibid s.44 – 45. og Landssviksak Ketil Eika

²³¹ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli dok 18

Ketil eika vant faktisk i 1941 prisen «Norges idrettsførers pokal for fremragende innsats i kampåret 1941». Han var en veldig aktiv idrettsmann på tross av sin alder og deltok aktivt i flere sykkelritt.²³²

Konflikt i Skolen

I likhet med mange andre steder i landet, møtte NS i Bø sterk motstand fra bygdas lærere. De fleste stilte seg i opposisjon til NS. Det var et tilfelle hvor ordfører Ketil Eika hang opp et bilde av Quisling i klasserom på Bø folkeskole. Dette var ikke populært blant lærerne. En lærer tok bildet ned, og en annen fikk alle elevene til å snu pultene sine rundt slik at de vendte vekk fra tavla, for å unngå å se bildet av Quisling. Dette førte til at læreren som ga elevene beskjed om å snu pultene ble avskjediget.²³³ Men det var ikke bare lærerne som stilte seg i opposisjon til NS. Det skal ha vært et problem at barn av NS-medlemmer ble mobbet på skolen av de andre barna.²³⁴

²³² Landssviksak Olav Bjørnsen dok 16

²³³ Landssviksak Ketil Eika dok 16

²³⁴ Landssviksak Olav Gunnarsen Østerli dok 17

Kapittel 6: Tinn, Nazifiseringen av en lite NS-vennlig kommune

NS i Tinn sin status før krigen

I motsetning til de andre kommunene jeg har sett på, så er det ikke like mange landssviksaker i Tinn kommune. Det lokale NS-laget var lite, og det forble lite utover okkupasjonsårene, og enda færre var meget aktive. Jeg har derfor også sett en del på lokalavisa som fikk lov til å operere og som ble nazifisert av NS myndighetene, Rjukan Dagblad.

Rjukan var en by som hovedsakelig bestod av industriarbeidere, så Arbeiderpartiet og andre sosialistiske partier stod sterkt. I de omkringliggende bygdene stod Bondepartiet sterkere. NS hadde derfor ikke et veletablert lokallag i kommunen før okkupasjonen, og Tinn-laget kom til å slite med rekrutteringen og overtagelsen av offentlige verv i kommunen. Heller ikke i de omkringliggende bygdene hadde NS noe særlig innflytelse. NS hadde noen hundre stemmer før krigen, og jeg vil tro at disse stemmene kom fra småbygdene rundt i kommunen fremfor Rjukan. I november 1940 var Tinn sammen med Sannidal og Skåtøy²³⁵ de eneste herreder i fylket som ikke hadde egen NS-avdeling. Men året etter var det rundt et dusin medlemmer.²³⁶ Jeg har ikke funnet noen absolutte tall på antallet NS medlemmer i Tinn kommune i løpet av krigsårene, men Rjukan Dagblad rapporterte stadig om hvordan Tinnlaget stadig vokste.²³⁷ Og det var flere NS-arrangementer som tiltrakk seg større folkemengder. Men ut ifra at det gikk så lang tid å få satt et lokalt lag på beina, selv om Knudsen hadde gått aktivt inn for å utbygge partiorganisasjonen i fylket fra april 1940, ser det ut som at grunnlaget for NS sin støtte i kommunen var svak. NS-laget i kommunen ble aldri et av de største i fylket selv om Tinn var en av de mer folkerike kommunene. Og ut ifra intern korrespondanse og vitneavhør etter krigen, får jeg inntrykk av at det var akutt mangel på NS-medlemmer med riktig kompetanse til å sette inn i kommunale verv helt fra starten av.²³⁸

I motsetning til de andre kommunene jeg hittil har omtalt, eksisterte det ikke noe aktivt NS-lag i Tinn før krigen. Radikalerne i denne kommunen tilhørte stort sett NKP. NS møtte derfor på det problemet at det ikke umiddelbart var noen kandidater til å ta tillitsverv eller ordførerverv i kommunen. Utvidelsen av lokalpartiet kom raskt i gang etter den 9. april da Knudsen ga ordre om at lagene i Telemark skulle utbygges. Men selv om NS-laget i

²³⁵ Begge disse stedene ligger i dag i Kragerø kommune

²³⁶ Dahl, Helge (1984) «Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.» Utgitt av Tinn kommune s.262

²³⁷ Landssviksak Olav M Bjørnsen dok 16

²³⁸ Dahl, Helge (1984) «Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.» s.261-267

kommunen vokste, forble det forholdsvis lite i forhold til de andre kommunene jeg har tatt for meg, sett i forhold til folketallet i kommunen.

Gjennom det meste av krigen var det til en viss grad kontinuitet i kommunen. Men spesielt på Rjukan ble det merket en sterk tysk tilstedeværelse. Selv om NS-laget var relativt lite, så var den tyske tilstedeværelsen i kommunen betydelig på grunn av tyske interesser ved kraftanlegget på Vemork, motstandsbevegelsen, i skogen, og den tyske krigsfangeleiren på Rjukan. I likhet med Skien ble de lokale avisene raskt forsøkt nazifisert av tyskerne og NS-myndighetene. Rjukan Dagblad ble en av avisene i fylket som hadde en egen NS-redaktør.

Tinns møte med krigen

Natt til den 9. april 1940 fikk luftvernskommandoen ordre om å gjennomføre mørklegging på Rjukan. Kommandøren kalte da inn alle soldatene i byen, men de fikk ordre om kun å avfyre skudd dersom de ble angrepet først. Dermed fikk Tyske fly passere uten å bli beskyttet. Det ble også gjort forsøk på å sperre veiene for å på den måten yte motstand mot tyskernes fremrykking. I slutten av april truet kommandøren med å sprengte kraftverket på Rjukan hvis tyskerne ikke stoppet sin fremrykking, men det førte ikke til noe. Rjukan falt ikke til tyskerne før den 4. mai,²³⁹ flere uker etter at nedre Telemark hadde blitt okkupert.²⁴⁰

NS tar over kommunen

NS fikk ikke tatt over ordførerposisjonen i Tinn før i januar 1942. I 1941 hadde Hans Ljøstad, som ikke var NS-medlem, blitt satt inn av innenriksdepartementet. Men selv om overtagelsen av kommuneadministrasjonen gikk langsomt, ble det raskt innsatt en NS-lensmann, og avisen «Rjukan Dagblad» ble raskt tatt over og nazifisert. I mars ble også skolestyret i kommunen tatt over av NS. Det meste av kommunens administrative organer ble sentralisert rundt ordførerposisjonen. Og ettersom NS-laget var lite, så ble det i noen stillinger satt inn personell ansett som NS-lojale, eller som muligens kunne bli rekruttert inn i NS. Men mange av de som fikk stillingene kom raskt til å trekke seg under forskjellige påskudd. Håpet om å få mange av de nyansatte til å bli med i NS gikk derfor fort opp i røyk. I januar 1942 ble det satt inn en NS-mann i ordførervervet, og det samme ble forsøkt gjort i de andre viktige stillingene, fremfor å lene seg på folk som ikke var NS-medlemmer.²⁴¹ Men dette ble langt fra lett. Både ordføreren Olav Bjørnsen og lagføreren Edin Åmli hadde meldt seg inn i NS etter at det ble

²³⁹ Varden 6. mai 1940

²⁴⁰ Dahl, Helge (1984) «Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.» s.255 - 260

²⁴¹ Ibid s.264-265

gjort til det statsbærende parti i september 1940.²⁴² I februar 1942 ble skolestyret i Tinn kommune byttet ut. Da sa ordfører Bjørnsen at skolene i Tinn nå var «*frie for splid og uenighet*». Nå skulle NS sitt skoleprogram følges.²⁴³ 14 av lærerne i Tinn ble med i NS-skolesambandet. Men majoriteten av lærerne i kommunen nektet.²⁴⁴ I motsetning til de tre andre kommunene hvor det gikk lett å overta, og lokallagene senere støtte på problemer med medlemskap og kompetansemangel, møtte Tinn-NS på dette problemet umiddelbart.

Fylkesfører Knudsen og Presseleder Lien holdt i oktober 1940 en tale på Rjukan hvor Lien sammenlignet NS sin overtagelse av landet med Olav den Helliges innføring av kristendommen. «*Også den gang var det slik at mange gode nordmenn mente at Olav Haraldsson kom med noe nytt, med tvang og diktatur. Og så bar nordmenn våpen mot ham, og trodde de gjorde det i fedrelandets navn. Nu vet vi at Olav Haraldsson hadde rett*».²⁴⁵ Han sammenlignet da dette eksemplet med NS sin posisjon i landet i 1940. Dette er et eksempel på hvordan NS rettferdiggjorde sin maktovertagelse, ved å se tilbake i norsk historie, og å gjøre seg til en del av den arven ved å plassere partiet og bevegelsen i samme sko som en gammel norsk konge.

NS-administrasjonen satt raskt i gang med å rydde biblioteket på Rjukan for litteratur som stred med det nasjonalsosialistiske verdensbildet og bøker skrevet av jødiske forfattere. Rjukan bibliotek som hadde en stor samling av marxistisk litteratur opplevde da en betydelig utrenskning i samlingen sin.²⁴⁶

Det ble fremmet et ønske fra NS-styrte Tinn under krigen om å kjøpe opp den statseide skogen i Tinn og fordele den blant småbøndene i kommunen. Tanken var at dette ville gi småbrukerne mer å livnære seg av. Quisling og landbruksministeren lovte å se på saken og møtte opp på et møte i Tinn for å drøfte dette. Men det ble ikke fullstendig enighet mellom lokallaget og sentraladministrasjonen. Sentraladministrasjonen ville ikke selge all skogen fordi de mente det var bedre at skogen ble administrert i store bolker, i stedet for mange små. Olav Lien mente det var på tide at bøndene fikk noe igjen for den store kraftutvinningen som skjedde i kommunen, og hevdet at fordeling av skog var et alternativ. Men sentraladministrasjonen ønsket å få en løsning på saken som ville gagne bøndene.²⁴⁷ Denne

²⁴² Landssviksak Edin Åmli. Landssviksak Olav Bjørnsen

²⁴³ Rjukan Dagblad 24. februar 1942

²⁴⁴ Dahl, Helge (1984) «*Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.*» s.266

²⁴⁵ Rjukan dagblad 7. oktober 1940

²⁴⁶ Dahl, Helge (1984) «*Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.*» s.267

²⁴⁷ Rjukan dagblad 16. september 1944

tankegangen var i tråd med hva bondefører Skjellaug og mange tidligere medlemmer av bygdefolkets krisehjelp ønsket for bøndene.

Kontinuitet og brudd

Som i Bø, var det en utgående NS-mann som ble lensmann i bygda. NS-styret ble derfor noe hardt, men ikke så hardt som enkelte andre steder. På grunn av lagets moderate størrelse hadde ikke NS særlig stor mulighet til å kontrollere kommunen fullstendig. Men NS-laget var mykere mot befolkningen enn tyskerne. Som for eksempel da Lensmann Åmli protesterte mot tyskernes razziaer på Rjukan, og da han klagde på at de gikk for hardt frem på Hardangervidda. Det tidspunktet lokalbefolkningen må ha følt at styret var hardest, var i månedene etter tungtvannsaksjonen da hirden og tyskerne gjennomførte sine razziaer. Tinn hadde ingen «stormann» tilsvarende Eika i Bø eller Knudsen i Porsgrunn, så NS-laget hadde ikke den samme styrken her som i andre kommuner i Telemark. Kommunen ble preget av kontinuitet i den forstand at NS-administrasjonen ble nødt til å lene seg mye på gamle strukturer i kommunen for å kunne styre, mens Rjukans rolle som et mål for stormaktens interesser førte til brudd. Man kan si at kontinuiteten i Tinn var en følge av at de lokale NS-myndighetene hadde mindre rom for maktutøvelse. Tinn var en stor kommune hvor NS hadde få støttespillere. De fikk derfor problemer med å gjennomføre programmet sitt på en effektiv måte.

Rekrutering og medlemskapsproblemer

Det var et lite NS-lag i kommunen, og litteraturen som omhandler kommunen i okkupasjonsårene handler stort sett om tungtvannsaksjonen og motstandsbevegelsen. NS-laget i Tinn var heller svakt. De som ble satt inn til å styre kommunen hadde for det meste meldt seg inn etter at Terboven hadde gjort NS til det statsbærende parti, og Tinn var en av de siste telemarkskommunene til å få et NS-lag. Av medlemmene i Tinn var det få som var svært aktive, og mange var heller ikke ideologiske radikalere. Men selv om NS stod svakt i Tinn, så hadde tyskerne store interesser der fordi kraftanlegget på Vemork kunne fremstille tungtvann for det tyske atomprogrammet. Det lokale NS-laget var da spesielt interessert i å samarbeide med tyskerne og vise NS sin nytteighet. Ut av de fire kommunene jeg har sett på, så er Tinn med sin lave NS-tilstedeværelse den kommunen hvor tyskerne hadde størst interesser, i alle fall frem til 1943. NS-laget i Tinn, sammen med tyskerne, drev et noe hardere styre her enn for eksempel i Bø. Men det var det konflikter mellom NS-folk og tyskere om hvordan man best skulle gå frem i kommunen. Tyskerne ville kjøre en hardere linje mot lokalbefolkningen,

spesielt etter tungtvannsakksjonen, mens lensmannen Edin Åmli heller ville gå mykere frem fordi han ville vinne tilliten og forbedre forholdet til innbyggerne.

Det var stor aktivitet i de lokale NS-lagene i februar 1942, etter at NS hadde fått egen nasjonal regjering. Det ble skrevet mye om dette i Rjukan Dagblad i februar 1942. Innføringen av en egen nasjonal regjering ser ut til å ha skapt en bølge av optimisme blant medlemmene i Telemark, og sikkert i resten av landet også. Det var også etter at NS fikk egen nasjonalregjering at medlemstallet i Tinn økte noe i kommunen.²⁴⁸

Selv om NS aldri ble stort i Tinn, så var det en del bygdefolk som støttet partiet. En lokalperson skrev inn til Rjukan Dagblad hvor glad han var for at NS hadde tatt styringen etter at bøndene og arbeiderne begge hadde feilet i å styre landet tidligere. Han var glad det var slutt på at maktsyke politikere styrte alt, og opposisjonen alltid gjorde det slik at de som hadde makten aldri fikk gjort noe. Den økonomiske friheten som fantes tidligere, var en falsk frihet. På grunn av dette var det derfor grunn til å hilse NS og den lokale NS ordføreren velkommen, mente han.²⁴⁹

Lensmann og verksmester blir lagfører og ordfører

I Tinn ble lensmannen Edin Åmli (f.1899), som opprinnelig var fra Eidanger, satt inn som lagfører sommeren 1940. Han satt til 1944. Han ble også beordret til å ta over lensmannsembetet i Tinn kommune etter at den forrige lensmannen ble fjernet fra stillingen.²⁵⁰ Han hadde vært ansatt ved Eidanger lensmannbesetning i 14 år og hadde meldt seg inn i NS etter okkupasjonen. Etter krigen oppga han at «*Norge var i en tvangssituasjon*»²⁵¹ som sin grunn til å bli med i NS. Han ble beskrevet som en sleip og slute type som fremstod høflig, og skal ha vært veldig tjenestevillig ovenfor tyskerne. Åmli hadde tidligere hatt navnet Edin Olsen, men i 1943 endret han navn til Edin Åmli uten at årsaken blir forklart i landssviksaken hans.²⁵² I tillegg til å være lagfører var han også lensmann for Tinn lensmansbesetning etter at den forrige lensmannen ble avsatt for å slippe til NS-medlemmer.²⁵³ Han var veldig ivrig til å rekruttere folk til Den Norske Legion og meldte seg selv til fronttjeneste. Men han ble bedt om å bli værende i Tinn av Tinns politimester fordi

²⁴⁸ Dahl, Helge (1984) «*Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.*» s.264

²⁴⁹ Rjukan Dagblad 19. januar 1942

²⁵⁰ Landssviksak Edin Åmli dok 3

²⁵¹ Ibid dok 3

²⁵² Ibid dok 37

²⁵³ Ibid dok 7

politidistriktet trengte ham da det ikke var noen andre med riktige kvalifikasjoner til å ta over for ham. NS slet med medlemstallene og kompetansen i kommunen, så de kunne ikke gi slipp på en med gode kvalifikasjoner. Men selv om han ikke reiste til fronten kom han til å tjene tyskerne på andre måter i Tinn. Han sa selv at han var så ivrig på å rekruttere til Den norske legion fordi han mente det ville få Norge til å se bra ut i tyskernes øyne, noe som ville hjelpe Norge med å få selvstendighet fra Tyskland ved krigens ende. Han ble beskrevet som en dyktig politimann av sine tidligere kollegaer i Eidanger. Da krigen kom, ventet han spent på mobiliseringsordre. Han ble mobilisert, men ble raskt sendt hjem sammen med mange andre med beskjed om at de ikke trengtes, og til å begynne med argumenterte han mot Quislings demobiliseringsordre. Det at Norge skulle ha et sterkt forsvar ser ut til å ha vært viktig for Åmli, og var en viktig pådriver for ham.²⁵⁴ Han var også med på etterforskningen etter Vemork-aksjonen. Han var også med å selge boet etter flyktninger som ble nødt til å forlate landet. Og han var med på å utpeke gisler for tyskerne, og å få folk arrestert etter sprengningen av tungtvannsfabrikken. Videre var han med på å beslaglegge personlige eiendeler fra folk på Rjukan til fordel for Germanske SS Norge, blant annet en del støvler.²⁵⁵

I en spalte i Rjukan Dagblad i januar 1942 hvor kjente lokalpersoner ble spurt om deres ønsker for det kommende året, uttalte Lensmann Åmli²⁵⁶ at han ønsket seier for «det nye Europa», fremgang for Nasjonal Samling, og at jøssingene endelig skal få øynene opp for at det er bolsjevismen og «jødeplutokratene» som er den ekte fienden.²⁵⁷ Han var da en utadgående nazist med tro på NS og nasjonalsosialismens verdier ut ifra hans svar i denne spalten.

Lensmann Åmli kom også i konflikt med tyskerne som var stasjonert i kommunen. Tyske soldater i Tinn konfiskerte mat fra sivilbefolkningen fordi de mente at befolkningen ikke skulle hamstre matlagre for mer enn tre dager i sine hus. Lagfører Åmli protesterte mot dette og sa at det var skikk og bruk i Norge å ha mat lagret for lengre perioder, og at tyskerne derfor ikke kunne gjøre slik. Spesielt siden det var snakk om oppsparte matvarer, og ikke varer som var anskaffet på ulovlig vis.²⁵⁸

²⁵⁴ Landssviksak Edin Åmli 3

²⁵⁵ Ibid dok 5

²⁵⁶ Eller Edin Olsen som han da het

²⁵⁷ Rjukan Dagblad 5. januar 1942

²⁵⁸ Landssviksak Edin Åmli dok 26, 2

Ordførerne

Når NS skulle ta over kommunaladministrasjonen, ble først Hans Ljøstad (f.1871) satt inn som ordfører i Tinn i januar 1941, etter at det gamle herredsstyret måtte gå av.²⁵⁹ Ljøstad ble innsatt på tross av at han ikke var NS-medlem. Han ble oppringt av fylkesfullmektigen på nyttårsaften 1940 og fikk beskjed at han skulle fungere som ordfører fra og med dagen etter, uten å ha blitt spurt om dette på forhånd. En varaordfører var ikke like lett å finne. En som ble tilbudt stillingen ville ikke ha den, og Ljøstad nektet å jobbe med en annen kandidat. Så det endte med at ordføreren fra før okkupasjonen, som hadde blitt avsatt av innenriksdepartementet, ble varaordfører. Ljøstad satt bare i et år før han ble byttet ut, fordi han nektet å melde seg inn i NS. Ljøstad fortalte at formennene i herredstinget skulle oppnevnes av fylkesmannen etter anbefaling fra ordfører. Medlemstallet i herredstinget i Tinn ble satt til en tredjedel av det tinget hadde før krigen, som var 44. Det var først og fremst viktig at de som ble satt inn var godt ansett i kommunen. Om de var NS-medlemmer kom i annen rekke ifølge Ljøstads forklaring. Dette hadde nok å gjøre med at NS-laget var så lite, og det var nok et håp fra myndighetene at de som ble valgt til å styre kommunen ville melde seg inn. Det nye herredsstyret bestod innledningsvis for det meste av gamle medlemmer fra før krigen, og bare noen få NS-medlemmer.²⁶⁰

Siden Ljøstad nektet å melde seg inn i NS ble det satt inn en ny ordfører i januar 1942. Da ble verksmesteren ved norsk Hydro, Olav M Bjørnsen (f.1881) ordfører i Tinn. Bjørnsen var opprinnelig fra Oslo og hadde flyttet til Tinn i forbindelse med jobben i Norsk Hydro. Han var en tidligere arbeiderparti-mann, og hadde vært med på å stifte Rjukan Arbeiderparti i 1912, hvor han en periode var formann, og han hadde sittet på herredstinget en periode for Arbeiderpartiet.²⁶¹ Men Bjørnsen forlot Arbeiderpartiet i 1918 fordi han var uenig i politikken, spesielt forsvarspolitikken. Han hadde meldt seg inn i NS den 1. september 1940, men han sa at han hadde sympatisert med NS siden grunnleggelsen i 1933. Han skal ha meldt seg inn i NS fordi han mente de var best for landet, og at de kunne redde Norge. I tillegg til å være ordfører var han også medlem av Tinn herredsting og fylkesformann. Han hadde lenge nytt tillit i lokalsamfunnet og var ansett som en dyktig mann. Igjen var dette kvaliteter som NS-regimet ønsket inn i lokalforvaltningen.²⁶²

²⁵⁹ Rjukan dagblad 2. januar 1941

²⁶⁰ Landssviksak Hans Ljøstad dok 9

²⁶¹ Landssviksak Olav M Bjørnsen dok 3

²⁶² Landssviksak Olav M Bjørnsen

Som ordfører innvilget Bjørnsen penger til frontkjempere og NS-organisasjoner. Som i de andre kommunene jeg har sett på, ble ordføreren mistenkt for å avsette og ansette kommunalt ansatte i forhold til partihensyn, altså etter hvorvidt de var NS-medlemmer eller ikke, i stedet for saklige hensyn. I et tilfelle i 1943 fikk en kvinnelig kommunearbeider som hadde fått sykepermisjon, se jobben sinn utlyst som ledig uten at hun hadde fått beskjed av kommunen om at hun hadde mistet den. Da hun spurte om dette fikk hun beskjed om at siden kvinner ble sykemeldt av jobben, måtte de heller sette inn en mann. Men det var ikke meningen hun skulle fjernes, bare flyttes til «et lettere verv». Allikevel ble hun trakassert ut av sitt verv. Hun ble beordret til en ny jobb, men nektet. Ifølge NS-administrasjonen var grunnen til at hun ble fjernet fra sitt verv at hun ikke taklet presset på kontoret. Men det kom senere frem at hennes behandling kom på grunn av hennes politiske meninger.²⁶³ Selv påstod Bjørnsen at det var saklige hensyn bak ansettelse. Selv om han skal ha vært en objektiv ordfører var han fortsatt en overbevist nazist, og det ser ikke ut til at han meldte seg inn i NS av opportunistiske årsaker.²⁶⁴ På det første herredstinget han holdt etter at han inntok posisjonen som ordfører, holdt han en tale der han sa «Nasjonal samling er ikke noe parti! Det er i dag ikke noen politiske parti i vårt land». Han gledet seg videre over hvordan det nå var slutt på partistridigheter og at det norske folk nå skulle gå inn for fellesskapet. Og han innvilget videre 5000 kr til Den norske legion.²⁶⁵ Han refererte visstnok til Tinn som en stor jøssingby og at dette var en skam.²⁶⁶ Denne uttalelsen er med på å bekrefte hvor lite NS var i denne kommunen.

I oktober 1941 ble det på et offentlig NS-møte på Rjukan fortalt at det ville skje en utrenskning i forskjellige kommuner av jøssinger i offentlige stillinger. Og at disse jøssingene måtte forstå at tiden deres var ute. Terboven hadde sagt at Norges vei til frihet og selvstendighet gikk gjennom NS, så alle måtte slutte seg til.²⁶⁷ Så selv om mange NS-folk nektet for å ha sparket og ansatt offentlige ansatte etter partihensyn, så var det NS sin offisielle politikk å bytte ut offentlig ansatte med NS-medlemmer.

Jeg har tidligere nevnt at NS ikke så på seg selv som et parti, men som en bevegelse. Dette kommer tydelig frem i en tale ordfører Bjørnsen holdt for det første herredstinget i 1942, hvor han sa i forbindelse med Quislings innsettelse som ministerpresident at «*Nasjonal samling er*

²⁶³ Landssviksak Olav M Bjørnsen Dok 9

²⁶⁴ Ibid Dok 37

²⁶⁵ Ibid Dok 16

²⁶⁶ Ibid Dok 27

²⁶⁷ Rjukan dagblad 6. oktober 1941

*ikke noe politisk parti! det er i dag ikke politiske partier i vårt land. Nasjonal samling er en bevegelse som helt fra sin tilblivelse klart og tydelig har sag fra at det måtte bli slutt på alt politisk kjevl, og at det norske folk i stedet måtte gå inn for fellesskapet».*²⁶⁸

Varaordfører var en periode Einar Kåre Christiansen (f.1900). Det spesielle med ham var at ingen lokale kunne skjønne hvorfor han var NS-medlem. Han døde av sykdom i 1944, så han kunne ikke forklare seg etter krigen. Flere vitner fortalte at han stadig ergret seg av å være med i NS, og han skal ha hevdet at han ble overrumplet inn i partiet. Beskrivelsene han fikk av folk etter krigen var stort sett bare positive, og han anga ikke folk for å snakke stygt om NS. Hvorfor han da forble medlem er vanskelig å finne svar på ettersom han døde før frigjøringen.²⁶⁹

Hirden, lensmenn og tungtvannsaksjonen

Tungtvannsaksjonen på Vemork i Tinn er den mest kjente sabotasjeaksjonen i norsk historie. Tungtvannet, som var et biprodukt fra kraftproduksjonen på Vemork, kunne brukes til det tyske prosjektet for å utvikle atombomber. Den allierte ledelsen var redd for hva det tyske atomprosjektet kunne føre til, så det ble satt i gang sabotasjeaksjoner for å stoppe utvinningen av tungtvann på Rjukan. Det første forsøket var mislykket da britiske glidefly med ingeniører, som skulle støtte lokalkjente norske sabotører sendt i forkant, styrtet november 1942. Den mer kjente og suksessfulle aksjonen skjedde natt til den 28. februar 1943 da norske motstandsfolk sprengte anlegget på Rjukan og destruerte 900 kg tungtvann uten at et skudd ble avfyrt.²⁷⁰ Året før hadde det lokale NS-laget proklamert i «Rjukan Dagblad» at det ikke var noen mulighet for sabotasjeaksjoner på Rjukan.²⁷¹

Etter at den første aksjonen mislyktes, fant tyskerne ut av planene via fangeavhør og dokumenter fra flyvrakene. Tyskerne forsterket derfor sin tilstedeværelse i Tinn. Tysk politi var ute etter sabotørene og deres medarbeidere, blant annet Einar Skinnarland. Det ble begått flere aksjoner av lensmenn i perioden etter den første mislykkede aksjonen. NS-lensmennene forsøkte å jakte på motstandsfolk i midtre og øvre Telemark. Blant lensmennene som var med å lete etter motstandsfolk i øvre Telemark var Tinns lensmann Åmli og Bøs lensmann

²⁶⁸ Landssviksak Olav M. Bjørnsen. Dok 16

²⁶⁹ Landssviksak Einar Kåre Christiansen.

²⁷⁰ Fure, Jorunn Sem (2014) «*unntaksår – Telemark i krig.*» Telemarks historie etter 1905 s. 232-234. Og Poulson, Jens Anton (2012) «*Tungtvannsaksjonen: Kampen om atombomben 1942-1944: antisabotasje 1944-1945.*» Nova, Oslo

²⁷¹ Rjukan dagblad 2. februar 1942

Wilhelmsen. Ifølge dokumenter fra landssviksakene til Åmli og Wilhelmsen lette de aktivt etter Skinnarland. De brukte Rjukan Hotel som base. De reiste først til Møsvatn, hvor de hadde fått tips om at han arbeidet, men der fikk de beskjed om at han var hjemme. De lette også i Skinnarlands bopel uten hell. Der fikk de beskjed om at han befant seg på Kalhovde, som lå 4 til 5 timer gangavstand fra Rjukan, hvor han arbeidet. De forsøkte å reise opp dit, men måtte snu på grunn av dårlig føre. Denne leteaksjonen etter Skinnarland endte uten resultat for lensmennene.²⁷²

I forbindelse med leteaksjonen arresterte lensmann Åmli en mann ved navn Øystein Jahren, under mistanke om at han var på vei ut i skogen for å varsle Skinnarland om at han ble jaktet på. Arrestasjonen skjedde på Møsvatn og ble foretatt av lensmann Åmli og to andre politimenn. Deretter dro Åmli og den ene politimannen til Jahres foreldre for å se gjennom tingene hans. De lette etter korrespondanse, men fant ingenting. Men Jahren ble allikevel holdt i fangenskap fordi politiet trodde han satt på verdifull informasjon. Ifølge vitneberetningen fra foreldrene hans etter krigen var faktisk Øystein Jahren en del av hjemfronten og drev med illegalt arbeid. Han ble sendt til fengsel i Oslo hvor han ifølge medfanger ble torturert. Han ble sendt til Grini året etter, og deretter til Natzweiler i tyskokkuperte Frankrike hvor han døde i 1944. Dette er et eksempel på hvordan NS-folk, i dette tilfellet Tinns lagfører Edin Åmli, bistod tyskerne med politiaksjoner og antisabotasjeaksjoner. Det viser også hvordan NS-medlemmer, og ikke bare tyskere, fikk folk sendt i fengsel og konsentrasjonsleirer. Etter krigen kom det krav fra Øysteins foreldre om å stille Åmli til ansvar for dette.²⁷³

Etter tungtvannsakksjonen den 27. februar 1943 fikk Lensmann Åmli ordre om å møte opp på fabrikkens kontor, hvor han møtte en del tyskere og det ble diskutert å sette ut flere politifolk for å forhindre flere aksjoner på Rjukan.²⁷⁴ Flere av sabotørene rømte over Hardangervidda. Tyske myndigheter ønsket naturligvis å fange disse sabotørene og deres eventuelle medarbeidere og støttespillere, og satte derfor i gang en razzia på Hardangervidda som strekker seg fra helt nord i Telemark og inn i nabofylkene Hordaland og Buskerud, hvor de mistenkte at sabotørene og lokale motstandsfolk befant seg. Ledelsen i Nasjonal Samling var også ivrige på å fange sabotørene, og å støtte tyske myndigheters jakt på dem. Hirten i Telemark og det «Germanske SS Norge» deltok derfor sammen med tysk sikkerhetspoliti og

²⁷² Landssviksak Georg Wilhelmsen dok 92 s.40-41

²⁷³ Landssviksak Edin Åmli dok 3

²⁷⁴ Ibid dok 5

tyske soldater på Hardangervidda-razziaen. I tillegg til hirden og tyskerne, ble også norsk politi og lensmenn sendt på vidda for å støtte opp om aksjonen.²⁷⁵ Noe av tanken var at lokalkjente telemarkinger kunne hjelpe til med å finne frem i terrenget. Hovedmålet med razziaen var å jakte på allierte fallskjermtropper og beslaglegge våpendepoter. Razziaen kom først i gang i slutten av mars, en måned etter aksjonen, og varte 3 uker inn i april. Håpet var å finne sabotørene, eller noen ledetråder til hvor de kunne være. Med på razziaen var også flere lokale høytstående NS-medlemmer som kretsfører Østerli fra Bø kommune. Hytter på vidda ble ransaket under letingen, og mange av hyttene ble også brent ned. Ransakingen ble gjennomført for å finne utstyr og spor av baser etter allierte sabotører.²⁷⁶

En rapport fra troppsfører Sverre Follaug gir en beskrivelse av hvordan hirden gjennomførte razziaen. Først møtte 18 hirdmenn fra Telemark opp på Nordagutu i Sauherad.²⁷⁷ De reiste videre til Oslo hvor de fikk våpen, ammunisjon og utstyr til razziaen. De ble så fraktet til Haugesund. Der møtte de flere hirdfolk, og de ble delt inn i grupper på 11 mann før de bega seg østover, og inn mot Hardangervidda, nær Sauda i Hordaland, i det som ser ut som et forsøk på å avskjære sabotørene som reiste vestover over vidda fra Rjukan. De ble delt inn i grupper som bestod av en mann fra tysk sikkerhetspoliti, en wehrmacht soldat, og en hirdmann, før de spredde seg utover vidda. Hirdmennene hadde ordre om å ransake alle hytter på hele vidda. Noen av hirdmennene var skiløpere for å lettere komme seg frem. Det ble rapportert at denne aksjonen hadde forbedret kameratskapet mellom hirden og tyskerne. Denne hirdtroppen endte ikke opp med å finne noen sabotører eller motstandsfolk.²⁷⁸

En annen hirdmann ved navn Torbjørn Svalastog fortalte at han ble kommandert til å delta på razziaen. Hans tropp reiste til Rjukan og videre innover vidda derfra. Han ble bevæpnet med en rifle. De brukte forskjellige hytter som baser for å gjennomsøke de omkringliggende områdene. Denne gruppen var alle nordmenn. De ble sent for å gjennomsøke de delene av Hardangervidda som ligger i Telemark.²⁷⁹

Lensmann Åmli klagde på hvordan tyskerne gikk frem under razziaen på Hardangervidda, og fortalte at dette ødela forholdet mellom lokalbefolkningen og okkupasjonsmakten. Tyskerne

²⁷⁵ Ringdal, Nils Johan (1987) «Mellom barken og veden, politiet under okkupasjonen.» s.220

²⁷⁶ Trae, Svein Vetle (2015) «Lammplight. Krig og motstand i Notodden/Øvre Telemark 1940-45.» Notodden og omegn heimfrontsmuseum, Notodden s. 223-224. Og Dahl, Helge (1984) «Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.» s.289-290

²⁷⁷ Fra og med 1.1.2020 er Sauherad en del av Midt-Telemark kommune

²⁷⁸ Landssivsak Olav Østerli dok 6

²⁷⁹ Landssivsak Torbjørn Svalastog dok 9

på sin side sa at skadene på privateiendommene var en represalieaksjon, og ville ikke betale noe erstatning til de uskyldige som fikk hyttene sine brent ned. Åmli tok opp denne saken med fylkesfører Dalen som tok det opp med ministerpresident Quisling, som lovte at det skulle bli betalt erstatning.²⁸⁰

Razziaen fikk faktisk nesten tak i en av sabotørene, som hadde kommet tilbake for å rydde opp på stedet de hadde landet i fallskjerm. Han ble jaget, og på et tidspunkt fanget, men greide å slippe unna.²⁸¹ Razziaen endte dermed uten at noen av sabotørene ble fanget, og en god del ødelagte eller nedbrente hytter på Hardangervidda, som neppe var med på å øke lokalbefolkningens velvilje mot hirden og tyskerne.

Etter tungtvannsaksjonen den 27. februar gikk det et par dager før den neste utgaven av «Rjukan Dagblad» ble utgitt, men det står ikke noe om tungtvannsaksjonen der. Så det var nok et tilfelle av pressesensur som Rjukan Dagblad ble utsatt for,²⁸² ettersom en slik sabotasjeaksjon ville hatt stor innvirkning på lokalmiljøet. Heller ikke Varden skrev om denne aksjonen. Det ser derfor ut at Vemork-aksjonen ble dysset ned av NS-myndighetene og tyskerne. Aksjonen var jo en stor suksess for jøssingene, og det ville stille de nazistiske myndighetene i et dårlig lys hvis dette ble gjort kjent. Men i og med at det var flere arbeidere på jobb når det skjedde, er det sannsynlig at aksjonen ble allment kjent på Rjukan.

Sommeren 1943 kunne man lese i et stort oppslag i Rjukan Dagblad at «*Jøssingenes motstand har i dag ingen betydning*».²⁸³ Dette var etter Vemork-aksjonen og razziaen på Hardangervidda. Det var nok et forsøk fra NS-myndighetenes side på skadekontroll og på å fremstille hjemmefrontens aktiviteter i fylket som ubetydelige.

På Rjukan, som i Porsgrunn, ble det etablert fangeleir. De skulle gi arbeidskraft til utvinningen av tungtvannet. Anlegget på Vemork ble til slutt bombet av de allierte i november 1943, noe som førte til at tyskerne ga opp tungtvannsprosjektet. De forsøkte å frakte det gjenværende tungtvannet til Tyskland over Tinnsjøen med tinnsjøferga den 20. februar 1944. Fergen ble senket av norske sabotører. I bombeangrepet på Rjukan og senkningen av tinnsjøferga ble også flere sivile nordmenn drept.²⁸⁴

²⁸⁰ Landssviksak Edin Åmli dok 26, 2

²⁸¹ Trae (2015) «*Lamplight. Krig og motstand i Notodden/Øvre Telemark 1940-45.*» s. 224

²⁸² Rjukan dagblad 2. mars 1943

²⁸³ Rjukan dagblad 23. juli 1942

²⁸⁴ Rjukan dagblad 17. november 1943 og 21. februar 1944

Men i motsetning til selve tungtvannsaksjonen, så ble bombeangrepet mot Vemork i november 1943 rapportert av Rjukan Dagblad. Det samme ble senkningen av Tinnsjø-ferga. Disse sakene ble vinklet slik at de allierte og motstandsfolka ble fremstilt som terrorister som angrep den lokale sivilbefolkningen. Det var nok nettopp derfor dette ble rapportert, i motsetning til aksjonen på Vemork, fordi i disse to tilfellene kunne de peke på de uskyldige menneskene som havnet i kryssilden og vise til hvor fæle de allierte og jøssingene var, mens Vemork-aksjonen var vanskelig å vinkle på denne måten fordi ingen sivile ble drept.²⁸⁵ Minnesmarkeringene, gudstjenestene og begravelsene til ofrene for disse aksjonene ble det rapportert mye om i Rjukan Dagblad. Og at ordfører Bjørnsen bevilget 50.000 kroner til de som ble rammet av bombeangrepet ble også understreket.²⁸⁶ Som fylkesfører hadde Dalen plikt til å rapportere til NS generalsekretariat. Etter tungtvannsaksjonen og senkningen av tinnsjøferga måtte han rapportere dette videre. Han reiste derfor til Tinn for å konferere med både tysk og norsk politi slik at han kunne skrive en rapport.²⁸⁷ Tungtvannsaksjonen ble heller ikke rapportert i Varden, men også her ble senkningen av Tinnsjø-ferga rapportert, men ikke i like store oppslag som i Rjukan Dagblad.²⁸⁸ Det ble også rapportert om minnemarkering for de omkomne med en ordlyd som gjorde det klart at NS fordømte sabotørenes drap på sivile.²⁸⁹ Tungtvannsaksjonen ble til et tap for både NS og tyskerne. NS forøkte å gjøre seg nyttig overfor tyskerne, men mislyktes med dette. NS greide ikke å sikre Vemork mot jøssingene, og de greide ikke å hjelpe tyskerne med å fange sabotørene. Det ble i tillegg et prestisjetap på grunn av sabotasjeaksjonens suksess, noe som sannsynligvis bidro til at den ikke ble rapportert i media. Det at folk flest ikke var villige til å samarbeide med NS og tyskerne vanskeliggjorde evnen deres til å pågripe motstandsfolk i forbindelse med aksjonene.

Lokalavisa

Som Varden i Skien gikk også lokalavisa i Tinn «Rjukan Dagblad» gjennom en utvikling i løpet av krigen etter at NS tok over. Den andre lokalavisa «Rjukan Arbeiderblad» ble i likhet med alle andre arbeideraviser lagt ned. De første dagene av krigen, før tyskerne nådde Tinn kommune, skrev Rjukan dagblad fritt om krigssituasjonen og hadde et tydelig pro-alliert preg.²⁹⁰ Men etter dette stod avisa mindre fritt til å skrive som den ville, og endret karakter,

²⁸⁵ Rjukan dagblad 17. november 1943 og 21. februar 1944

²⁸⁶ Rjukan dagblad 2. desember 1943

²⁸⁷ Landssviksak Olav Dalen dok 63

²⁸⁸ Varden 21. februar 1944

²⁸⁹ Varden 29. februar 1944

²⁹⁰ Rjukan Dagblad 9. april 1940 – 4. mai 1940

men var fortsatt ikke helt pro-tysk. Nasjonal Samling ble det også skrevet lite om. NS kom inn i rampelyset etter den 25. september 1940. Den 26. september rapporterte Rjukan Dagblad at parlamentarismen i Norge var satt ut av spill av Terboven, og at et riksråd nå tredde inn. I tillegg ble alle partier utenom Nasjonal Samling oppløst.²⁹¹ I dagene som fulgte var avisen preget av NS og de nye konstituerte statsrådene.²⁹² Etter dette fikk NS en mer fremtredende posisjon i lokalavisa. Det ble trykket en del NS-positive artikler og redegjørelser for NS sine standpunkt om forskjellige ting. NS-merkedager, som NS sin grunnleggelsesdag og Quislings bursdag, fikk også egne store avisoppslag i løpet av krigen. Og spesielt viktig var det å fremheve at Quislings bursdag den 18. juli er på samme dato som slaget ved Hafrsfjord tradisjonelt har blitt satt til, slaget som lenge ble betraktet som å være det siste før samlingen av Norge.²⁹³ Det dukket også opp en egen spalte i Rjukan Dagblad hvor NS-folk fortalte hvorfor de ble med i NS.

NS fikk raskt kontroll over «Rjukan Dagblad». Allerede i 1941 kalte Presseleder Lien bladet for «*lojalt, men lite positivt*», og i 1942 kalte han det et «*ypperlig NS organ*».²⁹⁴ Det gamle jøssingstyret ble tvunget til å gå av i mars 1942.²⁹⁵ Og bladet hadde fått egen NS-redaktør i 1941.²⁹⁶ Men i løpet av okkupasjonsårene kom Rjukan Dagblad til å oppleve utskiftninger av flere NS-redaktører, så det ble langt fra lett å holde kontrollen.²⁹⁷

Den 2. mars 1942 var det en større artikkel i Rjukan dagblad om hvordan Rjukan-folk sakte men sikkert forstod at NS var fremtiden og at det ble større og større forståelse for at Rjukan var en del av det nye Europa. Det ble påstått at Quisling var en så stor kjempe i Norge at eksilregjeringa og kongen ikke kunne måle seg med ham. Nasjonal Samling drev ikke politikk i tradisjonell forstand, så det å ikke være politikk interessert var ingen unnskyldning for å ikke bli med i NS. Det var uansvarlig av konge og regjering å flykte fra landet mente de. Fordi da fikk Norge i likhet med Nederland rikskomisarer, mens i Danmark og Belgia der kongen og regjering ble igjen, var de frie.²⁹⁸ Selv om denne beskrivelsen av situasjonen i Norge under krigen ikke er helt korrekt, gir den et viktig innblikk i NS sin tankegang. I deres sinn hadde de reddet Norge fra undertrykkelse av en fremmed makt, og de skulle lede Norge inn i friheten

²⁹¹ Rjukan Dagblad 26. september 1940

²⁹² Rjukan dagblad 27. mai 1940 og 28. mai 1940

²⁹³ Rjukan dagblad 17 mai 1941 – 1944, 18 juli 1940 – 1942 og 1944. Og 15. juli 41

²⁹⁴ Landssviksak Olav lien dok 33

²⁹⁵ Ibid dok 33

²⁹⁶ Ibid dok 3

²⁹⁷ Dahl, Helge (1984) «*Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980.*» s.262

²⁹⁸ Rjukan dagblad 2. mars 1942

og selvstendigheten. De mente at konge og regjering hadde sviktet Norge og rømt fra sitt ansvar da de forlot landet.

Kapittel 7: sammenligning

NS sin status i kommunene

NS sin lokallagsstatus varierte veldig i de fire kommunene før krigen. I Porsgrunn og i Bø hadde det vært aktive NS-lag siden partiet ble stiftet i 1933. I Bø var oppslutningen til NS større prosentmessig, og i Porsgrunn hadde NS sitt aktive senter i fylket. I Skien var NS-laget mindre enn i Porsgrunn og i Bø, men det eksisterte et lag der før krigen. Dette er i kontrast til Tinn der det ikke var noe NS-lag da krigen brøt ut, og det ble aldri stort i løpet av okkupasjonsårene heller.

Grunnen til disse forskjellene i medlemstall er at i Bø, der gjeldskrisa i jordbruket hadde rammet spesielt hardt, hadde mange storbønder flokket til NS på 1930-tallet fordi de mente at partiet kunne redde dem ut av krisa. Flere av de som gikk til NS var veletablerte og respekterte lokalpersoner før krigen, noe som kan ha gjort NS mer akseptert i Bø enn andre steder. Også i Porsgrunn hadde Knudsen, en velkjent høyrepolitiker i byen, gått over til NS samme året som partiet ble stiftet. Mange som fulgte Knudsen da han var høyremann fulgte ham da også over til NS, noe som gjorde at NS fikk mer oppslutning der enn andre steder. Knudsen og porsgrunnslaget satte også raskt i gang med å etablere NS-lag i området rundt Skiensfjorden.²⁹⁹ I både Porsgrunn og Bø var det da altså nesten 8 års historie med veletablerte NS lag da de skulle ta over kommunalforvaltningen i 1941. De hadde derfor flere folk som var klare til å settes inn. Dette vises også av at de lokale lederne i disse 2 kommunene hadde meldt seg inn i løpet av 1930-tallet, og ikke etter invasjonen.

I Skien og Tinn var situasjonen annerledes. NS-laget i Skien var ikke like veletablert som i nabobyen, og av de som ble ledere i byen under krigen hadde alle meldt seg inn i NS etter invasjonen i 1940. Og i Tinn eksisterte det ikke noe NS-lag ved invasjonen i det hele tatt. En forklaring på dette kan være at i Tinn var det ikke like stor tradisjon for storbønder som det var i Midt-Telemark. Og Rjukan, der det bodde flest mennesker, bestod hovedsakelig av arbeidere. I Skien var det heller ingen lokale stormenn som gikk over til NS i løpet av 1930-tallet, så Quislings rekruttering av Knudsen var nok avgjørende for NS sin posisjon i Porsgrunn og fylket som helhet. Og hvordan posisjonen til NS var i de forskjellige kommunene ved overtagelsen ble avgjørende for hvor vanskelig det ble å ta over kommunen.

²⁹⁹ Skobba, (1990) «*Nasjonal Samling i Porsgrunn.*» Telemark historie Nr. 11 - 1990

Overtagelse

Som et resultat av at NS var et veletablert parti i lokalmiljøet fikk de raskt inn folk i kommunestyrene i Bø, Porsgrunn og Telemarks fylkesadministrasjon. Også i Skien gikk det raskt å ta over, til tross for at NS hadde hatt en svak posisjon i byen før krigen. Men selv om det gikk raskt og relativt lett å ta over, så ble det problematisk å styre kommunene over tid, ettersom folk flest mislikte NS.

I fylkesadministrasjonen var personalet stort sett fra områdene hvor NS hadde aktive lag før krigen. Midt-Telemark og området rundt Skiensfjorden. Siden NS stod relativt sterkt i disse områdene før krigen er det bare naturlig at NS-folk fra disse områdene ble satt inn i fylkesadministrasjonen.

NS-overtagelsen gikk ganske forskjellig for seg i de fire kommunene. I Porsgrunn og Bø var det som sagt allerede store, aktive, og veletablerte NS-lag som kunne ta over styringa av kommunene. Det hjalp også at mange av disse hadde politisk erfaring og var godt anerkjente lokalpersoner fra før. For eksempel Knudsen som tidligere politiker for både Høyere og NS. Og Eika som tidligere varaordfører for NS, og som hadde vert med på å redde gårder på 1930-tallet. Så i disse kommunene bestod NS-administrasjonen for det meste av tidligere politikere og lokale stormenn som hadde vært aktive i NS før krigen. Det at det var flere med riktig kompetanse i Porsgrunn og Bø gjorde det tydeligere hvem som egnet seg best å settes inn i viktige posisjoner. Men som vi så i Porsgrunn, så ble det allikevel ikke så lett å finne en ordfører. For selv om det var flere NS-folk med politisk erfaring i byen, så var det spørsmålet om politisk erfaring og kompetanse versus partiloyaliteter som bød på problemer. Kanskje det ble konflikt fordi Porsgrunnslaget var så gammelt. Helgesen hadde vert medlem av NS før krigen. Han hadde riktignok også meldt seg ut før krigen, men han hadde meldt seg inn igjen før det var noen åpenbare opportunistiske årsaker til det. Bystrøm på den andre siden hadde meldt seg inn i NS i 1941 da de skulle inn i lokalforvaltningen. Spørsmålet ble da om man skulle ha Helgesen, en lojal NS-mann som hadde vert medlem en periode før krigen uten å ha politisk erfaring før han tiltrådte som varaordfører i 1941, eller Bystrøm, som muligens meldte seg inn i NS av opportunistiske årsaker, men som hadde politisk erfaring fra før krigen.

I Skien bestod ikke de som ble satt inn i ordførerposisjonen av tidligere politikere, men av kontorarbeidere og folk med administrativ erfaring. Men de greide også i Skien å fylle opp kommunalforvaltningen med NS-medlemmer relativt raskt ettersom mange hadde meldt seg

inn i 1940. Det var NS-ordfører i Skien allerede fra januar 1941. Ordfører Hagen, som ble satt inn januar 1941, hadde tidligere jobbet på borgermesterens kontor, så han hadde erfaring fra kommuneadministrasjonen. Ordfører Engebretsen, som tok over i juni 1941, hadde erfaring med administrativt arbeid som disponent, og hadde tidligere vært med i Skien bystyre og formannskap.³⁰⁰ Så også i Skien var det folk med politisk erfaring som ble satt inn.

I Skien, Bø og Porsgrunn ble dermed NS-ordførere, og varaordførere, satt inn allerede fra januar 1941. Selv om ingen av disse ordførerne kom til å sitte ut krigen, og i Bø og Skien satt de sågar kun i noen måneder, gikk allikevel innsettelsene av NS-medlemmer i ordførervervene raskere her enn de fleste andre steder i landet. Også på fylkesnivå gikk det raskt. Knudsen ble satt inn som fylkesmann allerede i oktober 1940, som den første NS-fylkesmann i landet. Et annet fylke som fikk NS-fylkesmann raskt, var Sør-Trøndelag. Der fikk senere finansminister Fredrik Prytz, som i likhet med Knudsen var en partiveteran og personlig venn med Quisling, denne jobben.³⁰¹ Personlige bånd innad i NS ser dermed ut til å ha vært avgjørende for disse to.

I Tinn gikk det derimot ikke så raskt å få satt inn en NS-ordfører, i og med at det ikke fantes noen NS-medlemmer til å begynne med. Den første ordføreren som ble satt inn av NS i Tinn, ordfører Ljøstad, var ikke NS-mann. Han var bare ansett som lojal av NS administrasjonen. Han hadde også politisk erfaring fra før krigen. Det at han ikke meldte seg inn i NS gjorde at han måtte gå av etter et år og ble da erstattet med ordfører Bjørnsen som var en NS-mann. Bjørnsen hadde også noe politisk erfaring fra da han var med å stifte Rjukans lag av arbeiderpartiet i 1912 og satt på Tinn herredsting for arbeiderpartiet før han forlot partiet i 1918. Han hadde også fått noe politisk erfaring fra å sitte på herredstinget for NS i 1941.

I både Bø og Tinn ble lensmennene hentet utenfra, og i begge tilfeller fra Grenlandsområdet i kommuner hvor Porsgrunn NS hadde stiftet eller forsøkt å stifte andre NS-lag på 1930-tallet. Begge ble karakterisert som utadgående NS-folk, som var veldig samarbeidsvillige overfor tyskerne. Men lensmann Wilhelmsen i Bø var en god del mer aggressiv, og fremferden hans i bygda gjorde at han ble dårlig likt. Åmli i Tinn var ikke like aggressiv, men gjorde også en del razziaer. I Tinn var det også større tysk tilstedeværelse, så Åmli måtte forholde seg til det, og i flere tilfeller mente han tyskerne var for hardhendte. Det å hente lensmenn utenfra var kanskje en bevisst handling ettersom de ikke hadde tidligere bånd til lokalsamfunnet, og ville

³⁰⁰ Varden 2. januar 1941

³⁰¹ Flo (2015) «*distriktsforvaltning under førarprinsippet – nasjonal samlings nyordningsambisjonar overfor det lokale og regionale styringsverket.*» Historisk tidsskrift nr1 2015. s. 7-28

dermed ikke være for milde mot de lokale jøssingene. Men det var nok primært mangel på kompetanse som gjorde at de måtte hentes utefra.

I Telemark generelt gikk det også relativt raskt for NS å få satt inn folk i administrasjonen. Våren 1941 var allerede 25 av 32 ordførere i Telemark medlem av Nasjonal Samling. Men selv om det var lettere å finne gamle NS-medlemmer, eller å rekruttere nye til offentlige verv, betyr ikke dette at NS ikke støtte på problemer. Som ellers i landet var det mye både sivil og organisert militær motstand. Og selv om det fantes NS-folk, hadde de ofte ikke riktig kompetanse. De høye posisjonene ble raskt etablert, men å få nazifisert hele det administrative systemet ble vanskeligere.³⁰²

Vi ser dermed at NS posisjon i kommunene før krigen definerte hvor lett det ble for dem å ta over, med unntak av Skien. NS hadde ikke lag i Tinn og det gikk derfor sakte å ta over. Porsgrunn og Bø hadde større og mer aktive lag før krigen og det gikk derfor lettere å ta over. Men i Skien gikk det allikevel raskt å ta over administrasjonen selv om NS bare hadde et lite lag før krigen.

Rekrutering

Ved fylkesførermøtet i februar 1941 rapporterte fylkesfører Dalen at en av kretsene i Telemark da var fult utbygget og at resten var på god vei.³⁰³ NS i Telemark opplevde dermed fremgang i medlemstall og utbygning av partiorganisasjonen i begynnelsen av styretiden, som ellers i landet. Men hvor mange NS-medlemmer det var i hver kommune varierte. Ut ifra stemmeberettigede folketall i kommunene i 1944, var 5,2 prosent av de stemmeberettigede i Bø NS-medlemmer dette året, totalt ca. 100 personer.³⁰⁴ Innmeldingene til NS i Bø var jevn de første årene av okkupasjonen, og stoppet opp etter 1943. Det var hovedsakelig folk fra de samme familiene som gikk igjen, og en tredjedel av alle NS-medlemmer i bygda kom fra de samme fem familiene.³⁰⁵ En av grunnene til at de samme familiene gikk igjen, var at NS-medlemmer gjerne ble sosialt isolerte, så de rekrutterte egne familiemedlemmer.³⁰⁶ Etter partisplittelsen før krigen var medlemstallet i bygda på 12 personer, og etter krigen antok man

³⁰² Rovde, Olav (2014) «*Venstreborg, Soaldemokratisk Dominans Og Bølger Frå Høgre. Telemark som politisk region.*» Telemark historie etter 1905 s.160

³⁰³ Riksarkivet. NS møteprotokoll s.85

³⁰⁴ Skobba (2017) «*NS i byer og bygder 1940-1945.*» Telemark historie nr 38 - 2017 s.40

³⁰⁵ Ibid 2017 s.41

³⁰⁶ Skobba (1994) «*Heimfront Nasjonal samling og svartebørs. Okkupasjonssoger frå Bø 1940-45.*» s.11-13

at det var rundt 110 medlemmer ved kapitulasjonen. I løpet av krigen ble altså medlemstallet nesten 10 ganger større. De aller fleste Bøheringer i NS var tilknyttet jordbruket.³⁰⁷

I Porsgrunn hadde NS 255 medlemmer i 1944, som utgjorde 4,4% av den stemmeberettigede befolkningen.³⁰⁸ Mange som tidligere hadde meldt seg ut av partiet i løpet av 1930-tallet meldte seg inn igjen under okkupasjonen.³⁰⁹ I 1935 hadde NS 191 medlemmer. En god del meldte seg ut i perioden før okkupasjonen, men meldte seg inn igjen senere. I løpet av krigen økte medlemstallet til 264. De fleste av medlemmene i Porsgrunn jobbet enten i tekniske yrker som ingeniør, var private næringsdrivende, eller var kontorarbeidere.³¹⁰

Selv om det var Porsgrunn som lenge var det aktive senteret for NS i Telemark, og NS i Porsgrunn før krigen var større enn i Skien, kom Skienslaget til å vokse seg større enn Porsgrunnslaget i løpet av okkupasjonsårene. I 1944 var det 476 NS-medlemmer i Skien, ca. 4,8% av den stemmeberettigede befolkningen i byen. Skienslaget gikk da fra å ha nesten ingen støtte før krigen til å være det laget i fylket med høyest medlemstall, også i prosentandel var størrelsen på Skiens NS-lag betydelig og Skien hadde det største bylaget i Telemark både i rene tall og i prosent.³¹¹ Grunnen til at de største NS-lagene i fylket var i Skien og Porsgrunn var nok fordi dette var de kommunene med høyest folketall.

I Tinn var det mangel på NS-medlemmer frem til slutten av 1940, da det ble dannet et lokallag med ca. tolv medlemmer. Og medlemstallet kom til å øke noe frem til 1943, men spesielt etter at Quisling dannet en nasjonal regjering i februar 1942. Rjukan var beskrevet som en jøssingby, og hadde en historie med radikale arbeidere. Myndighetene i kommunen ser ut til å ha forstått at det var dårlig grobunn for NS på Rjukan.

Rekrutteringen av nye medlemmer til NS hadde derfor mest suksess i Skien. Nå var jo Skien også den mest folkerike kommunen, så selv om NS hadde stått sterkt i flere landkommuner, så var NS et by-parti,³¹² også i Telemark. Det er viktig å huske på at selv om NS var relativt store i kommuner som Bø, og var veldig aktive i for eksempel Porsgrunn, utgjorde de fortsatt en minoritet, og ble gjerne sosialt isolert av resten av befolkningen. De møtte kraftig motstand i sine forsøk på å nyordne samfunnet også i kommuner der partiet stod relativt sterkt. Det er

³⁰⁷ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017s. 39

³⁰⁸ Ibid s.40

³⁰⁹ Skeie (2007) «Storindustriens havneby.» s.295

³¹⁰ Skobba (1990) «Nasjonal Samling i Porsgrunn.» Telemark historie Nr. 11 - 1990 s.41

³¹¹ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 – 2017 s.40

³¹² Myklebust, Jan Petter og Hagtvet, Bernt «Regional Contrasts in the Membership base of the Nasjonal Samling.» Who were the fascists s.621-622

vanskelig å si nøyaktig hvor mange NS-medlemmer det faktisk var i fylket. NS-ledelsen oppga et tall, mens milorg oppga andre tall. I mange tilfeller nektet lagledere å oppgi lister over medlemmene i klagene sine. For eksempel i Bø, så hadde NS sin egen medlemsliste 99 navn, mens de lokale milorg-gutta satte tallet på medlemmer til 110.³¹³ I Telemark som helhet ble 2250 dømt for landsforræderi.³¹⁴

NS-styret i kommunene

Mykt eller hardt styre

I hvilken grad de forskjellige kommunene opplevde NS-styret som «hardt» varierte. Det varierte også hvor tøft det tyske styret var. I Porsgrunn, med Nakkim som sjef for arbeidsnemnda, opplevde mange jøssinger NS-styret som spesielt hardt. Tatt i betraktning behandlingen han fikk på frigjøringsdagen, må vi konkludere at han hadde gjort seg så forhatt gjennom styresettet sitt under krigen at lokalbefolkningen fant det berettiget å behandle han slik. Jeg har ikke funnet noen andre eksempler i disse kommunene hvor NS-medlemmer klagde på behandlingen de fikk til så stor grad som Nakkim gjorde.

Men det er også viktig å peke på fraksjoneringen innad i NS i Porsgrunn. Det var en fraksjon som ville gå hardt frem og sparke alle i kommuneadministrasjonen som ikke var medlemmer, mens den andre fraksjonen ville gå mildere frem og beholde de gamle kommunalt ansatte. Det at det var en mer moderat fraksjon i NS i Porsgrunn gjorde at styret ikke ble så hardt som det kunne ha blitt. Allikevel opplevde nok folk flest NS-styret som relativt hardt. NS gikk kraftig inn for nazifiseringen av politiet i byen, og idretten ble også sterkt påvirket. I Porsgrunn gikk med andre ord lokallaget tungt inn for å nazifisere mest mulig, men evnen til å faktisk få nazifisert var begrenset. Byen var preget av konflikt mellom de dypt ideologisk overbeviste nazistene som gjennomgående ville nyordne samfunnet mot de mer pragmatiske nazistene som mente det var viktigere å styre på en fornuftig måte.

NS-styret i Skien ser ut til å ha vært noe mildere enn i Porsgrunn, men allikevel med viktige unntak. Både i Bø og Porsgrunn ser NS ut til å ha hatt troen på at nyordningsforsøkene ville bli en suksess tidlig i prosessen, men jeg finner ikke tegn på en slik optimisme i Skienslaget. Men NS-regimet i Skien viste hardhet da pressen i byen ble slått ned på og byens mange menigheter ble overvåket av NS-medlemmer.³¹⁵ Motstanden mot NS i byen begynte omtrent

³¹³ Skobba (2017) «NS i byer og bygder 1940-1945.» Telemark historie nr 38 - 2017 s. 40-41 og s.65

³¹⁴ Statistikk over landssvik 1940 - 1945

³¹⁵ Landssviksak Hans H Karsten

samtidig med krigsutbruddet, så det ble vanskelig å utføre noe som helst i byen. Flere skiensfolk meldte seg også til frontkjempertjeneste for Den Norske Legion.

I Skien, Tinn og Porsgrunn ble pressen slått ned på. Til å begynne med ser det ut til at administrasjonen heller forsøkte å temme de daværende redaktørene og redaksjonene enn å overta avisene helt. Men de skjønnte fort at dette ikke fungerte. De gikk da heller inn for å enten overta avisene ved å putte NS-folk inn i redaksjonene, eller ved å bruke tvang til å få avisen til å publisere det partiet ville. Selv om mange aviser til slutt ble NS-kontrollert, eller NS-vennlige, var ikke det nødvendigvis frivillig eller uten problemer. I teorien skulle de fleste avisene være NS-vennlige, men for eksempel redaktøren i Rjukan dagblad ble beskrevet av presseleder Lien i 1941 som «*lojal, men lite positiv*»,³¹⁶ og han beskrev Varden som «*motstrebende lojal*».³¹⁷ Og Lien beskrev hvordan han i visse tilfeller truet med inngripen fra staten på grunn av statsfiendtlig virksomhet eller sabotasje da de ikke gjorde som pressedirektoratet ga beskjed om. Liens arbeid for å få kontroll på pressen ble beskrevet som uvurderlig for NS sitt virke i fylket av fylkesfører Dalen.

Men de som utvilsomt opplevde nazistregimet på aller hardest måte, må ha vært Skiens jødiske familie Becker. De opplevde å bli trakassert, måtte flykte, og to av familiemedlemmene ble sendt til konsentrasjonsleir. I Telemark ble dette bare en liten, men meget viktig del av okkupasjonshistorien. Dette lille bildet gir bare et eksempel på hva som skjedde i alle de tyskokkuperte områdene under krigen, og viser hvordan prosesser i Skien hang sammen med hva som også skjedde i resten av Europa.

I Bø gikk de lokale NS-myndighetene, med unntak av lensmannen, mykere frem mot lokalbefolkningen. Til å begynne med var ikke motstanden mot NS særlig hard, men den tok seg til etter hvert som okkupasjonsårene gikk. NS gikk i Bø, som andre steder, inn for full nazifisering av lokalsamfunnet, og på grunn av det store NS-laget hadde de ressurser til å gjøre et merkbart forsøk. Og NS-medlemmene i Bø hadde gjerne vært med i bygdas forskjellige foreninger siden før krigen, og hadde derfor innsikt i de fleste aspekter ved bygdesamfunnet. Men det ble allikevel ikke lett å nazifisere bygda, og NS-idretten møtte eksempelvis tomme tribuner som i resten av landet. Og selv om styret kan betraktes som mildere enn andre steder er det flere eksempler på sammenstøt mellom NS og bygdefolket. I «*Regional Contrasts in the membership base of Nasjonal Samling*» står det skrevet at det på

³¹⁶ Landssviksak Olav Lien dok 9

³¹⁷ Ibid dok 9

bygdene var mer dyptgående hierarkier og tradisjon som NS kunne lene seg på. Dette var også tilfellet i Bø, og var nok med på å gjøre oppgaven lettere for NS i begynnelsen.³¹⁸

I Tinn gikk ikke NS-laget hardt frem i utgangspunktet, rett og slett fordi de ikke hadde nok folk til det. Men etter tungtvannsaksjonen ble lokale jøssinger slått hardt ned på med flere arrestasjoner og razziaer. Siden Tyskland hadde større interesser i Tinn enn i de andre kommunene, var den tyske tilstedeværelsen mer merkbar her. Etter tungtvannsaksjonen gikk NS og tyskerne tungt inn for å finne sabotørene og deres lokale samarbeidspartnere. Flere ble arrestert eller avhørt av politi, hytter ble brent ned, folk ble trakassert og det ble gjennomført razziaer i Tinn og omkringliggende områder av hird, lensmenn og tyskere. I Tinn ser det faktisk ut som om det lokale NS-laget i mange tilfeller faktisk heller ville gå mykere frem enn tyskerne i kommunen.

I januar 1943 kunne Knudsen rapportere at det stadig gikk fremover for NS sin fylkesadministrasjon i Telemark. NS jobbet for å få ambulansedyt til Telemark. Knudsen ser ut til å ha hatt en mer nøktern holdning til jøssingene og folk utenfor NS enn andre i partiet. I et intervju med Rjukan dagblad virket han nærmest forståelsesfull overfor jøssingene, men håpet at de skulle få øynene opp for det NS stod for og revurdere sine standpunkter.³¹⁹

Dalen holdt et foredrag i november 1942 der han tok et oppgjør med Jøssingene. De kunne ikke hindre nasjonalsosialismens seiersgang over hele verden. Det var jøssingene som hadde skapt portforbud i Skien fordi de demonstrerte mot tyskerne. Han gikk dypere inn på hvordan NS sitt styre var bedre for folket. Blant annet reddet de bøndene, og de hadde reddet Norge både fra bolsjevismen og «jødekapitalismen». Han hevdet at det var jøssingene som nå ønsket å fortsette striden, ikke NS.³²⁰

Det er viktig å understreke at det å kalle NS-styret for «mykt» er et relativt begrep jeg benytter for å gradere overgrepene deres. NS gjorde uten unntak okkupasjonsårene til en svært vanskelig tid for hele landet.

Kontinuitet og brudd

Hele landet opplevde et slags brudd i det politiske styret under krigen. Den tyske okkupasjonsmakten tok over, og Nasjonal Samlings nasjonalsosialistiske regime med lite

³¹⁸ Myklebust, Jan Petter og Hagtvatn, Bernt «Regional Contrasts in the Membership base of the Nasjonal Samling.» Who were the fascists s.628

³¹⁹ Rjukan Dagblad 9. januar 1943

³²⁰ Rjukan dagblad 3. november 1942

støtte i folket ble tildelt makten i landet av tyskerne. Men hvor mye lokalsamfunnene var preget av kontinuitet eller brudd varierte fra sted til sted.

Av de fire kommunene jeg har sett på er det nok Bø som ble mest preget av kontinuitet fremfor brudd. Det ble innført nazistregime, men de som ledet regimet var lokale bygdefolk som hadde etablert seg politisk før krigen, og mange av dem hadde vært engasjerte mennesker i lokalsamfunnet. Tidligere varaordfører ble ordfører. Folk som var engasjert i bygdelivet fortsatte å engasjere seg. Men det er viktig å peke på at flere også ble ekskludert på grunn av sine politiske overbevisninger, og selv om mange i NS var engasjert i idrettsmiljøet i bygda, opplevde også Bø den nasjonale idrettsstreiken. Nyordningspolitikken var et brudd med fortiden, men det ser ut som at Eika og hans krets ofte var mer opptatt av å styre kommunen på en fornuftig måte enn å tvinge gjennom nyordning på alle fronter. NS-ordføreren var også relativt mild mot bygdefolket. For noen bøheringer gikk livet ofte sin vante gang under krigen, men det var jo også tydelige brudd i bygda. Presten ble byttet ut. Det samme ble lensmannen, med en aggressiv nazist. Det ble også gjennomført flere razziaer i regi av lensmannen for å ta folk som hamstret. Og lensmannen var ansett som en så stor fare for hjemmefronten at det ble vurdert å få han drept. Hovedtrekk ved brudd i bygda kan dermed oppsummeres med ny aggressiv lensmann, ny NS-prest, razziaer og økende motstand mot NS-regimet etter som okupasjonsårene gikk. Som tegn på kontinuitet så vi at gamle stormenn i bygda tok over styret, de var mykere mot lokalbefolkningen enn andre steder, det var bøheringer som styrte Bø, og det var mindre tysk tilstedeværelse. Den tyske tilstedeværelsen i Grenland og i Tinn var nok mer merkbar enn det den var for bygdefolket i Bø fordi tyskerne ikke betraktet bygda som like strategisk viktig. Kommunestyrets fremgang i bygda var mindre voldsom enn i for eksempel Porsgrunn. Men i motsetning til for eksempel Tinn, så hadde også laget mer grunnlag for å styre effektivt. Men det er også viktig å ikke overdrive graden av mykt NS-styre og kontinuitet i Bø. NS-styret ble uansett et brudd med det forestående, og krigsårene var vanskelige for alle. Men sammenlignet med andre steder, så var de mer opptatt av å styre Bø på en effektiv måte enn å tungt gå inn for å nazifisere alt. NS-medlemmene som styrte Bø var mer pragmatiske nazister, enn ideologiske fundamentalister.

Porsgrunn ble preget av en slags blanding av brudd og kontinuitet. NS-laget ble preget av kontinuitet i og med at det var mange gamle fjes som gikk igjen, men det var samtidig brudd i den forstand at flere endte opp i fylkesadministrasjonen enn i kommuneadministrasjonen. Dette inkluderte Knudsen, som lenge hadde vært drivkraften og en samlende figur i porsgrunnslaget. NS-politikere som på 1930-tallet hadde vært med i bystyret og ellers i

lokalpolitikken tok over kommuneadministrasjonen. Så på den måten kan man si at Porsgrunn ble preget av kontinuitet. Men det ble et brudd i den forstand at byens nazistiske minoritet tok over lokalforvaltningen. Administrasjonen tok over flere lokale organisasjoner, som idretten. Men selv om de tok over strukturene fikk de ikke støtte blant folk flest. Hvor mye brudd og kontinuitet det var lokalt var også avhengig av fløyene i partiet lokalt. Det var en gruppe med ideologiske radikalere som ville gå hardt inn for nyordning og bryte mest mulig med det forestående. På den andre siden var det de mer pragmatiske nazistene som mente det var viktigere å styre kommunen på en effektiv måte. Perioden under den radikale fløyen med Helgesen ble da preget av mer brudd, og perioden under den mer pragmatiske fløyen med Bystrøm ble mer preget av kontinuitet.

Tinn fikk på flere måter et brudd med den forestående politikken. Men samtidig hadde NS lite rom for maktutøvelse i kommunen uten tysk hjelp. Tinn fikk et helt nytt bystyre med nye folk, og de som tok over var ikke veletablerte i lokalpolitikken før krigen. Allikevel fikk flere gamle medlemmer av hederstegnet sitte etter 1941. Siden det lokale NS-laget ikke var så sterkt måtte de lene seg på andre i lokalsamfunnet for å kunne styre. De lokale myndighetene skjønnte at de ikke var så mye rom for maktutøvelse til å gjennomføre nyordningene, så de fokuserte heller på å administrere kommunen på en best mulig måte. De nazistiske myndighetene forsøkte også å komme småbrukerne i kommunen til gode da de ville kjøpe opp den statseide skogen for å dele ut til bøndene. Den politiske situasjonen i kommunen var ufordelaktig for NS. Det var lite handlingsrom. Så selv om bruddet politisk var tydelig i Tinn var ikke hverdagslivet så preget av brudd som det kunne ha blitt hvis NS-laget hadde fått bedre forutsetninger til å styre.

Som vi har sett, så ble Skien et administrativt sentrum og en slags miniatyr for hva NS ønsket å gjennomføre i landet på et nasjonalt nivå. Kommunen ble gjennomgående forsøkt nazifisert, og Skien fikk det største NS laget i fylket i rent antall.³²¹ I Skien var det folk som var etablert i de borgerlige kretser i kommunen som ble med i NS, men jeg har ikke funnet tidligere lokalpolitikere i viktige verv i kommunen. I Skien, og i Telemark som helhet for så vidt, ser vi et viktig brudd i pressefriheten. Alle arbeideraviser ble forbudt, og de gjenværende liberale, konservative og bondeavisene ble sensurert, eller forsøkt sensurert. Ordfører Engebretsen gikk tungt inn for å rekruttere til Den Norske Legion og flere av byens NS-medlemmer, som lagfører Karsten, reiste til østfronten. NS forsøkte å ta over så mye som mulig i kommunen,

³²¹ I antall medlemmer, ikke etter prosent.

men samtidig var også NS-lederne dyktige administratorer. Politikken i Skien ble derfor til en slags mellomting mellom nazistiske fundamentalister og pragmatikere. Det ble gjennomgående gått inn for nyordning og rekruttering, men det ble også fokusert på å administrere kommunen på en fornuftig måte.

NS hadde suksess med å ta over politietatene, men hvor gjennomgående ideologisk overbeviste de var varierte. I Bø og Tinn lyktes NS med å sette inn ideologisk overbeviste nazister som gikk inn for nyordning og for å kjempe mot NS sine fiender. I Porsgrunn og Skien derimot lyktes de å innføre nyordning i politietatene, men politiet i disse byene ble i stor grad ikke ideologisk overbeviste. Mange politimenn meldte seg inn i NS, men dette var mer av tvang enn politisk overbevisning. De fleste forble passive medlemmer, eller meldte seg ut igjen senere. Politiet i disse kommunen rettet seg da etter nyordningen, men de ble ikke ideologisk overbeviste NS-folk. Mange politimenn var også jøssinger.

Stormennene og førerprinsippet

Et annet viktig aspekt for NS i de forskjellige kommunene er hvem de store mennene i NS var lokalt. I Porsgrunn var det Christen Knudsen og hans familie som styrte mye. Knudsen-familien var en velintegret NS-familie. Knudsen hadde jo blitt med i NS etter Quislings oppfordring og beholdt god kontakt med han i senere år. Hans datter Randi formet Porsgrunns lag av NSK, Også Christen Knudsens sønn, Harald Franklin Knudsen, var Quislings sekretær og kom til å skrive om hans opplevelser i den stillingen etter krigen. Denne gode kontakten med Quisling kom nok godt med for NS-lagene i Porsgrunn og Telemark. Knudsen var en viktig person i lokalpolitikken i Porsgrunn og hadde mye politisk erfaring. I tillegg hadde han blitt en overbevist nazist. Christen Knudsen hadde med sin erfaring og overbevisning evnen til å bli den viktige drivkraften for partiet i Porsgrunn og de omkringliggende områdene. En kraft som kom til å vare inn i okkupasjonstiden. For selv om han ikke hadde noe formelt verv i Porsgrunn kommune under krigen fordi han var fylkesmann, ser det ut til at han fortsatt var velrespektet. Men det var nok det at Knudsen, som den ledende NS-mannen i byen, ble fylkesmann i stedet for ordfører som førte til mye konflikt i Porsgrunn. Og hans meninger i lokalpolitikken var viktig for eksempel i konflikten rundt ordførervervet.³²² Ordførerne i byen var heller splittende enn en samlende for det lokale NS-laget, siden det var så mye konflikt rundt dem. Men også disse var folk med politiske erfaring og røtter ned i Porsgrunns foreningsliv. Porsgrunn fikk jo også den svært aggressive Nakkim som lagfører. Han var hard

³²² Landssviksak Josef Bystrøm dok 17

mot NS-fiender og aggressiv Nazist, men på grunn av oppførselen sin fikk han aldri samme status i kommunen som Knudsen fikk, han ble ikke en lederfigur. På grunn av manglende personlige egenskaper fra andre i Porsgrunnslaget forble Knudsen kanskje den viktigste NS-skikkelsen i byen selv om han ikke hadde noe formelt verv på kommunalt nivå. Men det at han som den lokale førerskikkelsen i byen før ble fylkesmann, gjorde at det var vanskelig å utpeke hvem som skulle styre lokalt. Porsgrunn fikk derfor ikke en skikkelig lokal førerskikkelse under krigen.

I Bø fungerte Eika som den lokale førerskikkelsen for NS. Også i Bø ser vi at de lokale stormennene hadde vært medlemmer siden stiftelsen av partiet. De hadde ikke personlig kontakt med Quisling, slik Knudsen hadde i Porsgrunn, men Bø-laget hadde gode kontakter med Porsgrunnslaget.³²³ Lokalføreren og hans menn hadde dype røtter i bygdesamfunnet og de lokale foreningene i bygda. I et slikt bygdesamfunn er det gjerne slik at alle kjenner alle, eller i det minste kjenner til alle slektene rundt i bygda. NS ble på en måte en del av lokalsamfunnet også før krigen, selv om det ikke var mange som støttet dem. Som sagt var bygdesamfunn mer preget av tradisjon og hierarki, så de var lettere for allerede etablerte stormenn å styre lokalt. Her hadde jo også NS-folka politisk erfaring i og med at Eika hadde vært varaordfører i bygda, sågar for NS. Bø hadde jo dermed en demokratisk valgt NS-varaordfører i perioden 1934-1937. Så å si alle NS-medlemmene og lederne i bygda under krigen var lokale innbyggere. De var født og oppvokst i bygda og hadde familie og venner der. Det viktigste unntaket her er lensmann Wilhelmsen som ble brakt inn utenfra, noe som var med på å gjøre han til en outsider. Eika med hans krets av rådgivere ble den ledende kraften i bygda, og jeg finner ikke noen eksempler på fraksjonering i partiet her som i Porsgrunn. Det ser med andre ord ut til at i de fire kommunene hadde innføringen av førerprinsippet mer suksess i Bø enn i de andre kommunene. Det var tydelig hvem som var den lokale fører. Eika hadde derfor evnen og muligheten til å bli en lokal førerfigur for NS i Bø. Men han forble bare en førerfigur for partiet og administrasjonen, og ikke for majoriteten av bygdefolket.

Siden lokale hierarkier er mindre i større kommuner ble det ikke en like tydelig lokalførerposisjon i Skien som i Bø. Man kan allikevel si at Ordfører Engebretsen ble den lokale førerskikkelsen. Men han fikk ikke den samme posisjonen i lokalsamfunnet som Eika gjorde i Bø. Før krigen var ikke Skienslaget særlig stort, så det var ingen etablerte

³²³ Skobba (1994) «*Heimfront, Nasjonal Samling og Svartebørs. Okkupasjonssoger frå bø 1940-45.*» s.11

førerskikkelser som kunne settes inn. Engebretsen selv hadde meldt seg inn i NS etter at det ble til det statsbærende parti. Men det var lettere for Engebretsen å styre i Skien enn det ble for NS i Porsgrunn siden det ikke ble stor konflikt om ordførerposisjonen i byen.

Tinn fikk ingen effektiv førerskikkelse. Her var jo som sagt laget også lite, så det var ikke særlig grobunn for en slik skikkelse. Her hadde jo også så å si alle medlemmene sin opprinnelse utenfra kommunen, og de meldte seg inn i laget etter okkupasjonen. Det er også vanskelig å være fører i en kommune hvor det ikke er så mange NS-folk å føre.

En gjenganger i de kommunene jeg har sett på er at ordførerne som ble satt inn av NS ofte ble beskrevet som stødige, ærlige og pålitelige mennesker med gode åndelige egenskaper på tross av at de var nazister. I motsetning til dette ble ofte lagførerne karakterisert som aggressive og utadgående nazister som ofte ble dårlig likt av lokalbefolkningen. Dette var nok en bevist avgjørelse fra NS-administrasjonen. Til å styre forvaltningen trengte man kompetente og pålitelige mennesker som kunne bli godtatt av folk flest til å styre. Men når man skulle ha en lagfører var partiloyaliteten og ideologisk overbevisning den viktigste faktoren. Så de som var mest utadgående nazister ble da satt til å lede partianliggende, mens de som var mildere ble satt til å styre lokalforvaltningen. En annen ting som går igjen, er at de som ble satt inn til å lede kommunalforvaltningen som ordførere og fylkesmann gjerne var 50 år eller eldre, mens de som ble satt til å styre partiet som lagførere var betydelig yngre.

Fellestrekk for ordførere og lagførere som ble satt inn er at de som oftest hadde høyere utdanning og ofte jobbet i stillinger som krevde en fagutdanning som for eksempel ingeniør, tannlege, eller lignende. Unntaket i kommunene jeg har sett på er Bø, og noe andre steder i øvre Telemark der folk fra jordbruket jobbet for NS. Men det var ikke vanlige bønder. De var selveiende og eide ofte større gårder med flere ansatte.

Knudsen uttalte på fylkestinget i 1943 at han var veldig fornøyd med NS sitt arbeid i fylket, og han mente at førerprinsippet hadde blitt praktisert på riktig måte av de forskjellige ordførerne. Han karakteriserte også ordføreren og fylkesadministrasjonen som dyktige mennesker.³²⁴

Vi kan dermed si at førerprinsippet ble innført med størst suksess i Bø, med noe mindre suksess i Skien, og med minst suksess i Tinn og Porsgrunn. I Tinn fordi det var mangel på styregrunnlag, og i Porsgrunn på grunn av partikonflikt. Porsgrunn hadde en etablert

³²⁴ Rjukan Dagblad 15. april 1943

førerskikkelse i Knudsen før krigen, men det at han ble fylkesmann gjorde at Porsgrunn manglet en definitiv førerskikkelse under krigen.

Særtrekk i kommunene

Nasjonal samling hadde forskjellige forhold de måtte forholde seg til i de forskjellige kommunene. Tyskerne hadde økonomiske interesser i industrien i Skien, Porsgrunn og Tinn. I Bø var tyskernes økonomiske og strategiske interesse mindre, så laget ble ikke like nøye kontrollert av tyske styrker. I Bø hadde NS også hatt stor oppslutning før krigen at man skulle tro det ble enklere å styre der enn i andre kommuner. Dette ble ikke tilfellet. I begynnelsen var det mindre motstand mot NS, men etter hvert som krigen gikk økte motstanden merkbart.

Porsgrunn ble sterkt preget av partikonflikt noe som kraftig svekket NS evne til å styre kommunen effektivt. Det er viktig å understreke at konflikten i seg selv ble et tap for NS fordi visjonen om at all politisk krangling skulle ende så snart nasjonalsosialismen tok over ikke stemte med virkeligheten. Etter førerprinsippet skulle en sterk mann ta avgjørelser på vegne av fellesskapet som alle skulle følge, og som skulle hindre splittelse. Men beslutningene som ble tatt rundt ordførerposisjonen ble ikke respektert og i stedet førte situasjonen til splittelse og krangel både på kommune- og fylkesnivå. Også innenriksdepartementet ble innblandet.³²⁵ Konflikten ble ødeleggende fordi politisk krangel ikke skulle forekomme ifølge nazistisk ideologi.

Skien var Telemarks administrative senter, så mange av NS-folka i byen jobbet i fylkesadministrasjonen i stedet for kommuneadministrasjonen. Skien, som et slags sentrum i Telemark, fikk dermed kjenne mye av det nazistiske styret. Når NS skulle ha fylkesting eller andre større tilstelninger, fant dette sted i Skien. Og i slike tilfeller flokket flere NS-medlemmer til byen. Mange av NS sine stormenn i Telemark ble derfor bosatt i Skien og omkringliggende kommuner. Skien opplevde også å bli et bispesete, men med en biskop mange anså som illegitim. Det var også i Skien Telemarks jøder bodde, og led samme skjebne som de fleste jøder under nazistisk styre. De fylkesdekkende avisene som hadde sine kontorer i Skien ble sensurert, nedlagt, eller nazifisert. Skien opplevde da det meste nazistregimet bragte. Pressesensur, nyordning av samfunnet som gjorde seg tydelig i kirken, synlige NS folk, tyske soldater i gatene, og forfølgelse av jødene. Men i motsetning til de andre kommunene er det vanskelig å peke på særskilte hendelse, prosesser, eller konflikter som

³²⁵ Landssviksak Josef Bystrøm dok 17

preget NS laget her på samme måte som i de andre kommunene. Skien kom til å oppleve de fleste sider ved NS sitt nazistregime, fra nyordning til forfølgelser. Byen ble dermed en miniatyr av NS-regimet i fylket.

Tinn ble viktig for det tyske atombombe-prosjektet og fikk derfor merkbar tysk tilstedeværelse i kommunen. Det hendte at det ble konflikt mellom lensmann og tyskere fordi lensmannen ikke likte måten tyskerne gikk frem mot lokalbefolkningen. Så selv om NS-laget i Tinn var relativt lite, er det i denne kommunen jeg har funnet mest konflikt mellom lokale NS-myndigheter og tyskerne. Det var også noen hektiske måneder for det lokale laget i månedene rundt tungtvannsaksjonen. På grunn av tungtvannet ble Tinn åsted for den mest kjente sabotasjeaksjonen i Norsk historie, noe NS måtte forholde seg til. NS-myndighetene ville veldig gjerne assistere tyskerne med å fange sabotørene og bevise deres nytthet.

Handlingsrommet i kommunene ble forskjellig. NS hadde størst handlingsrom i Bø der det var kompetente lokalpersoner som ble satt inn. Men handlingsrommet kom til å krympe ettersom årene gikk. Skien NS hadde også en del handlingsrom med kompetente administratorer. Porsgrunn og Tinn NS hadde lavest handlingsrom. Tinn av eksterne årsaker, ved at det var lite NS-vennlige mennesker å ta av i kommunen. Porsgrunn av interne årsaker, på grunn av konflikt rundt ordførerposisjonen.

Upopulære

NS-folk ble vanligvis dårlig likt i lokalsamfunnet. Dette kommer frem i vitneavhør etter krigen, hvor flere NS-medlemmer nevner at de ofte ble fryst ut av tidligere vennegjenger og foreninger etter at de meldte seg inn under okkupasjonen. Dette ser ut til å ha vært litt mindre problematisk i Bø, siden det allerede var en NS-fraksjon i bygda. Familie og vennegjenger var da ofte allerede en del av NS, og i noen tilfeller hadde de viktige posisjoner i foreninger og lag, men de var allikevel dårlig likt av bygdas øvrige befolkning. Også i kommunene som i dag former Porsgrunn, hadde NS-folk allerede etablert sosiale kretser. Nye NS-medlemmer fikk da som konsekvens en ny vennegjeng i NS. Dette kan muligens ha forsterket NS sin status som en slags sekt, siden det ble vanskelig å opprettholde andre sosiale kretser. NS ble jo ansett som forrædere, og det å være NS-medlem var derfor dårlig for ens sosiale liv. Et eksempel på dette er kona til Tinn-ordfører Bjørnsen, Helga Bjørnsen, som fortalte at hun

mistet alle sine venner etter at hennes mann ble ordfører. Hun tenkte da at innmelding i NS kunne hjelpe henne med å få nye venner selv om hun ikke var interessert i politikk.³²⁶

Dagene etter den 8. mai 1945 og rettsoppgjøret

Den 11. mai 1945 rapporterte Varden at arrestasjonene av NS-folk var godt i gang. 116 medlemmer hadde blitt bragt inn i Skien og 64 i Porsgrunn. Og selv om det fortsatt var en del som foreløpig fikk gå fri, så var ikke det grunn til bekymring for de ville snart få straffen sin. I Bø hadde det da vært 20 arrestasjoner. Politiet ser ut til å ha fokusert på de store og viktige NS-medlemmene først. Altså fylkesmann Knudsen, lagførere og ordførere. Eika ble arrestert i Skien, og Dalen og Lien ble arrester i Kviteseid. I Fyresdal gikk NS-lensmannen for våpen da han ble arrestert, som førte til en kortere skuddveksling, men ingen ble drept.³²⁷ Lensmann Åmli ble ikke arrestert før den 28. mai, 19 dager etter frigjøringen, fordi han måtte hjelpe den nye lensmannen med å få orden i papirene.³²⁸

Figur 10: Arrestasjonen av NS-lensmann Georg Wilhelmsen. Fra venstre: Milorgmannen Erik Evju, lensmann Ingerbret Darud og eks-lensmann Georg Wilhelmsen som føres inn i bilen av en politimann. Foto: Telemark museum

NS-medlemmene ble dømt for landssvik og fikk straffer i form av rettighetstap, tvangsarbeid og bøter. I tillegg måtte de betale erstatning til det offentlige. De fleste ble dømt til tap av statsborgerlige rettigheter i 10 år. Det vil si at de for eksempel ikke kunne stemme eller utføre

³²⁶ Landssviksak Olav M Bjørnsen dok 20

³²⁷ Varden 11. mai 1945

³²⁸ Landssviksak Edin Åmli dok 33

militærtjeneste. Utenom rettighetstapene varierte erstatningskravene, fengselsstraffene og bøtene veldig dem imellom. Men straffen reflekterte hvorvidt NS-folka fulgte en hard ideologisk linje, eller om de var mer pragmatiske. De som fulgte en hardere linje fikk strengere straffer enn de som var pragmatiske og mer opptatt av å administrere kommunen. For eksempel i Porsgrunn fikk den moderate ordfører Bystrøm bare 9 måneder fengsel, men den mer nazistiske Helgesen fikk 6 års tvangsarbeid. Den forhatte lagfører Nakkim fikk 7 års tvangsarbeid, men mange mente at dette var en for mild straff. I Tinn fikk Bjørnsen bare 15 måneder fengsel og Åmli fikk 6 års tvangsarbeid. Ordfører Engebretsen i Skien fikk 5 års tvangsarbeid. I Bø fikk Ordfører Eika 2 års tvangsarbeid, lagfører Østerli fikk 5 år, og lensmann Wilhelmsen fikk 8 år. Det ser derfor ut til å være en tendens til at jo hardere de viktige NS-mennene var mot befolkningen, og hvor tungt de gikk inn for nyordning, påvirket straffen de fikk under landssvikoppgjøret.

Quisling-dyrkelsen

Felles for lagene i disse Telemarkskommunene var at de ofte ville understreke at Nasjonal samlings fører, Vidkun Quisling, selv var fra Telemark. Spesielt i interne partiskriv som budstikka gikk dette igjen. Quisling knyttet selv sin egen avstamning opp mot en rik norsk kulturarv, som for eksempel odelsgårder og folkemusikk fra Telemark. Han var jo også fra en respektert Fyresdals-ætt.³²⁹ Quisling ble fremstilt som en frelser av Norge og det norske folk fra Telemark.³³⁰ I «Budstikka» skrev fylkesfører Dalen at «Quisling er Telemarks store sønn»³³¹. Han var fra Fyresdal kommune i Vest-Telemark, og hadde gått på skole i Skien da hans far var sogneprest i Gjerpen.³³²

Et eksempel på førerdyrkelsen var da 3 representanter fra hirdfylkingen i Telemark i 1942 overrakte Quisling en gave i form av en stridsøks i sølv med inngraving av Harald hårfagre på den ene siden og Vidkun Quisling på den andre. Det ble også lest opp et dikt der Quisling ble kalt nordmenns fører og øverste høvding.³³³ Dette var ikke eneste gang Quisling ble sammenlignet med Harald hårfagre. Også i NS sin årbok fra 1944 markerer de førerens

³²⁹ Fure (2014) «*unntaksår – Telemark i krig.*» «Telemarks historie etter 1905 s.218

³³⁰ Ibid s.220

³³¹ Landssviksak Olav Dalen dok 53

³³² Gjerpen ligger i dag i Skien kommune

³³³ Landssviksak Ketil Eika dok 60. Landssviksak Hallvor skjellaug

fødselsdag 18 juli, som man trodde var samme dato som da Harald Hårfagre seiret ved slaget ved Hafrsfjord, som en spesielt viktig dag for Norge.³³⁴

Tidsskriftet «Budstikka» inneholdt skriv fra forskjellige folk i fylkesadministrasjonen. Noe som går igjen i dette tidsskriftet er at første side i hver av dem består av et bilde av Quisling, enten i form av et portrett, eller et bilde av han i forskjellige situasjoner, for eksempel på en gård i Fyresdal. Under bildene står det skrevet «ord av føreren» etterfulgt av forskjellige sitater fra quislings taler, skriv, og «visdomsord». Budstikka begynte ikke bare med hyllester til Quisling. Også i artiklene som ble skrevet i dette medlemsbladet hadde flere hyllester til føreren. Quisling ble beskrevet som Telemarks stolthet, og fylkesfører Dalen skrev også i en artikkel at Telemark NS-lag hadde fått den store ære av å bygge opp, bo i, og forbedre Vidkun Quislings eget hjemfylke, og at dette var en ære og et ansvar alle NS-medlemmer i Telemark måtte ta seriøst. De kom også til å beskrive sølvøksen telehirden overrakte Quisling som et symbol på at telehirden skulle være ei stridsøks som i førerens hånd skulle gjøre slutt på Nasjonal Samling sine fiender og «drepe midgardsormen». Generelt ser det ut til at flere i NS sin fylkeskrets mente at Telemarkskretsen måtte gå frem som et eksempel for de andre fylkeskretsene fordi Telemark var selve førerens hjem.³³⁵

I partikorespondansen og skriv som ble gitt ut av NS kan det i tillegg til «heil og sæl» på slutten av skrivet stå fraser som «med Quisling for det nye Norge» eller «Quisling for et fritt Norge». Man tok med andre ord ofte muligheten til å hylle føreren når man kunne.³³⁶

Quisling var ikke bare ansett som en vanlig partileder. Det vokste opp en slags personlighetskult rundt ham. Noe som kanskje kan virke litt rart siden han ofte var beskrevet som en heller keitete person. Men Quisling fremstod uansett som en veldig intelligent mann som gjorde det bra på skolen. Han hadde jobbet med Nansen, hjulpet flyktninger og skrevet mange artikler om Sovjetunionen. Så da bygdegutten fra Telemark kom med løsninger på «den røde trussel» og adresserte problemer med kapitalismen, tenkte mange telemarkinger at han visste best hvordan de hadde det og derfor kjente den beste løsningen på problemene og trusselen mot dem. Det at Quisling var en prestesønn fra Telemarksbygdene Fyresdal og senere Gjerpen, og hadde gått på skole i Skien, gjorde nok at NS i Telemark anså Quisling som en de hadde en spesiell tilknytning til. De betraktet seg kanskje på en måte som nærmere føreren enn resten av landet? Også Quislings familie ble dyrket. NS kvinneorganisasjon i

³³⁴ NS årbok 1944 s.26

³³⁵ Landssviksak Olav Dalen dok 53

³³⁶ Ibid dok 53

Skien stelte til Quislingenes familiegrav under krigen. Og da Quislings mor Anna døde i mai 1941 var det stor deltagelse fra partiet, og hirden holdt vakt over hennes kiste.³³⁷

Men selv om Quisling ble dyrket innad i NS, var samfunnet ellers i Telemark motstandere av føreren. Når Quisling kom på besøk til Telemark, kom han ofte til folketomme gater fordi folk ikke ville se eller høre ham. Til og med i fødebygda Fyresdal var det mangel på entusiasme når han kom dit på ferie. Så selv om Quisling var ansett som en slags frelser blant mange NS-medlemmer, ble han aldri en helteskikkelse utenfor partiet. Folk flest likte ham ikke, og selv det faktum at han hadde sin opprinnelse i Telemark kunne ikke hjelpe på imaget hans i fylket.

Men Quisling ble ikke bare hyllet i interne partiskriv, men også utad. I en artikkel om NS fylkesmøte som stod i Rjukan dagblad 28 februar 1942 stod det «*Vidkun Quisling er stolt over at han er Tele – vi er stolte over at han er det*» i forbindelse med at Quisling kom til Telemark for å være med på fylkesrådsmøte i Skien, og de rapporterte spent at det var mulighet for at Quisling skulle tale. De understreket også hvordan Quislings familie hadde bodd i Telemark i 500 år.³³⁸ Quisling-dyrkelsen skulle altså inn i propagandaen som gikk ut til folket, for å opplyse dem om hvor god telemarking han var. Også i offentlige aviser ble det av og til skrevet om hvor heldige Telemark var for å være førerens hjem. I Rjukan dagblad 5 februar 1942 stod det en artikkel om Quislings lange røtter i Telemark, helt tilbake til 1400 tallet. Og at Quisling kunne merke på luften om han var i Telemark eller ikke, spesielt Fyresdal. For Quisling var Fyresdal bedre enn noe annet sted i verden.³³⁹ Det ble gjort et poeng av de nazifiserte Telemarks avisene å markere Quislings bursdag 18 juli³⁴⁰

Quislings dyrkelse av Telemark

Quisling selv var veldig stolt av sine røtter fra telemarksbygda Fyresdal. Han beskrev som sagt hjembygda som et vakkert sted, og han knyttet seg selv opp mot Telemarks kulturarv. Og i sin forsvarstale etter krigen la han fokus på at han hadde vokst opp i Telemark. «*Jeg er vokset opp i en trang fjelldal som den gang ennå var et vilt landskap og hvor det bodde kanskje til dels ville folkeferd. Jeg er vokset opp mellom vikinggraver, mellom bibelhistorie og saga*»³⁴¹ Han bandt seg med andre ord opp til det han anså som det urnorske bygdetelemark.

³³⁷ Dahl, Hans Fredrik (1992) «*Vidkun Quisling: En fører for fall.*» Aschehoug, Oslo s.222 og 498

³³⁸ Rjukan Dagblad 28. februar 1942

³³⁹ Rjukan dagblad 5. februar 1942

³⁴⁰ Rjukan dagblad og varden 18. juli 1940 - 1944

³⁴¹ Quisling, Vidkun (1987) «*Vidkun Quislings forsvarstale i lagmannsretten 1945.*» A/S historisk forlag, Oslo s.11

Og videre hvordan han savnet hjembygda: «*Da jeg som 7 års gammel gutt ble sent til byen på skole, ble jeg syk av kjærlighet til hjembygden. Bare jeg kjente gjødsellukten, bare jeg hørte en han gale, var hjemlengselen så sterk hos meg at jeg ikke kunne sitte stille*»³⁴² Vi ser da at Quisling, selve føreren av nasjonal samling, hadde et spesielt sted i hjertet for hjembygda og landsbygda på Telemark, og røttene til Quisling gikk dypt inn i fylket. For en overbevist nazist var det et viktig poeng at føreren deres kom fra dette stedet.

NS i Telemarks historietradisjon

Vanlig i litteraturen jeg har lest om NS i Telemark er at NS-medlemmer ofte fremstilles som en samlet gjeng. I noen tilfeller skiller det heller ikke mellom tyskerne og NS-medlemmer, og begge grupper blir bare referert til som «nazister». Det nevnes av og til at det var en del konflikt, men hva disse konfliktene gikk ut på blir ofte ikke gått nærmere inn på. Dette er en heller vanlig måte å fremstille NS på i lokalhistorien. NS-medlemmer blir ofte satt i samme bås som tyskerne i en felles gruppe de norske motstandsfolkene kjempet mot. Men ved nærmere undersøkelse, ser vi at det skjedde mye innad i NS også, og at det var stor variasjon i enkeltindividens politiske slagside. Dette blir kanskje ikke skrevet så mye om fordi NS oppfattes som «de andre», som alle gode nordmenn kjempet mot. NS er en ubehagelig del av fylkets og landets historie, så det er forståelig at det fremstilles på denne måten. Men det er viktig å huske at NS også er en del av Telemarks og Norges historie, og ikke bare motstandskampen. NS er en viktig del av lokalhistorien i flere kommuner, ikke bare under okupasjonsårene, men også på 1930-tallet. Det er derfor viktig å få med seg NS og dets medlemmer når lokalhistorien skrives, de mest ubehagelige delene av historien er også de delene som er viktigst å huske.

³⁴² Quisling (1987) «*Vidkun Quislings forsvarstale i lagmannsretten 1945.*» s.12

Kapittel 8 Konklusjon

Som det kommer frem, så satte NS-styret sitt preg på de forskjellige kommunene i Telemark på forskjellig måte, men det er også en del likhetstrekk. Jeg har forsøkt å kartlegge NS sin posisjon i de forskjellige kommunene i perioden 1940 til 1945 og sett hvordan NS preget okkupasjonsårene. Jeg vil til slutt trekke frem spørsmålene som ble stilt i innledningen.

1. På hvilken måte var kommunene preget av brudd eller kontinuitet?

Hele Norge ble preget av brudd under krigen da tyskerne tok over og satte inn NS til å styre landet, men graden av brudd og kontinuitet varierte mellom de fire kommunene. I Tinn og Skien var bruddet mest tydelig. Der fikk enten ikke-eksisterende eller veldig små NS-lag total kontroll over lokalforvaltningen. Ingen tidligere lokalpolitikere tok over styret og det politiske systemet ble nesten totalt utskiftet.

Skien ble en miniatyr for bruddet Norge opplevde politisk under krigen på flere måter. De største avisene i fylket ble nazifisert, byen ble bispesete for den nye NS-kirken, byens jødiske minoritet ble forfulgt, politiet gikk raskt inn for nyordning, og det var mye agitasjon for det nye NS styret. Skien ble ikke tatt over av NS-medlemmer som ville følge en hard ideologisk linje, men mer av administratorer som var mest opptatt av å gjøre jobben sin.

I Tinn ble handlingsrommet til NS lite. De hadde ikke stor nok innflytelse lokalt til å håpe å få til nyordning i særlig grad. De slet også med å finne riktige folk til å sette inn i de kommunale organene. For å kunne effektivt styre måtte de først få skikkelig kontroll over de kommunale organene, noe de ikke maktet. Også i Tinn ser det ut til at det var pragmatiske nazister som ble satt inn. De var mer opptatt av å få administrert kommunen på en skikkelig måte i stedet for å tvinge gjennom nyordning. De skjønnte at Tinn var en jøssingkommune hvor de hadde lite rom for nyordning. De var for opptatt med å i det hele tatt få kontroll over kommunale organer til å kunne gå inn for nyordning på en gjennomgående måte.

Porsgrunn ble preget av en slags mellomting mellom kontinuitet og brudd. Det var en fløy som arbeidet for kontinuitet i kommuneadministrasjonen, og en fløy som gikk inn for å bryte med den foregående administrasjonen. Konflikten ble om hvor hardt man skulle bryte med det foregående. I perioder var det nazister som ville følge en hardere ideologisk linje som styrte. Disse periodene var mer preget av brudd, da de gikk aggressivt inn for nyordning. I andre perioder var det mer pragmatiske nazister som var opptatt av å effektivt styre kommunen fremfor å gjennomføre nyordningen av samfunnet. Mange av funksjonærene som ble satt inn

var aktive NS-medlemmer og lokalpolitikere før krigen. Men ettersom flere av Porsgrunns prominente NS-medlemmer ble satt inn i fylkesadministrasjonen, måtte kommuneadministrasjonen i større grad bemannes av personell som hadde meldt seg inn etter invasjonen. Handlingsrommet til NS i Porsgrunn ble lite fordi laget ble tungt preget av konflikten om ordførerposisjonen og konflikten mellom nazistiske fundamentalister og pragmatikerne. Det ble aldri rom for at ordføreren, den lokale førerskikkelsen, kunne handle fritt.

Bø var den av de fire kommunene som var mest preget av kontinuitet. Gamle stormenn i bygda, som hadde etablert seg som politikere allerede på 1930 tallet, tok over ledelsen. Livet gikk mye sin vante gang, med unntak av krigstidstilstandene som for eksempel rasjonering. Mange av de som styrte hadde allerede dype røtter i lokalsamfunnet i bygda, med et viktig unntak i lensmann Wilhelmsen som ble hentet utenfra, og som gikk aggressivt ut mot lokalbefolkningen. I Bø var det, med unntak av lensmannen, mer pragmatiske nazister som tok over kommunen. De var mer opptatt av å effektivt styre kommunen enn å tvinge gjennom nazistiske prinsipper. Handlingsrommet til de lokale NS myndighetene ble relativt fritt. De hadde stor nok innflytelse i bygda til å handle mer eller mindre som de ville, og det at de ikke gikk så voldsomt frem i nyordningsforsøkene gjorde at de til å begynne med møtte på mindre motstand. Men kontinuiteten må ikke overdrives. De demokratisk valgte representantene ble byttet ut og erstattet med et diktatur som gikk inn for nyordning av samfunnet. Så selv om Bø var mer preget av kontinuitet enn andre steder, var det samtidig viktige brudd.

Brudd og kontinuitet reflekteres også i straffene de forskjellige NS-medlemmene fikk. De som gikk mildere frem, var mer pragmatiske, og som var mer opptatt av å styre kommunen på en god måte fikk mildere straff enn de som gikk voldsomt frem og satte NS og dets ideologi i første rekke.

2. Hvordan gikk de lokale NS myndighetene frem for å nyordne samfunnet?

NS hadde størst håp om å få til nyordning i Bø og Porsgrunn der de hadde veletablerte lag med røtter i lokalsamfunnet før krigen. Men det skulle vise seg at nyordning ikke skulle bli lett, selv om NS hadde stått relativt sterkt og de hadde viktige lokalpersoner med i partiet. De møtte kraftig motstand også i disse kommunene. NS klarte å ta over idrettsorganisasjonene, men de greide ikke å overbevise de lokale idrettsutøverne om å støtte opp om nyordningen og NS idretten ble som oftest møtt med tomme tribuner.

I Skien fikk NS gjennomført overtagelse av pressen, og det samme skjedde i Tinn. NS-lagene fikk ikke like god kontroll over lokale organisasjoner som i Porsgrunn og Bø. NS hadde også en viss suksess med å ta over menighetene i kommunene, spesielt i Bø og Skien. Men folk flest forsøkte å unngå gudstjenester utført av NS-prester. Hvor stor suksess NS hadde med å ta over organisasjoner i lokalsamfunnet varierte, men fellesnevneren er at hva de overtok ofte endte opp folketomt. Så selv om de fikk kontroll over administrasjonen fikk de aldri kontroll over menneskene som var involvert. Men ifølge presseleder Lien gikk faktisk antallet abonnenter på de NS-kontrollerte avisene opp i løpet av krigen.

I Tinn ønsket NS-laget å kjøpe opp den statseide skogen i kommunen og de forhandlet om dette med de sentrale NS-myndighetene i Oslo. Men krigens forløp gjorde at det ikke ble noe av.

Det varierte også hvor tøft NS-Styret var mot lokalbefolkningen. Alle kommuner hadde aggressive og pågående nazister, så dette er en fellesnevner. I Bø var lensmannen en aggressiv kraft som gikk inn for å bekjempe NS sine fiender i bygda. I Tinn var det også en pågående NS-lensmann, men på grunn av uenighetene hans med de lokale tyske styrkene ønsket han å gå mildere frem mot lokalbefolkningen enn det tyskerne gjorde. I Porsgrunn var lagfører Nakkim en aggressiv kraft, men det var også en fløy som ønsket å gå mildere ut mot lokalbefolkningen.

Selv om enkelte personer i NS-administrasjonen ønsket å gå mildere ut mot lokalbefolkningen, gjorde de aggressive elementene sitt til at folk flest opplevde NS-styret som hardt.

3. Hvordan hang NS sin posisjon i de forskjellige kommunene før krigen sammen med posisjonen under krigen?

I Bø og Porsgrunn hadde NS hatt aktive lag, og spesielt i Bø hadde de hatt relativt stor oppslutning før krigen. På grunn av de aktive NS-lagene ble medlemmer raskt satt inn i kommuneadministrasjonen og i fylkesadministrasjonen. Ordførerposisjonene ble fylt allerede den 1. januar 1941. Så det å ha større aktive lag i kommunen gjorde det utvilsomt lettere å sette inn NS-folk i styret. Det hjalp også at flere lokale NS-medlemmer hadde politisk eller administrativ erfaring.

Skien hadde kun et mindre NS-lag før krigen med liten oppslutning. Allikevel gikk det raskt for myndighetene å sette inn folk i lokalforvaltningen. Det at kompetente administratorer

meldte seg inn i de første månedene etter den 9. april gjorde at de hadde folk å sette inn da overtakelsen kom i 1941. Når det ikke fantes personell i egne rekker fra før, ble ferske medlemmer benyttet.

I Tinn gikk det ikke like raskt å ta over. Der ble det ikke satt inn en NS-ordfører før i januar 1942, et helt år etter de andre kommunene. Laget i Tinn ble ikke etablert før sent i 1940, og det var ikke mange med riktig kompetanse å ta av. Dette kombinert med medlemsmangelen gjorde det vanskeligere for NS å ta over Tinn.

Men det at NS hadde hatt aktive lag og oppslutning ved valg før krigen gjorde det ikke lettere å styre kommunene. I Porsgrunn skulle man eksempelvis tro at flere erfarne NS-politikere fra før krigen ville gjøre det relativt problemfritt å styre. Men NS-ordføreren som ble satt inn meldte seg ut på grunn av uenigheter med partiet, og Porsgrunnslaget kom til å bli sterkt preget av konflikt. Det ble derfor ikke lett å styre i byen. I Bø var det også et aktivt NS lag før krigen, og selv om det var mindre utfordrende å styre i Bø enn i Porsgrunn, møtte allikevel NS motstand mot nyordningen. Det var med andre ord like problematisk for NS å styre over lengre tid i kommuner hvor de hadde hatt større oppslutning og aktive lokallag før krigen, som i kommuner der NS hadde hatt lavere oppslutning. NS tok derfor relativt lett over disse kommunene, men møtte raskt på de samme problemene med medlemskap og kompetanse som i andre kommuner.

Forholdet mellom NS i Telemark, spesielt i Porsgrunn, og sentraladministrasjonen ble viktig. Landets første NS-fylkesmann ble satt inn allerede i oktober 1940, måneden etter at Terboven gjorde NS til det statsbærende parti, mens de fleste andre fylker ikke fikk egen NS-fylkesmann før året etter, eller i 1942. At NS-medlemmer ble satt raskt inn i forvaltningen er noe som skiller mange telemarkskommuner fra resten av landet. Det at Knudsen var en kompetent og godt ansett mann som i tillegg var personlig venn med Quisling gjorde at NS-myndighetene i Oslo fikk en person de kunne stole på inn som Telemarks førerskikkelse. Og videre gjorde Knudsens forbindelser rundt i fylket det lettere å sette folk inn i de forskjellige kommunene.

4. Hva slags mennesker var det NS satte til å styre?

NS-medlemmene som ble satt inn tilhørte ofte middelklassen og hadde borgerlige yrker, som skipsreder og ingeniør. Ute på landet hadde de fleste NS-medlemmene forbindelse med landbruket. Ofte selveiende odelsbønder som ble utsatt for finanskrise på begynnelsen av 1930-tallet, eller utdannede agronomer. Mange hadde også hatt administrativt arbeid som

kontorarbeider, eller hadde hatt en politisk karriere i NS eller andre partier før krigen. I Porsgrunn og Skien sprang NS-laget ut av borgerlige kretser, og i Bø sprang det ut av bondekretser.

Utdanningsnivået på de som ble satt inn i NS administrasjonen var høyt. Flere hadde universitetsutdannelse, eller hadde gått på høyskole. Ofte hadde de spesialiserte former for utdannelse, for eksempel som ingeniør eller tannlege. Det var få medlemmer fra lavere klasser som fikk styreverv. Dette er i tråd med nasjonale mønstre der mange i NS ledelsen var folk som drev med spesialisert arbeid, eller var byråkrater.³⁴³

I Bø og Porsgrunn hadde mange NS-folk dype røtter i lokalsamfunnet, i lokalpolitikken, og i organisasjonslivet. Det var veletablerte NS-politikere som tok over, og mange av dem var lokale stormenn før krigen. I Bø tilhørte flere av dem gamle stormannsfamilier i bygda. Av de som hadde meldt seg inn i NS etter den 9. april, og spesielt etter den 25. september 1940, var det også mange som hadde meldt seg inn i NS på grunn av opportunisme og fordi de heller ville ha nordmenn enn tyskere til å styre landet, fremfor av ideologisk overbevisning eller at de hadde falt utenfor samfunnet.

Ordførerposisjonene ble besatt av NS-folk som ofte hadde kompetanse som administratorer eller var tidligere politikere. Lagførerposisjonene var som oftest besatt av aggressive nazister eller utadgående NS-folk. Dette var nok fordi NS-myndighetene ville ha kompetente mennesker med godt renommé i administrasjonen, men i partiledelsen var det viktigere å ha folk som ville bevare partiets interesser først og fremst.

Personene i NS-administrasjonen ble beskrevet svært forskjellig av både lokalbefolkningen og andre NS-folk i avhør etter krigen. På den ene siden har vi folk som Nakkim, Åmli og Wilhelmsen, som fikk lite smigrende personbeskrivelser. Nakkim ble karakterisert som ondskapsfull og hevngjerrig, Wilhelmsen som aggressiv, og Åmli som slu og sleip. I kontrast ble folk som Dalen og Knudsen ofte beskrevet som gode og pålitelige mennesker. Knudsen ble omtalt som en kjernekar av mange NS-folk, og også utenfor partiet ble han beskrevet som en stødig mann. Dalen fikk også mange positive kommentarer, og var karakterisert som en «villedet idealist». Men selv om de kunne fremstå som «gode mennesker» må vi huske at de eksempelvis også ofte gikk fullt inn for jødeforfølgelser og NS-nyordninger. Det jeg prøver å komme frem til er at mange NS-folk var komplekse. De kunne bli omtalt som gode

³⁴³ Larsen, Stein Uglevik. (1980) «*The social foundations of Norwegian fascism 1933-1945: an analysis of membership data.*» Who were the fascists. s.611

mennesker, men de støttet samtidig opp om det nasjonalsosialistiske styret og umenneskelighetene som fulgte med. I Tinn, Bø og Skien ble ordførerne ofte beskrevet som kompetente, selv om de gikk inn for nyordningen.

5. Hva var særpreget for NS-styret i de forskjellige kommunene?

Kommunene hadde også sine særegne hendelser og prosesser i hver kommune som satte sitt preg på lokallagene.

I Tinn var det tungtvannssaksjonen og operasjonene rundt den som satte størst preg på NS lokalt. Her gikk NS tungt inn for å hjelpe tyskerne og å fange jøssingene. Bombingen av Vemork og senkningen av Tinnsjø-ferga ble også brukt som propaganda mot jøssingene. Et annet viktig moment var at det lokale NS-laget forble heller lite i størrelse, og led av mangel på riktig kompetanse.

I Porsgrunn var det partikonflikt som preget NS. Konfliktene om hvordan man skulle gå frem mot de gamle kommunalt ansatte, og konflikten om ordførerposisjonen var de mest fremtredende. Det utviklet seg derfor to fløyer, hvorav en radikal og en mer moderat. Dette tjener som eksempler på at NS sin visjon om at politisk krangling og splittelse skulle ende så snart nasjonalsosialismen ble innført ikke materialiserte seg i virkeligheten.

Nasjonal samling i Bø var preget av et relativt stort NS-lag med flere viktige lokalpersoner som medlemmer. Lokallaget var ikke preget av dyp konflikt som i Porsgrunn. Dette gjorde at NS-laget i Bø var mer handlekraftig enn i de andre kommunene, men dette betyr ikke at det var lett for NS å styre.

Skien NS ble ikke preget av en enkelt prosess eller hendelse, men heller av det faktum at byen fremsto som en miniatyr av den nasjonalsosialistiske nyordningsforsøkene. Pressen ble tatt over og nazifisert. Skien kirke ble bispesete for NS-kirken, jødene i byen ble forfulgt, NS holdt større møter og hirdoppmarsjer, og NS-organisasjonen gikk hardt ut mot jøssingene. Så selv om det ikke forekom like dramatiske hendelser som i Tinn, eller store partikonflikter som i Porsgrunn, ble Skien kjennetegnet som senter for fylket og NS-administrasjonen.

Til slutt vil jeg ta for meg hovedproblemstillingen:

Hvordan satte NS-styret sitt preg på de forskjellige kommunene, og hvordan varierte dette kommunene imellom?

Det som preget alle kommunene, var avskjedigelsene av de kommunalt ansatte. Alle ordførerne og fylkesmannen ble tiltalt for dette etter krigen.

Porsgrunn ble preget av NS-styret gjennom en aggressiv lagleder som gikk hardt ut mot byens jøssinger. Det var et av de eldste NS-lagene i landet, og hadde derfor en historie i kommunen før krigsutbruddet. Det var fra Porsgrunn Knudsen satte i gang NS sin overtagelse av fylket, og utbygningen av fylkets NS-lag. NS hadde først et godt håp om å nyordne kommunen, men det skulle vise seg at det ikke ville bli så lett. Porsgrunn hadde mange kompetente medlemmer, men også partikonflikt som ledet til styresvakhet. Mange endte også opp i fylkesadministrasjonen. Hovedtrekket i NS-styret i Porsgrunn blir partikonflikt. På tross av at det var et gammelt NS-lag med flere kompetente politikere som gav håp om nyordning, ble det vanskelig for NS å styre kommunen.

Skien ble særlig preget av NS-styret fordi byen ble senteret for NS aktiviteten i hele fylket. Pressen ble nazifisert, Skien kirke ble domkirke under en NS-biskop. NS holdt flere større møter og tilstelninger i byen, og hirden hadde fylkeskontoret der. Så NS sin tilstedeværelse i byen var ofte veldig merkbar. For den jødiske familien ble tiden preget av forfølgelse. Byens mange menigheter ble også forsøkt kuet av NS-myndighetene med varierende hell.

Bø ble innledningsvis preget av kontinuitet da NS-styret tok over. Men så kom store håp om å gjennomføre nyordningen i kommunen. NS i Bø var ikke like harde mot lokalbefolkningen som NS i andre kommuner. Men bygda ble også preget av å ha en meget aggressiv lensmann som ofte herset med bygdefolket. NS fikk raskt tatt over organisasjonslivet i bygda, men møtte innbitt motstand fra prest og lærere som ellers i landet, og motstanden mot NS bare økte under okkupasjonsårene.

Av de fire kommunene er det Tinn som skiller seg mest ut. Det var her NS hadde størst vanskeligheter med å utøve innflytelse. NS greide å ta over ledelsen av lokalforvaltningen, lensmannskontoret, og lokalavisa, men slet med å utføre noe utover dette. De slet med å finne riktige folk ettersom det ikke fantes nok NS-medlemmer til å ta fullstendig kontroll over kommuneadministrasjonen, og de fikk ikke noe eget lag etablert i Tinn før etter at Terboven hadde gjort NS til det statsbærende parti. De måtte benytte seg av mange gamle politikere

som innenriksdepartementet mente var lojale selv om de ikke var NS-medlemmer.

Problemene i Tinn er de samme som NS hadde i det meste av landet; for liten medlemsbase og sen innsetting av ordførere. Tinn blir da et slags unntak. Ellers i Telemark kom NS raskt i gang med overtagelsen av kommunalforvaltningen, men i Tinn gikk det tregere.

Telemark var som sagt sammen med Sør-Trøndelag et av de fylkene som fikk NS-fylkesmann allerede høsten 1940. Andre fylker fikk ikke ny fylkesmann før året etter. Bø og Porsgrunn var kommuner som ble normative for NS-øvertagelsen og NS-styret i Telemark. Øvertakelsen skjedde raskt og NS hadde til å begynne med høye håp om nyordning. Men de møtte raskt på problemer. Bø og Porsgrunn fremstår også som unntak i forhold til mange andre kommuner i landet hvor det gikk lengre tid før NS medlemmer ble satt inn i ordførerposisjoner. Det alle kommunene hadde til felles med nasjonale mønstre, var at NS-supporterne forble et mindretall av befolkningen, også der NS hadde relativt stor støtte før krigen. Alle kommunene opplevde et brudd med det forestående, samtidig som NS-styret var hardere i noen kommuner enn andre. De som ble satt til å styre kommunene av innenriksdepartementet var for det meste kompetente mennesker med gode karakterbeskrivelser, men som gikk fullt inn for NS sin nyordning av samfunnet. De som ble satt inn som lagførere og lensmenn var mer aggressive og utadgående nazister, som ble mer mislikt av lokalbefolkningen. NS-styret i disse fire kommunene avviker ikke så mye fra NS-styret i Norge som helhet. NS møtte på de samme problemene her som ellers i landet. Dette er tydeligst i Skien, som opplevde det meste det nasjonalsosialistiske styret brakte med seg av nyordning og undertrykkelse.

Selv om det var mye likhet mellom disse fire kommunene, var det også viktige variasjoner. Bø var mest preget av kontinuitet og handlingsrom for NS. Som i Porsgrunn, var det flere gamle og kompetente NS politikere, men i motsetning til Porsgrunn forble de fleste av disse i kommuneadministrasjonen og ikke til fylkesadministrasjonen. NS var også mindre aggressive i Bø enn i de andre kommunene. Porsgrunn var preget av konflikt. Og selv om det var mange gamle politikere i laget ble det vanskelig å styre kommunen på en effektiv måte, og mange av de som ble satt til å styre hadde meldt seg inn etter den 9. april. Krangel preget administrasjonen i Porsgrunn gjennom hele krigen. Det ser også ut som at Porsgrunn var mer preget av NS ideologer enn de andre kommunene. I Skien fikk NS raskt tatt over administrasjonen selv om det lokale laget hadde vert relativt lite før krigen, og laget vokste drastisk gjennom okupasjonsårene. Tinn var den kommunen hvor NS-laget skilte seg mest ut av disse fire. I motsetning til de andre kommunene forble det veldig lite, det tok lang tid før en NS-ordfører tok over kommunen, de hadde minst handlingsrom, og ordføreren fikk mildest

straff. Tinn var den kommunen hvor NS hadde mest problemer med å ta over og å styre. Overtagelsen gikk raskt i de andre kommunene. Men det kommunene alle hadde til felles var at NS fikk problemer med å styre over lengre perioder, og de forble en minoritet i lokalbefolkningen.

Avsluttende ord

Nasjonal Samling og dets fører satte betydelig preg på Telemark fylke og de fire omtalte kommunene under krigen. Og selv i dag, 75 år etter at makten ble tatt fra dem, kan vi se spor etter dette lokalt. Vidkun Quislings urne ble på 1960-tallet satt ned i familiegraven på Gjerpen kirkegård, som i dag ligger i Skien kommune. Og stadig dukker det opp artikler hvor vi kan lese om at noen har skjendet graven eller lagt ned blomster på den. Og i 2007, da Telemark museum åpnet opp en utstilling om Quisling,³⁴⁴ skapte det kontrovers og diskusjon. Nasjonal Samling fortsetter dermed å sette sitt preg på lokalhistorien i Telemark. Også i dag.

³⁴⁴ Asprusten, Synne (2017) «*Quislings gyngest – om kollektivt ubehag på museum*» Telemark historie Nr 38 – 2017 s.137-146

Kilder

Landssviksaker

Notodden politikammer: anr. 37/45 – Olav Halvorsen Aagetveit

Telemark politikammer, Saker, Anr. 575 – Lars Bertinus Berberg

Rjukan politikammer, L-sak, mappenr. 9 – Olav Bjørnsen

Telemark politikammer, Saker, Anr. 210 – Josef Bystrøm

Telemark politikammer, Saker, Anr. 801 – Wincents Halvorsen Bø, f. 13.03.1904

Rjukan politikammer: anr. 229/48 (i eske 12) – Einar Kåre Christiansen

Telemark politikammer: anr. 536 – Olav Gunleiksson Dalen

- Denne landssvikaken inneholder flere eksemplarer av «budstikka»

Notodden politikammer, Saker, Anr. 36/45 – Ketil Eika

Notodden politikammer, Saker, anr. 164/45 – Ketil Eika

Skien politikammer: anr. 61 – Konrad Eriksen

Notodden politikammer: anr. 57/45 – Jon Evju

Skien politikammer, Saker, Anr. 66 – Jacob Engebretsen

Telemark politikammer: anr. 294 – Nils Johannes Halvorsen

Notodden politikammer, Saker, Anr. 74/45 – Realf Ording Helgesen

Telemark politikammer, Saker, Anr. 230 – Realf Ording Helgesen

Telemark politikammer: anr. 283 – Realf Ording Helgesen

Skien politikammer: anr. 300 – Hans-Heinrich Karsten

Telemark politikammer: anr. 272 – Olaf Keim

Telemark politikammer, Saker, anr. 147 – Ove Kjølseth

Skien politikammer, Saker, Anr. 4 – Sverre Kvaale

Telemark politikammer: anr. 284 – Christen Knudsen

Telemark politikammer: anr. 723 – Olav Lien

Rjukan politikammer: anr. 47/46 (i eske 3) – Hans Ljøstad

Skien politikammer, Saker, Anr. 325 – Thorvald Lund, f. 06.10.1903

Telemark politikammer, Saker, Anr. 330 – Einar Lunde

Telemark politikammer, Saker, anr. 702 – Aslak Momrak

Haugesund politikammer, Saker, Anr. 196/45 – Bernhard Jacob Mydland

Notodden politikammer, Saker, Anr. 236/45 – Bernhard Jacob Mydland

Skien politikammer, Saker, Anr. 668 – Bernhard Mydland

Telemark politikammer, Saker, Anr. 273 – Olav Hermann Nakkim, f. 23.02.1901

Skien politikammer, Saker, Anr. 95 – Arne Lie Nielsen, f. 21.01.1911

Notodden politikammer: anr. 66/45 – Leif Plassene

Skien politikammer, Saker, Anr. 83 – Odd Ramstedt

Skien politikammer, Saker, Anr. 1 – Arne Remme

Skien politikammer, Saker, Anr. 26 – Arne Einar Rydland

Skien politikammer: anr. 64 – Sigurd Skaun

Telemark politikammer, Saker, anr. 515 – Halvor K. Skjellaug

Telemark politikammer, Saker, Anr. 703 – Eivind Jacobsen Spockeli

Telemark politikammer, Saker, Anr. 614 – Arne Stridsklev

Telemark politikammer, Saker, anr. 324 – Lucie Stridsklev

Notodden politikammer: anr. 820/45 – Torbjørn Svalastog

Telemark politikammer: anr. 30 – Thorleif Nicolai Thorjussen

Telemark politikammer, Saker, Anr. 677 – Tor O. Tveit

Notodden politikammer: anr. 13/45 – Halvor Halvorsen Tveiten

Telemark politikammer, Saker, Anr. 749 – Jonas Vale

Telemark politikammer, Saker, anr. 748 – Trond Vale

Notodden politikammer: anr. 40/45 – Georg Christian Wilhelmsen

Oslo politikammer, Dommer, dnr. 4142 – Ludvig Daae Zwilgmeyer

Notodden politikammer, Saker, Anr. 47/45 – Olav Gunnarsen Østerli, f. 15.03.1913

Telemark politikammer: anr. 714 – Søren Øverland

Rjukan politikammer, Saker, Eske Da 1, Justisprotokollnr. 7/45 – Søren Edin Åmli (f.dato ikke oppgitt)

Aviser

Varden 1940-1945

Rjukan Dagblad 1940-1945

Trykte kilder

Ekker, Mette Gismerøy. Kolsrud, Ole. Lange, Åsa A. (Red) (2011) «*Nasjonal samling møteprotokoll 1934-1945.*» utgitt av riksarkivet, Oslo

Quisling, Vidkun. (1987) «*Vidkun Quislings forsvarstale i lagmannsretten 1945*» A/S historisk forlag, Oslo.

Knudsen, Harald Franklin. (1951) «*Jeg var Quislings sekretær*» H.F.Knudsen, København

Nasjonal samlings partiprogram (1934)

NS årbok 1942

NS årbok 1944

Statistikk fra SSB

Statistikk fra stortingsvalget 1933

Statistikk fra kommunevalget 1934

Statistikk fra stortingsvalget 1936

Statistikk fra kommunevalget 1937

Statistikk over landssvik 1940 – 1945

Bilder

Figur 1: Fra venstre: Hakekorset, solkorset, og Telemarks fylkesvåpen. Illustrasjon: John Henriksen

Figur 2: Av Riksarkivet (National Archives of Norway) from Oslo, Norway – Portrett av Vidkun Quisling, No restrictions. Hentet fra Wikimedia commons:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Vidkun_Quisling#/media/File:Portrett_av_Vidkun_Quisling_i_sivile_kl%C3%A6r,_ukjent_datering.jpg (Sett 30.4.2020)

Figur 3: Av Riksarkivet (National Archives of Norway) Josef Terboven under statsakten på Akershus 1. februar 1942. Hentet Wikimedia commons:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Josef_Terboven#/media/File:Terboven_statsakten.jpg (Sett 30.4.2020)

Figur 4: Fotografi hentet fra landssviksaken til Christen Knudsen. Telemark politikammer: anr. 284 – Christen Knudsen

Figur 5: Fotografi hentet landssviksaken til Olav Gunleikson Dalen. Telemark politikammer: anr. 536 – Olav Gunleiksson Dalen

Figur 6: Fotografi hentet fra landssviksaken til Olav Hermann Nakkim. Telemark politikammer, Saker, Anr. 273 – Olav Hermann Nakkim, f. 23.02.1901

Figur 7: Riksarkivet. Første rekke fra venstre: Fylkesfører Olav Dalen, Ministerpresident Vidkun Quisling, Fylkesmann Christen Knudsen, Kultur og folkeopplysningsminister Gulbrand Lunde, riksøkonomi sjef for NS John Thronsen, og Quislings 1. Adjutant Carl Haakon Langlie. Under et partimøte i Skien i mars 1942. Hentet fra Wikimedia Commons:
[https://no.wikipedia.org/wiki/Christen_Knudsen_\(1873\)#/media/Fil:Quisling_i_Skien._1942-03-06._\(8618994986\).jpg](https://no.wikipedia.org/wiki/Christen_Knudsen_(1873)#/media/Fil:Quisling_i_Skien._1942-03-06._(8618994986).jpg) (Sett 30.4.2020)

Figur 8: Fotografi hentet fra landssviksaken til Ketil Eika. Notodden politikammer, Saker, Anr. 36/45 – Ketil Eika

Figur 9: Fotografi hentet fra landssviksaken til Georg Wilhelmsen. Notodden politikammer: anr. 40/45 – Georg Christian Wilhelmsen

Figur 10: Arrestasjonen av NS-lensmann Georg Wilhelmsen. Fra venstre: Milorgmannen Erik Evju, Lensmann Ingebret Darud, og eks-lensmann Georg Wilhelmsen. Foto: Telemark Museum

Litteratur

Red: Agøy, Nils Ivar. Schruppf, Ellen. Tangen, Kirsten. (2017) «*Telemark historie nr.38 – 2017: NS i Telemark*». Telemark historielag. Tidsskrift for Telemark historielag.

- Dahl, Hans Fredrik. «*Vidkun Quisling – fra Telemarks bygder til Russlands sletter*».
- Rovde, Olav. «*Den nasjonalistiske rørsle i bygd og by i Telemark før andre verdenskrig*».
- Skobba, Ingvar. «*NS i byer og bygder 1940 – 45*».
- Skobba, Ingvar. «*Da nasjonal Samling sin fylkesfører i Telemark Olav Dalen frå Kvitseid sette opp ei «gisselliste» over motstandarar av Nasjonal Samling*».
- Simonsen, Braut Kjetil. «*Antisemittisme i Telemark i ord og gjerning*».
- Sørby, Sunniva Anlaug Klevar. «*Steinar Klevar: Hvem var han egentlig*»
- Spurtsen, Synne. «*Quislings gyngest – om kollektivt ubehag på museum*»

Andenæs, Johs. (1998) «*Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*». Tano Aschehoug, Oslo.

Brevig, Hans Olaf. Og de Figueiredo, Ivo. (2002). «*Den Norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940*». Pax forlag, Oslo

- Brevig, Hans Olaf «*NS fra parti til sekt 1933-1937*»
- Figueiredo, Ivo «*Nasjonal Samling 1937-1940*»

Bruland, Bjarte. (2017) «*Holocaust i Norge: Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse.*» Dreyers forlag, Oslo.

Corell, Synne. (2010). «*Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker.*» Scandinavian academic press, Oslo

Dahl, Hans Fredrik. (1991) «*Vidkun Quisling: En fører blir til*» Aschehoug, Oslo

Dahl, Hans Fredrik. (1992) «*Vidkun Quisling: En fører for fall*». Aschehoug, Oslo

Dahl, Hans Fredrik. Hagtvet, Bernt. Hjeltnes, Guri. (2009). «*Den norske nasjonalsosialismen: Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder.*» Pax forlag, Oslo.

Dahl, Hans Fredrik. (2012). «*Quisling: en norsk tragedie*». Aschehough, Oslo. Forkortet utgave av Dahls tobinds biografi om Quisling.

Dahl, Helge (1984) «*Rjukan bind 2 fra 1920 til 1980*» Utgitt av tinn kommune.

- Fladby, Rolf og Pryser, Tore (red) (1982) «*bygd og by under okkupasjonen*». Norsk lokalhistorisk institut, Oslo
- Flo, Yngve. «*Distriktsforvaltning under førarprinsippet – nasjonal samlings nyordningsambisjonar overfor det lokale og regionale styringsverket.*» Historisk tidsskrift nr1 2015. s.7-28.
- Haakonsen, Ronald (Red). Olsen, Ragnar. Østensen, Aksel. Grimersen, Ingvald. (1995) «*vi er fri. Skien krigsårene 1940-45*» Skienhistorielag, Skien
- Henneseid, Stian (1989) «*Bø skulesoge 1939-1989*» Bø kommune, Bø i Telemark
- Kjeldstadli, Knut (2013) «*Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*» Universitetsforlaget, Oslo.
- Kroglund, Nina Drosalum. (2016). «*Hagelin: Quislings høyre hånd*» Historie og Kultur, Oslo.
- Larsen, Stein Uglevik (RED). (1980) «*Who were the fascists*». Universitetsforlaget. Oslo
- Larsen, Stein Uglevik «*The social foundations of Norwegian fascism 1933-1945: an analysis of membership data*»
 - Myklebust, Jan Peter og Hagtvet Bernt «*Regional contrasts in the membership base of Nasjonal Samling*»
- Lien, Andreas Bagås (2013) «*En ny ånd i skolen: Nasjonal samlings skolepolitikk 25.9.1940 – 31.12.1942.*» Universitetet i Oslo.
- Norby, Truls E. (1999) «*Varden fra fjord til fjell gjennom 125 år. Avishistorie i Telemark fra 1874 til 1999*» Forlaget Grenland, Porsgrunn.
- Nerbøvik, Jostein. (1991) «*Bønder i kamp, bygdefolkets krisehjelp 1925-35.*» Samlaget, Oslo.
- Næs, Helge (1984) «*Hovedtrekk ve den sivile motstandsbevegelsen i Telemark under okkupasjonen 1940-45*» Hovedoppgave i Historie ved UIO, Oslo.
- Olstad, Kristian Walberg (2015) «*Tidligere NS-ordfører gjenvalgt i Lom etter krigen. NS-regimet i Lom, overgangen fra okkupasjon til demokrati og resosialiseringen av landssvikdømte*» Universitetet i Oslo.
- Poulsson, Jens-Anton (2012) «*Tungtvanns sabotasjen: kampen om atombomben 1942-1944: antisabotasje 1944-1945*» Nova, Oslo.

- Ringdal, Nils Johann (1987) «*mellom barken og veden, politiet under okkupasjonen*» aschehough, Oslo.
- Rovde, Olav (1990) «*Bø-idretten gjennom hundre år*» Skarphedin, Bø i Telemark
- Sagafoss, Ole Johan (2017) «*Historier fra herøya gjennom 90 år*» Herøya industripark as, Skien.
- Skeie, Jon. (2007) «*Storindustriens havneby*» Porsgrunn kommune, Porsgrunn.
- Skobba, Ingvar (1990) «*Nasjonal samling i Porsgrunn 1933-1945*» Utdrag (s. 31-43) fra Telemark Historie. Tidsskrift for Telemark Historielag, Nr. 11 - 1990
- Skobba, Ingvar. (1994). «*Heimfront, Nasjonal Samling og svartebørs. Okkupasjonssover fra Bø 1940-45.*» Varsko forlag, Bø i Telemark.
- Skobba, Ingvar (1996) «*Krigen i telemark 1940-45. Likvideringer og sabotasje – kommunister og milorg*» varsko forlag, Bø i Telemark.
- Skobba, Ingvar og Rovde, Olav (red) (2014) «*Telemarks historie 3 etter 1905*» fagbokforlaget, Bergen.
- Berntsen, Harald. «*Det røde fylket*»
 - Rovde, Olav. «*Venstreborg, sosialdemokratisk dominans og bølger fra høyre: Telemark som politisk region*»
 - Fure, Jorun Sem. «*Unntaksår – Telemark i krig*»
- Soleim, Marianne Neerland. (2018). «*Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945. Antall, organisering og repartiering*» Scandinavian academic press, Oslo
- Sørensen, Øystein. (1989). «*Hitler eller Quisling?: Ideologiske brytninger i nasjonal samling 1940-1945*». Cappelens forlag, Oslo.
- Thorsdal, Geir. (2017). «*Quislings Biskoper. En norsk kirke i Nazismens tjeneste*». Kagge forlag, Oslo.
- Trae, Svein Vetle (2015) «*Lamplight. Krig og motstand i Notodden/øvre Telemark 1940-45*» Notodden og omegn heimfrontmuseum, Notodden
- Veum, Eirik (2013) «*Nådeløse nordmenn Hirden 1933-1943*» Kagge forlag, Oslo.